

◆ ПРОКЛЯТІ ГЕТЬМАНИ ◆

ВОЛОДИМИР
ЄШКІЛЄВ

УНІЯ

Прокляті гетьмани

Володимир Єшкілев

Унія

«ОМІКО»

2019

Єшкілев В. Л.

Унія / В. Л. Єшкілев — «ОМІКО», 2019 — (Прокляті гетьмани)

«Нова сила бродила й пінилася, немов молоде вино, народжувала несамовиті надії та авантажні проекти. В місцях темних і секретних нова сила зустрічала стару — сиву і дику, настояну на хмільних медах та відьмацьких варивах. Змішуючись, ці дві сили утворювали купаж, сповнений енергії, руху, радісної люті та підприємливого божевілля», — Володимир Єшкілев про Україну середини XVII століття в історичному романі «Унія», першому з трилогії «Прокляті гетьмани». Роман оповідає про Івана Остаповича Виговського та зражені надії спадкової української шляхти, яка сподівалася на достойне місце України-Русі в наймодернішій з тогочасних держав — Речі Посполитій, про роль православної церкви у тих подіях, про катастрофу, що спіткала Гетьманську державу після переможної Конотопської битви. Як і в попередніх романах Єшкілева, художню реконструкцію доповнює ретельно вивірена «внутрішня енциклопедія» твору, де зібрані маловідомі, а іноді й замовчувані відомості про Гетьманську добу та дотичні до неї події.

УДК 821.161.2

© Єшкілев В. Л., 2019

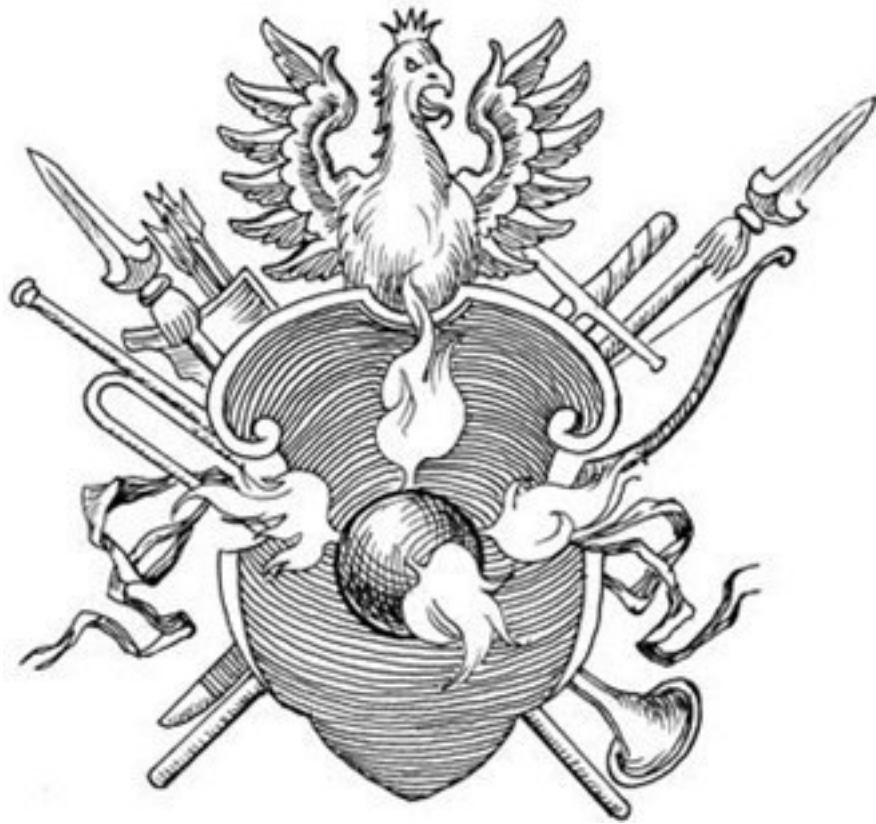
© ОМІКО, 2019

Содержание

ЧАСТИНА І	7
1	7
2	19
3	29
4	38
5	48
6	57
7	64
8	71
9	79
Кінець ознакомительного фрагмента.	84

Володимир Єшкілев

Унія

Дня 19 лютого 1600 року південний край Перуанського нагір'я розірвав найпотужніший в історії Латинської Америки вулканічний вибух. Розжарені до червоного хмари попелу піднялися до верхніх шарів стратосфери й неквапно розповзлися світом, відсікаючи ґрунти та води від сонячних променів, даючи старт планетарним кліматичним змінам. Наші сучасники назвуть їх «третьою фазою Малого Льодовикового періоду». Відносно тепле шістнадцяте століття відступило в минуле під танці травневих хурделиць та рев голодної худоби¹.

Сімнадцяте почалося з щорічних жорстоких неврожаїв, що зруйнували монархію Годунова, занурили в затяжну кризу Священну Римську імперію та прорідили людність в корінних воеводствах Речі Посполитої. Літні похолодання, повені та наступ мочарів скоротили випаси та зменшили сили степових орд. Навіть могутня, зігріта південним сонцем Османська імперія відчула на собі крижане дихання Арктики. Першого року нового століття замерзло Чорне море, й від гирла Дунаю до Константинополя люди їздили на санях по замерзлим хвилях. Тієї зими турецький поет, наречена якого померла від застуди, склав рядки про Даджала, прищавого демона з півночі, що крокує твердою поверхнею Понту, наближається до боспорських берегів. Він скрегоче зубами-крижинами й облизується на засніжений, наче посипаний цукровою пудрою, купол Айя-Софії.

Європейський *Новий час* міг, напевне, стартувати пізніше і спокійніше, але далекий вулкан не залишив Старому світу вибору. Рух у напрямі модерну став єдиною альтернативою голодних століть.

¹ Див. також «Посторінкові знання...» у кінці роману.

Континентальне господарство зазнало радикальних змін. Цінність хлібородних земель та політична вага їхніх володарів зростали так само впевнено та швидко, як і ціни на зерно – головний життєвий ресурс тодішнього людства.

Багатолюдна Європа готова була платити за нього золотом. Дзвінкою монетою, яку карбували з американських та азійських скарбів, привезених іспанськими галеонами та португальськими галерами. Магнатські роди негайно прискорили колонізацію чорноземного поясу України, приводячи в рух неозорі й споконвіку незаймані простори на схід від Південного Бугу та південніше Десни.

Фронтирна лінія пересунулася в глибини Дикого Поля, наповнюючи серця степовиків жорстокими передчуттями, а козацтво опинилося в тисках між рубіжними фортецями Речі Посполитої і кримською ордою, що жила під рукою Високої Порти.

За лічені десятиліття на цілих землях виникли неоголошені, проте фантастично багаті, держави. Їхні правителі дозволяли собі на рівних сперечатися з монархами і синклітами. Щойно прокладеними дорогами на щойно цивілізовані території потягнулися фінансово-торгівельні корпорації, що вели свою історію від часів Хазарії та Візантії; до Умані, Полтави і Лубен потекли, набираючи повноти, золоті струмки. А назустріч їм неквапно рушили десятки тисяч чумацьких маж, вантажених відбірним зерном. Народжувалася нова сила, здатна зруйнувати світовий порядок. І далеко не всі раділи її народженню.

Нова сила переміщувала сотні тисяч людей, перетворювала хутори на села, а села на міста. А ще вона бродила й пінилася, немов молоде вино, линула до моря великими ріками Скифії, народжувала несамовиті надії та авантажні проекти. В місцях темних та замовчуваних нова сила зустрічала стару – сиву і дику, настояну на хмільних медах та відьмацьких варивах. Змішуючись, ці дві утворювали купаж, сповнений енергії, руху, радісної люті та підприємливого божевілля. Хиткі форми виникали, руйнувалися і виникали знов, нізвідки з'являлися ватажки повстань і герої оборонних пригод. Нищівні ідеї та штурмові бажання охоплювали натовпи, а говірки і мови не встигали за потребами називання.

Хвилі від цього виру розходилися далеко. Й навіть в ті землі, куди, здавалося, цивілізація вже стала підкованим чоботом, шаленство свіжого світу приносило дикі настрої та змішання форм. Тридцятилітня війна, яка разом із глобальним похолоданням виснажувала Захід, відкривала для Сходу браму спокусливих можливостей. Політична історія стояла на роздоріжжі і міркувала. Вона очікувала на знаки і дивувалася варварським назвам.

А поки вона перебувала в непевності, козаки повставали, зазнавали поразок, радилися, знову повставали й знову радилися в лісовому лозі, де дрімали роблені з сірого каменю чи то химерні хрести, чи то ідоли забутих богів.

ЧАСТИНА I ТИНКТУРА. ЗИМА—ВЕСНА 1639

1

Шляхтич герба Абданк дивився на місто. На стіни і засніжені вежі. Стара частина фортеці нагадала йому родину боровиків: плескуваті споруди обступили сановиту Арматну вежу. Витесані з трьохсотлітніх буків спиці підтримували її «шапінку», викладену свинцевими плитами. Стіни вкрили численні вищербі. Наче слимаки-велети гризли дикий камінь мурів і контрфорсів.

Шляхтич уявив таке слимачисько під мурами міста й посмішка зрушила вуса. Руді доньки електора Олександра стрибали б і верещали від захоплення, а тутешній володар влаштував би веселе полювання. Уява негайно намалювала гетьманських псарів, що нацьковують своїх вихованців на чудовисько, червоні пики нотаблів та натовп посполитих, вібруючий від цікавості і переляку.

Зрештою, в цьому видінні було дечого від легенди його герба. Адже стрічку з подвійним «V» на щит першого з Абданків помістили після перемоги над чудиськом. Видіння сплітало різні історії з різних часів у щось приналежне єдиній долі. У щось страшенно піднесене, картинне та героїчне. Шляхтичеві такі паралелі імпонували ще з часів братської школи; завдяки ним можна було сподіватися й на власне місце в книжних переліках – десь поряд із Александром, Цезарем, Велізарієм, Байдою та Сагайдачним.

Чому б й ні?

Він збив з вусів крижинки й підкрутив їх до оптимістичного *positurae*².

Відтак його погляд обіг й нові укріплення, що заступали горизонт за смугою драглів; фортеця широко розкинула оборонні лінії, піднялася бастіонами, ховаючи за собою перспективу на Медобори та ближній виступ Чорного лісу; саме ж місто вгадувалось за ними завдяки дзвіницям та квадратному ковпаку синагоги.

Він мусив визнати: за роки, що минули з того часу, як старий Жолкевський передав маєтності зятеві, тут багато чого змінилося на краще. Навіть цивільний спостережник не проминув би могутньої механіки підйомного мосту, добротного обличкування, оксамитових камзолів та посріблених кірас варті.

Досвідченому військовому панорама укріплень розповіла більше. Їх збудували за відомими взірцями Боплана, замовник не шкодував грошей на *правильність*, виконавці ретельно слідували тяжінню володаря до європейських взірців. Жодних відхилень від класики тут не варто було очікувати. Шляхтич міг і без розвідки та секретних креслень назвати кількість та розташування гармат, визначити планування куртин і казематів, оцінити загальну обороноздатність споруди та вирахувати кількість штурмового приладдя, необхідного для успішної атаки на цю перлину голландської фортифікації.

Волинське, Белзьке та Руське воєводства з давніх часів не були бідними на замки та фортеці, проте ця поза сумнівом входила до трійки найміцніших, вирішив шляхтич. Подумав й долучив до списку Люблінське і Берестейське.

«Відкривають браму!» – почув він за спиною. Легенько торкнув колінами кінські боки, рушив між бастіонами, а за ним потягнувся рипливий потяг: криті візки, санні кочі, та прилиплі дроги з драннями і барахлом.

Нетерплячіші з охорони пришпорили коней, дісталися болотистої низини й тепер зухвало мружилися на верхів'я мурів; шукали там чи то панночок, чи то знайомців, що подалися до міської варті.

Шляхтич зауважив: молодий вершник, загорнутий в модну, розшиту срібними трояндами і вензелями, мантію, відїхав від карети панни Терльовської. Гніда кобила під ним путано перебирала. Шляхтич повернув на узбіччя, відвертаючи іноходця від її неспокою. Модник ще у Львові показав папери з рекомендаціями, проте шляхтич забув, до якої фамілії той належав. Якийсь нікому не відомий «-евич» якогось русько-литовського герба. За мирних часів такі пронири в не малому числі вешталися серединними воєводствами.

За лівим плечем почулося «кха». Модник хитався вже поряд, безжально оперуючи шпорами та стременними ремнями.

– Вам це також щось нагадує? – звернувся він до шляхтича й просто пальцем показав на вежі-«боровики». – Це ніби місцевий Шамбор, правда ж?

– Шамбор?

– Мисливський кастель на Луарі. Там такі ж товсті вежі. Дуже масивні, дуже. Але, попри масивність, набагато граційніші, набагато! – захват співрозмовника здався шляхтичеві кумедним. – Ви коли-небудь були у Галлії?

– На жаль, ні. А ви, судячи з ваших порівнянь...

– Так, я провів там чотири роки, – поспішив запевнити власник розшитої мантії.

– У Шамборі?

– Ні, що ви. Це ж королівський замок, – «-евич» витримав паузу, кинув на співрозмовника допитливий погляд й, стививши голос, додав: – Одна з *осель саламандри*.

Шляхтич зрозумів лише те, що його випробовують на якесь знання. Замість прощального кивка він торкнувся правого вуса, закрутив його й посміхнувся модникові:

² *Positurae* – положення (лат.).

– Бог дасть, зустрінемося на весіллі. Я не проти послухати про Галлію.

– А ще я був у Саксонії, – не почув фінальної інтонації «-евич»; він і далі шпорив гніду, намагаючись прирівняти її невеселі ривки до іноході. – При дворі Яна Георга нині відроджують те мистецтво, котрим Дрезден шанувався за часів Августа Мудрого, й ті науки, які...

– Можливо й про це поговоримо, – припустив шляхтич, стрепенув іноходця, залишаючи модника з його *eloquentia*³ на початку вулиці, знаменитої недорогими шинками та легковажними юними мереживницями. Незважаючи на ранній час, пияки вже підпирали стіни біля закладу з бляшаним кухолем над дверима. Вулична перспектива впиралася в браму чи то палацового парку, чи то монастиря. За нею, над чорними в'язами, кружляло гамірне гайвороння.

Модник розгублено закрутив головою. До нього рушив один з пияків. Він не виглядав на розбійника, радше навпаки. Проте власник розшитої мантиї зміркував, що навіть безцільне переміщення при таких обставинах є безпечнішим за непорушність. Він проскакав провулком, обігнув якусь капличку і виїхав на площу, обведену, наче галереєю, дерев'яним помостом. Лише в північній частині площі його розривав фасад косяолу, прикрашений гербовими хоругвами Конєцпольських та Радзивіллів. Тут, судячи з розвішаних камзолів, гупеляндів, курток, спідниць та ліфів, переважали шведські та шкірняцькі крамнички.

З-під найближчого закутка вистромилась борода крамаря-єврея. Його голову замість ярмулки прикрашав бо-нет, розшитий тасьмою та срібними кульками. Від єврея на вершника повіяло чимось знайомим та регулярним. Де б він не мандрував, усюди зустрічав таких крамарів. Вони говорили всіма мовами, знали всіх мініяйл, ковалів, ратушних писарчуків та власників заїжджих дворів.

– О, ваша мосць! – зрадів бородань. – Я таки знав, що сьогодні приїде зацний пан⁴. У мене для вас є такий чудовий буфль, якого ви в житті не бачили, – він звідкись витягнув вузьку жовту куртку з волячої шкіри. – Лише подивіться на ці розрізи, лише подивіться. Цей буфль гнучкий як корсет самої Радзивіллової, й жодне лезо його не проб'є! Це ж навіть не буфль, а цілий дублет!

– Але мені не потрібні ані дублет, ані буфль, – вершник ледь стримував кобилу, котру знов повело на химерний танок. – Таке в Парижі одягає сторожа на ярмарках.

– Ласкавий пане, я знаю, що ляїкові⁵ потрібно... Арель, хлопчику мій! – гукнув він у темний лаз під помостом. – Неси сюди той камзол, який привіз із Кракова Фенеш, неси мерщій! Та ж не там, ні... Шукай у тій скрині, де лахми Гольди, – старий примружив око, дивлячись знизу вгору на верхового, немов знімав мірку. – То буде на вашу могутню фігуру, ваша мосць, і все жіноцтво мріятиме про ваші обійми. Всі розквітлі рози нашого міста та всі ніжні його бутони будуть тільки про вас балакати. Я вам не брешу. Ашем мені свідок зі всім його надхмарним військом.

– Я хотів лише запитати, де тут у вас можна зупинитися.

– Лишень приїхали?

– Якось так.

– Й звідки, якщо то не тайна?

– Зі Львова.

– О, прошу вашу мосць, таке славне місто.

– Славне, дуже славне, – модник припинив спроби вгамувати кобилу й зіскочив на землю.

– Де тут заїжджий двір? І бажано такий, де не годують тухлятиною й не крадуть взуття.

– Заїжджий двір? – здавалося, старий напружено згадує. – То ви приїхали з тією валкою, що йшла за кварцяною хоругвою?

³ *Eloquentia* – елоквенція, красномовство (лат.).

⁴ *Зацний* – шляхетний.

⁵ *Ляїк* – світська людина.

– Так.
– І хто ж ту валку вів, прошу пана?
– Ротмістр Виговський. Щойно біля брами з ним розпрощалися.
– Це той, який Остафій? Але ж він...
– Ні, той, котрий Ян. Старший із синів Остафія.
– То ваш кривний, мосцьпане?
– Ні, – очі модника, які до того блукали виставленим крамом, зупинилися на обличчі єврея. – Ти забагато питаєш.

– Вибачте мені, ваша мосць, я такий балакучий та іноді верзу казна-що. То, звісно, є гріхом, але всі ми під Ним грішні та недосконалі, – у руках старого виник камзол із довгою баскою, критий синім сукном і кантований чорною повстю. – Але ж подивіться на це, мосцьпане, – він приклав камзол до плечей модника. – Вам буде в чому йти на весілля. Цей камзол шили на самого коронного підкоморія, але той не дожив до третьої примірки. Ви подивіться, він підбитий правдивим шовком!

– А це що таке? – модник ткнув у гроно заштопаних дірочок.

– Ви хіба не бачили молі? – гмикнув бородань. – То така комахка, зіло маленька. І я скину аж тридцять грошей, хоча при всьому дворі ясновельможного не знайдеться й трьох гострооких, які б помітили такі нікчемні втрати. Навіть більше скину, цілих шість шостаків. Як для вашої милості.

– То цей несвіжий каптан коштує лише півталяра?

– Сили небесні є свідками, що ви таки вмієте торгуватися, – шмигнув носом старий; відтак посміхнувся, показуючи втрати в зубних шерегах. – До речі, мене кличуть Бенахом, до ваших послуг.

Якщо він мав надію, що знайомство відволіче покупця від ретельного вивчення товару, то мусив би визнати даремність своїх сподівань.

– О, ще одна дірка... Й тут, де повстяна доточка, також... А шкіряний кант пришитий пусто, – модник обмацував камзол з виглядом знавця. – Петлі прометані. Так у Парижі і Дрездені шують хіба що для старих шкарбунів... А дроти з еполетів лізуть, наче солома з хлопського ліжника... Ним що, підлогу витирали? Я за це дрантя більше шістдесят грошей не дам.

– Побійтеся Бога! – схопився за бороду продавець. – Я три дні тому за гірший, набагато гірший камзолик взяв з ливонця сотню апфельгрошенів, себто наших півтораків. А насправді цей коштує двадцять повноважних ортів, себто двісті грошей Жигимонтових. А якщо врахувати, що срібляки тепер не ті, як колись, то правдива ціна йому є чотири нові биті таляри⁶. Або ж два дукати. Й то як для вас.

– Які там дукати, нехристе, – фиркнув модник. – Ти з мене смієшся? Може свіжим він й коштував двадцять ортів, але тепер й трьох не дам.

– То не є розмова, милостивий кавалере, то суцільна ганьба.

– Ганьба за твоє матацтво⁷.

– Не гнівись Бога.

– Ну то й на добре, – модник крутнувся й вставив ліву у стремено.

Численні зморшки на обличчі бороданя раптом перегрупувалися.

– Хіба все впирається в гроші? – старий кинув камзол під ноги, наче непотріб. – Ви, мосцьпане, сьогодні придбаєте не камзол, ви придбаєте корисні поради щодо тутешніх заїжджих дворів, веселих дівчат та всього, що робиться в цьому місті. Як нині приїжджому й без підтримки, тобто *сукурсу*, це вийде в економію не десяти, не двадцяти, а цілої сотні ортів. Послухайте старого Бенаха, й ви не пожалкуєте.

⁶ Варшавський сейм 1627 року заборонив карб всіх номіналів срібних монет, окрім талерів.

⁷ *Матацтво* – шахрайство.

– Тоді я придбаю у тебе цього камзола на ранок після першої ночі у тутешньому hotel'ї.

– Як скажете, – знизав плечима бородань. – Але ж я думав, що такому ясному панові є важливішими перспективні знайомства. Тим більше, що на весілля зібралися корисні люди зі всіх коронних земель, а також не менш корисні з Литви, з угрів, від німців і з Семиграддя. Я ж бачу по ваших очах, що ви готові поставити свою високу вченість на службу якомусь щедрому на золото дигнітарію⁸. Тому вам пасувало б зупинитися не в смердючнику, а в пристойному домі, де вас мали б за гостя, а не за дірявий гаман.

– Якщо ти порадиш щось ділове...

– Бенах порадить вам ділове. В мене аж шість братів і кожний, повірте мені, при справі. Один знає все, що нині робиться в покоях ясновельможного. Другий тримає шинок, до якого ходять балакучі люди. Третій веде листування однієї вельми пенької панни... Я не втомив ласкавого пана?

– Ось, – модник поклав у зморшкувату долоню Бенаха новісіньку срібну монетку. – В рахунок цього камзола.

– Ну, звісно, – всміхнувся крамар. – Лише в рахунок камзола і ніяк інакше.

Ще три монети зникли у жмені старого, наче в тій легендарній *шкірянній прірві*, куди грошва сама лізе й звідки ніколи не вертається.

– Вам, ваша мосць, дуже пощастило й то двічі. Перший раз вам пощастило, бо ви приїхали сюди з сином старого Виговського. А другий раз із тим, що зустріли таку людину як я.

– А якби ти пояснив...

– Весь до ваших послуг, ваша мосць. Молодий Виговський щойно призначений військовим писарем до козацького комісара Яцека Шемберга, що поїхав до Корсуня правити реєстровими і взяв з собою коронні дукати. Здоровенну скриню з дукатами, оковану двадцятьма грубими залізними смугами. Думаю, що сюди писар заїхав ненадовго. Можливо заради весілля, можливо аби вшанувати ясновельможного пана-князя, а можливо... Все можливо в цьому доброму місті, але потім він рушить до Поля. За Шембергом закріпили такий край, де золото лежить під ногами. Треба лише нахилитися і брати. Чи ясно я все пояснюю?

– Ясніше не буває.

– Тому вам тепер вигідно йти в шинок «Під княжою корабелою», що на Вірменському кінці. Арель вас проведе. Там нині весело. Веселіше, навіть ніж на княжому дворі. Як будете там, зрозумієте. Якщо схочете пристати до тамтешньої компанії, придивіться до такого собі Яна Демковича, фіскала. Він вже шостий день живе в удови Скибицької, і щось мені підказує, що й ви у тім домі знайдете свій інтерес.

– І що ж тобі підказує, нехристе?

– То мій клопіт, – всміхнувся старий. – Навіщо вам ті зайві знання, які у скорботах пливають незліченних... Але ж ви, мосцьпане, так себе й не назвали.

– А хіба те «щось» тобі не підказало?

– Замовкло, кляте.

– То, може, й не треба?

– Я ж мушу знати, кому продав найпишніший з камзолів коронного підкоморія.

– То ж знай, нехристе, – гордо задер підборіддя модник, – що продав його Мечиславі, сину хирлицького підстарости Маркіяна Данилевича, лицарю славного герба Рилі.

Вже за годину Мечислав сидів у компанії молодих шляхтичів, кожний з яких був у своєму роді вельми приємним співрозмовником. Тон застілля задавав смагливий та жвавий, подібний до волоха юнак, що назвався Михалом Себелем герба Кіт Морський. За гербом його тут знали як Кота.

⁸ Дигнітарій – достойник, вельможа.

При ньому був густо обшитий вензелями капшук, у котрому – як на Мечиславове відчуття – водилися не лише талери і флорини, але й золоті дукати. Приятель Кота на ім'я Ревула, подібний не так до шляхтича, як до продувного братчика, натякав, що Кіт користується прихильністю однієї дуже заможної та нечувано авантажної містянки.

Кіт не заперечував, хитро посміхався крізь густі, солом'яного кольору, вуса. Обидва приятелі в чотири вуха слухали Мечиславові байки про Париж і Дрезден, пили стару венгржину, жирно закусували та очевидно заздрили пригодам сина підстарости.

Шинкар про гроші не питав і видно було, що далеко не вперше бачив Кота з Ревулою. Фарширована грибами гуска заступила місце свинячому окостові, а на рожен вже насаджували перепілок. Компанія їла лише м'ясо й не взяла жодної проби з пирогів і прийманої капусти. Обслуга наповнювала глеки без нагадувань й по саме вінце.

Коли застілля досягло розпалу, до компанії приєднався небідно одягнений чоловік. Чорна борода, стрижена «під ятаган» за угорським звичаєм, відтінювала його бліде обличчя. Кіт повівся з ним церемонно й несподівано припустив, що він є свояком Мечислава.

– Він, як і ти, з Даниловичів, – кивнув він на сина хирлицького підстарости.

Мечислав негайно виправив його помилку. Адже з досвіду знав, що у високому товаристві родовід є найпершою справою. Він знову назвав себе повним ім'ям та наголосив, що він аж ніяк не з руських Даниловичів, котрі належали, що відомо, до славного герба Сас, а з волинських Данилевичів не менш славного герба Рилі.

Чорнобородий економно кивнув головою чи то на знак згоди, чи то на знак розуміння й назвався у відповідь. Він виявився онуком Яна Даниловича, колишнього львівського каштеляна та руського воєводи, вельми прославленого подвигами та щедрістю. Звався молодий Данилович Агріппою, що наштовхнуло сина підстарости на деякі книжні співставлення, які він вирішив лишити за собою. Військового чину Агріппа до титулу не додав, хоча й мав при собі шаблю.

Почувши, що Мечислав прибув із Дрездена, Агріппа пожвавився й розповів, як два роки тому блукав Саксонією та наражався там на амурні пригоди. Він, певне, мав добру пам'ять, бо вільно оперував назвами дрезденських трактирів, іменами веселих панянок та відважних матрон, що зраджували зайнятим війною чоловікам. Деякі з назв здалися Мечиславові знайомими; та й за смачними подробицями він впевнився, що онук воєводи дійсно бував у німцях та бачив спідні не однієї тамтешньої сильфіди.

Ріжучи м'ясо, Агріппа спритно орудував ножом, на руків'я якого було прироблено масивного срібного черепа. Прикраса притягувала погляди всієї компанії. Мечиславу здалося, що Кіт з Ревулою знають про цю «кальву» щось цікаве, але розпитувати не наважився. Хоча нові знайомі ставилися до нього приязно, він все ж таки не відчувався своїм серед таких несхожих, проте добре знайомих між собою чоловіків.

Тим часом розмова перестрибнула з далеких земель на місцеві плітки, й поміж різним промайнуло ім'я Яна Демковича, якого компанія називала також Креховецьким. Мечислав напружився й вже прочистив горло для запитання. Втім якесь передчуття знов змусило його вдатися до удаваної байдужості.

«Ще подумують, що я чиясь нишпорка», – подумав він.

І щирим ковтком підтримав здоровицю, змісту якої не почув через роздуми та вагання. Сину підстарости здалося, що Кіт зауважив його відстороненість.

«Ну й нехай, – сказав він собі. – Я занадто переймаюся настроями цих людей. Зрештою, вони для мене лише випадкові приятелі».

– А, до речі, Креховецький все ще воює в Зосиному ліжку? – за кілька хвилин поцікавився Агріппа.

Він наче ні до кого не звертався, але Мечислав здогадався, що запитання адресувалось Ревулі, який в розмові про місцеві справи щоразу виявляв фронтальну обізнаність.

– Німфа ще терпить, – відіззався той.

– Дивовижно, – немов смакуючи невидиме, онук воєводи порухав губами. – Деякі зі спільних знайомих присягалися на ясній зброї, що вже після третьої ночі вона вимагає в чергового мурчика реверсії⁹. Що воно так само незворотньо, як схід сонця або ж татарська навала взимку.

– Можна припустити, що схизмат має здоровенного прутня, – смикнув плечами Кіт.

– *Amor ordinem nescit*¹⁰, – зауважив Мечислав, сподіваючись, що висока латина зробить доречнішим його втручання до розмови про незнайомих персон.

– Ніби й так, – кивнув Агріппа й вираз чи то невдоволення, чи то злої іронії на мить ускладнив його обличчя. – Але ж, пане Мечиславе, ви просто не уявляєте собі ані Зосі Скибицької, ані зануди Яна. Якби ви побачили їх поряд, то, повірте мені, оцінили б всю абсурдність ситуації, її повне протиріччя з законами натури. Тут вже любов не лише не знає порядку, але й не розрізняє породи. Тут зливаються в обіймах несумісні стихії. Сеча і полум'я, лайно і роза, вайлуватий кентавр і *бурхлива німфа*. *Cancer leporem capit!*¹¹

– Лайно і роза! Оце, ясна курва, влучно! – Ревула щиро розреготався, відтак затяжно закашлявся. Приятель штурхнув його в спину.

– Не вдався, – сказав Кіт.

І, як здалося сину підстарости, кинув на Мечислава сумний погляд, наче вибачаючись за присутність в компанії грубіяна.

– А давайте наб'ємося до Зосі в гості, – відкашлявшись, запропонував Ревула. – Вони не чекають, а ми отакі туди прийдемо, привітаємося як старі знайомі і все там перевернемо. Чи ми, курва, того не варті?

– Лише як старі знайомі? – гмикнув Агріппа.

– І між іншим розвідаємо, чим причаровують *бурхливих німф*, – докинув Кіт.

– Хочеш побачити, який задовгий у зануди прутень? – знов реготнув Ревула.

– Зараз ти мій побачиш. І заплатиш за себе.

– Пропозиція дика й саме тому мені подобається, – підсумував Агріппа й звернувся до Мечислава:

– Пан з нами?

– Гей, шинкарю! – гукнув, дзвякнувши капшуком, Кіт.

І тим звільнив сина підстарости від необхідності відповідати. Мечислав лише погідно кивнув, не вірячи у таку фортуна. Він вже кинув обмислювати свої передчуття, загадкові погляди та несподівані інтонації. Та й на грубощі Ревули йому тепер було начхати. Майбутнє лягало під ноги, а спину підпирало попутним вітром.

«Все, як по писаному. Той нехрист таки знається з “чимось”», – вирішив він і відчув щось подібне до миттєвого запамарочення.

Утім, воно було лише миттєвим.

Скибицька мешкала зовсім поряд з «Корабелю» – не довелося й відв'язувати коней. Розлякавши голодранців та псів, компанія зупинилася перед брамою. Та вела до приземкуватої кам'яниці, перший поверх якої склали з дикого каменю. Ревула взявся грюкати до клямки кільцем, що звисало з залізної баранячої морди. Кіт намагався допомогти грубіянові свистом, але це йому погано вдавалося.

Над брамою відкрилися масивні віконниці. Кругле обличчя виплило з неосвітленої кімнати.

⁹ *Реверсія* – повернення до дійсності (*лат.*).

¹⁰ *Amor ordinem nescit*. – Любов не відає порядку (*лат.*).

¹¹ *Cancer leporem capit* – Рак ловить зайця. (*Лат.*)

– Чого хоче панство?
– Панну поклич.
– Панна зайнята.
– Клич, курво! – гаркнув Ревула.
– Що то за оршак¹²? – басовито запитали за спиною прислужниці.
– То ти, Яне? – Ревула витягнув шию, намагаючись розгледіти басовитого.
– Іоанном хрестили, – вусатий здоровань відсунув жінку, загородив плечами віконну пройму. – Щось не впізнаю панства.

– Ревулу не впізнаєш?
– Чую, що ревеш, – гмикнув здоровань, – значить Ревула. Й того пана знаю, – він пальцем показав на Агріппу. – І Кота знаю. А то що за голінат¹³?

Мечислав зрозумів, що, по-перше, «голінатом» здоровань називає його, а по-друге, що той міцно п'яний і, судячи з кольору обличчя, перебуває у Бахусових обіймах вже далеко не першу добу.

– Це є зацний пан Данилевич, – рекомендував Мечислава Ревула. – Він нам неабиякий приятель, шойно прибув із Паризії і хоче познайомитися з панною Зосою.

– З Зосою?
– Він ще в Паризії чув про сальон славної панни і бажає засвідчити їй своє шанування, – заявив Кіт.

– Але ж ви й брешете, пане Коте, – похитав головою здоровань та обернувся до кімнати, наче до чогось прислухався; відтак знов звернув погляд на компанію.

– Панна нині сальонів не збирає й нікого не приймає, – сказав він. – Панна займається нині своїми воннощами та блаватами¹⁴. Йдіть собі з миром.

– Ми б хотіли почути це від самої панни... – почав був Кіт, але Агріппа, беручись за руків'я шаблі, перебив його.

– Ви, пане Демковичу, насмілюєтеся гнати від брами чотирьох нобілів, я так зрозумів? – дзвінко, немов й не пив венгржини, запитав шляхтич. – Пан має нас за псів?

– Не варто... – втрутився був Мечислав, але спіткнувся об важкий погляд Ревули.
– Ви, пане, без доказів звинуватили в брехні пана Михала й непоштиво висловилися про мого друга, – ще дзвінкіше продовжив Агріппа. – Ви маєте вийти сюди, пане, й вибачитися. Або ж отримати належне за своє невігластво.

– Краще ви сюди... спробуйте, – буркнув здоровань й потягнув за шнур, аби зачинити віконниці.

Цієї вирішальної миті з-за його плеча випірнула жіноча ручка й перехопила шнур. А за ручкою показала голівка у шовковому тюрбані і кармінові губи щось зашепотіли у волохате лицарське вухо. Навіть з вулиці було видно, як вирівнялися під заплямленою сорочкою м'язи, як посвітлили очі в здорованя.

– Ні-і-імфа-а-а... – тихо-тихо, ледь не самими ніздрями, видихнув Ревула.
– Вчасно, – ще тихіше промимрив Кіт.
І лише Агріппа не видав ні звуку, лише всміхнувся та обвів всю компанію легким поглядом, немов запевняючи: «Я все передбачив, хіба ви не зрозуміли».

– Вибачте, панове, – рикнув здоровань. – То все оковита клята, не признав звіддала таких знаменитих рейментарів¹⁵... Панна Зося запрошує усе лицарство до хат... до сальону.

Прислужниця з кучером вже відчиняли браму.

---

¹² Оршак – юрба, зборище.

¹³ Голінат – довгоногий.

¹⁴ Вонноці та блавати – парфуми і шовки.

¹⁵ Рейментари – керівники, регіментарії.

Пізніше Мечиславі ніяк не вдавалося згадати початок свого перебування у домі Скибицької. Він пам'ятав з яким відчайдушним рипінням розчинилися важкі брамові стулки, а далі у його спогадах наступила безбарвна, заповнена незрозумілими переміщеннями та світловими плямами пауза. Після неї він знайшов себе у чисто вибіленій залі з дугуватим склепінням. Її освітлювали свічки, що піднімалися просто з підлоги крученими колонами.

У цій залі царювала вродлива жінка.

Обкладена циліндричними червоно-золотими подушками, вона сиділа на найвищому кріслі, що вигостреними башточками бильця нагадувало навіть не трон, а дзвіницю німецького собору. Жакет з короткою баскою вигідно підкреслював її талію, а мереживо не приховувало пишною бюсту та решти снадних ліній. Смарагдово-синє віяло кольором не пасувало до жодного з елементів одягу, але виглядало багато.

Гості *бурхливої німфи* розташувалися на кріслах та ослонах, немов зібраних з різних домів і палаців. Здоровань Демкович ледь втиснувся у шкіряне крісло з гнутими ніжками, Агріппа розкинувся на канапі, обтягнутій дорогоцінним глазетом, а Кіт з Ревулою примостилися на ослонах, оббивка яких колись, певно, була гобеленом з мисливськими сценками. Сам Мечислав займав суддівське крісло, вкрите чорним лаком та споряджене крихітними гербовими подушечками, обшитими пишною бахромою. Паризькі аристократки з числа так званих «вигадниць» клали такі під своїх зачесаних та напудрених песиків.

Решта меблевого обладнання відзначалася подібною ж легковажною випадковістю. Поряд з письмовим столом на тумбах-левах розташували граційні шахові столики. А під стінами стояло щільне каре з різноманітних шаф і комодів, що відбивали свічне світло венеційськими дзеркалами, лакованими поверхнями, срібною фурнітурою та вкритими воском бронзовими накладками у вигляді звіриних морд та оголених жіночих фігур.

Найдивовижнішим було те, що син підстарости випірнув з несвідомого просто посеред однієї з тих фраз, якими оповідав господині дому та її товариству про ярмарок на паризькому Новому мості та про вуличного астролога, що з таблицями Нострадамуса віщував загибель світу від повені, нашествия сарани та страхітливої комети.

З огляду на те, що слухали його уважно й без посмішок, Мечислав зробив висновок, що дивне запаморочення охопило лише частину його мислячого єства й не завадило іншій частині описувати столицю Галлії та паризькі пригоди.

На всяк випадок він поцікавився у присутніх, чи цікаво їм послухати про новий Люксембурзький парк та принади вулиці Сен-Дені.

– Краще розкажіть про Шатле, – запропонував Демкович-Креховецький.

– Вам лише б про судейських, – Скибицька махнула в бік здорованя віялом і повернула розмову на театральне життя галлів.

– Ви були у «Бургундському отелі»? – запитала вона. – О, як я мрію подивитися «Сіда»!

Мечислав делікатно, щоб не образити господиню, уточнив, що знаменита прем'єра «Сіда» відбулася не в Отелі, а в театрі Маре. Він додав, що був на цьому святі, а також стримано похвалив гру Мондорі та висловив обгрунтовані сумніви у тому, що сучасники здатні оцінити творіння Корнеля. Адже навіть паризька аристократія надає перевагу не йому, а манірним пасторалям у придворному театрі герцога д'Епернона та похмурим катівням у «Маріамні» Трістана Л'Ерміта. Зрозуміло, що легше вичавити сльози стражданнями невинної дівчини, аніж правдиво й без фарсу розповісти про лицарство та його світлий чин.

Син підстарости обвів присутніх озореним поглядом. Цієї миті він відчував себе місіонером, якого історична сила спрямувала на просвітлення краю войовничих грубіянів, на ствердження галантних звичаїв у землях, що нидіють у варварстві та старосвітських забобонах.

– Лише майбутні покоління, озброєні знаннями та вільним покликом єства, вшанують геній Корнеля! – наголосив Мечислав, отримав від німфи захоплений погляд й закріпив свій тріумф не зовсім доречним цитуванням з «Сіду»: – Мені солодше за надію знання про зникнення надій!

– *Grabium!* – підтримав Агріппа, – або ж, якщо вам приємніше: *Brave!*

– Щоб розповідати про лицарство, треба бути лицарем, – зауважив здоровань.

– І мати правдиву віру, – докинув Кіт.

– Ясний факт, – підтримав Ревула.

– Кажуть, що у Паризії є лицедій, який промовляє зі сцени голосом, потужнішим за спів тридцяти півчих, – знову скорегувала розмову Скибицька.

– Лише тридцяти? – посміхнувся Агріппа.

– Я чув його голос, – кивнув Мечислав. – Його там називають Стентором на честь глшатая греків, котрий під час облоги Трої перекрикував півсотні мужів. А ще порівнюють його голос з ерихонською трубою та з сурмами янголів при Страшному суді.

– У Жидачеві, – втрутився Демкович, – у Борисівській церкві є дяк, якого чути за три милі.

– Лише три? – знов озвався онук руського воєводи.

– Схизмацький крикун, – виширився Кіт.

– Потвора! – радісно гаркнув Ревула.

– Панове, я вас благаю! – німфа не зводила погляду з Демковича.

Той сидів непорушно і дивився в підлогу.

– А правда, що у Галлії знищили всіх єретиків? – поцікавився Кіт.

– Це було дуже давно. Ось вже десять років як *paix d'Alès*¹⁶ гарантує гугенотам вільне сповідання їхньої віри, – уточнив Мечислав. Йому дуже хотілося посприяти миротворчому пориву Скибицької, але гроза насувалася невідворотно.

– Неподобство, – буркнув Кіт й подивився в бік високої шафи, що стояла обіч входу до зали.

Щось підказало синові підстарости: саме там компанія залишила свої мантиї і шаблі.

– *Soli Deo Honor et Gloria!*¹⁷ – підтримав Кота Агріппа. Срібний череп його ножа вистромився з-під баски.

– Вірую в Духа Святого, Господа істинного та Животворящого, Іже от Отца ісходящого, іже со Отцем і Сином споклоняема і славима! – голосно мовив Демкович, розправив плечі й підвівся з крісла.

– От і єретична формула, хто б сумнівався, – Кіт також підвівся й плюнув здорованеві під ноги.

– Це порядний дім! – крикнула господиня.

– У порядному домі не ображають пана Бога! – Ревула одним стрибком досягнув шафи.

Проте спритність йому не допомогла. Демкович однією рукою відірвав своє крісло від підлоги і пустив політати. Важка мебель вдарила Ревулу в плечі. Той з прокляттями впав на дзеркальні дверцята шафи. Дзвін розбитого скла накрив останнє прокляття.

Мечислав понадіявся, що шкіряний підкирасник збереже хоча б живіт Ревули від гострих, наче шаблі, скалок.

А сам рушив в бік Скибицької з наміром рятувати німфу.

– Панно Зося, до вас йде *auxilium*¹⁸! – крикнув він, аби господиня не злякалася його наближення.

Тим часом Кіт підхопив шаховий столик, прикрився ним, наче щитом, і напав на Демковича.

Обходячи Кота, син підстарости нирнув під ліву руку Агріппи, відтак перестрибнув через письмовий стіл, щоб опинитися між господинею і побоїщем. Маневр був близьким до щасливого завершення, коли щось тверде рухнуло йому на потилицю, вибиваючи з очей іскри, а з мізків – свідомість.

---

¹⁶ *Paix d'Alès* – едикт Милості (фр.).

¹⁷ *Soli Deo Honor et Gloria!* – Богу Єдиному честь і слава! (Лат.), бойове католицьке гасло.

¹⁸ *Auxilium* – допомога (лат.).

2

Тієї самої години, коли Мечислав знайомився в «Корабелі» з Котом та Ревулою, джура Івана Виговського припинав панського іноходця до караульної конов'язі. Писар реєстрового війська щойно пересвідчився: стайні на княжому подвір'ї геть заповнені чотириногими слугами сенаторів, магнатів і біскупів. Домовлятися про фураж для коня та нічліг для джури залишалося в знайомих, або ж в одному з заїжджих дворів. Він вирішив, що відкладе цю справу на пообідній час.

Адже й без того змушував на себе чекати.

Виговський вже призабув розташування палацових будівель й тричі питав дорогу. Нарешті під його високими чоботами заскрипіли дубові сходи Шпитальної вежі.

На час весілля її, як і решту замкових приміщень, віддали для розселення тих гостей, котрі не змогли знайти собі зручніших апартаментів. Князь віддав частину особистих покоїв митрополитові і двом старим біскупам. Шляхті дісталися кімнати та галереї. Джур та служок селили просто в казематах, біля порохових бочок, скринь зі стрілецьким причандаллям та полиць з мортирними ядрами. Судячи з кількості різнокольорових ліврей, що метушилися на поверхах та розкладали в переходах панське добро, місто не подужало дати притулок багатьом із приїжджих.

На Виговського чекали мешканці четвертого поверху, найвищого. Вузькі сходи, що з середини тулилися до його вигнутої стіни, прорізали стелю і вели на гарматний майданчик. Вікна-бійниці спорядили свинцевими багетами та закрили товстим нерівним склом: серед білого дня тут панували сутінки. Ближче до середини круглої кімнати слуги розставили дорожні скрині, встелили їх тебризькими та ісфаганськими килимами, розклали великі і маленькі подушки.

Приміщення дивувало пишнотою безладу та прогрітим повітрям. У збройних нішах палали жаровні. Змішаний з їхнім димом конопляний дух дражнив ніздрі. В центрі булькав велетенський, на дванадцять хоботів, кальян. Але курців біля нього зібралося лише троє.

– Певно змерз з дороги? – один із них відклав мундштук, підвівся й розкрив обійми назустріч Виговському.

– Пане електоре! – Писар обхопив плечі старого магістрата. – Хотів вас шукати у місті.

– А я, бач, у княжих стінах гріюся, – електор Олександр Штефанович розвернув Виговського обличчям до курців. – Ось Іван, син Остафія з Виговських, свіжоспечений каламарник. Приймайте до товариства.

– Божої помочі вам! – привітався писар.

– Навзаєм! – відізався молодший з курців. – І де ж, пане, твій каламар?

– У пана комісара, – Виговський впізнав молодшого.

– Сенатор і люблінський депутат Єжи Немирич гербу Клямри, – рекомендував того електор.

– А ми з паном знайомці, бачилися на київських сеймиках, – писар скопив око на старшого з курців, котрий не встав і дивився на нього з-під лоба.

– Як здоров'я пані Ельжбети? – поцікавився Виговський у Немирича. – Чув, що восени достойна пані подарувала вам вже другого сина.

– Ельжбета і Тома, слава богу, здорові, – запевнив сенатор. – А як ся має пані Виговська?

– Також слава богу.

– А це високовчений пан Янош Леваї з Трансільванії, – назвав старшого Штефанович.

– Пан Єжи і пан Янош вчора склали компанію для вечірньої гри «фортеці» самому ясновельможному.

При цій рекомендації трансільванець підвівся, явивши Виговському затягнуту у довгий жупан атлетичну фігуру. Хоча жупан вкривало грубе сукно, численні застібки на ньому сріблилися шляхетним металом, а з-під вивернутого коміра виглядало дороге мереживо. Затерті до блиску шкіряні вставки на штанах та вищерблені остроги видавали людину, яка мандрує верхи.

– Пан Янош не розуміє польської, тому говоритимемо латиною, – додав електор.

Усі четверо посідали навколо кальяну. Виговський і собі підтягнув бурштинового мундштука, дочекався, коли у чашці змінять вуглики, відтак вдихнув на повні груди терпкого диму.

Він згадав, коли востаннє бачив Немирича. Це було два роки тому, коли дисиденти¹⁹ з Київського воєводства подали на шляхетський з'їзд безнадійний проект про впровадження віротерпимості. Фантастично заможний Немирич, який серед православних називав себе Юрієм, а серед католиків – Єжи, сипав грошима, здобуваючи прихильників і голоси. Брати Виговські трималися осторонь цього яскравого й самовпевненого еретикала, якому шляхетська дрібнота посміхалася в обличчя і плювала у спину. Немирич знався з королями, носив перстні з індійськими діамантами та хвалився виданим у Галлії рефератом «Discursus de bello Moscovitico»²⁰. А ще ходили чутки, що його посвятили в таємні містерії, про які побожним християнам не лише знати, але й здогадуватися не чинно.

Навіщо цей політичний небожитель всівся в товаристві з Виговським, той міг лише здогадуватися. Але знав напевне: приватні бесіди з такими, як Немирич, можуть привести на плаху, а можуть підняти на самісінький верх державної ієрархії. Таке напружувало.

Немирич покрутив на великому пальці перстень з солітером, зустрів очима погляд Виговського. Очі в нього були яскраво-сині. Лукаві, живі, проте холодні. Писар згадав, що рід свій Немиричі вели з півночі, з Великого Новгороду, й що серед предків магната траплялися й варязькі ярли.

– Я знаю, пане Іване, про що ви думаєте, – почав сенатор. – Ви думаєте: чого від мене треба цьому аріянинові, який не визнає Святої Трійці, цьому *callum pedulus*²¹ республіки. Правда ж?

– Припустимо.

– А якщо я скажу, що хочу бути київським підкоморієм, вам проясниться?

– Це можливо, – кивнув Виговський. – Філон Воронич, як усім відомо, нині при смерті, а ваш батько до нього був підкоморієм і лишив по собі добру славу. Але ж, прошу пана, для розмови про такі дрібниці не варто було збирати таке вишукане товариство.

– Ваша правда, – погодився сенатор. – Не варто.

На кілька хвилин всі присутні зосередилися на кальяні. Писар зауважив, що Немирич одягнений на шведський манер. Він пошукав поглядом широкополого «піратського» капелюха з пряжкою на тулії й відразу зауважив такого на одній зі скринь. А ще Виговському подумалося, що вченому багатієві дечого бракує. Чогось затятого, звіриного, вовчого, що робить чоловіка безжальним воїном та твердим володарем, що змушує вмирати під тортурами, але не порушувати присяг. Казали, що Немирич воював з московитами на чолі хоругви, яку зібрав та утримував за власний кошт, що показав себе гідно й не зганьбив Андріївського хреста на родовому гербі. Тепер, подивившись сенаторові в очі, писар схильний був вважати ці відомості компліментарними. Він міг уявити Немирича переможцем у дипломатичних чи богословських суперечках, впертим політиком та гарячим оратором, лише не лицарем, що з останніх сил прорубується крізь ординську лаву, гарчить від люті й злизує з вусів краплі ворожої крові.

¹⁹ *Дисиденти* – інакомислячі. В даному випадку – представники протестантських громад.

²⁰ «Discursus de bello Moscovitico» – «Роздуми про війну з Московитами» (лат.).

²¹ *Callum pedulus* – мозоль на п'ятці (лат.).

«Ти, дорогенький сенаторе, не *callum pedulus*, – подумки визначив Виговський, – ти шведське шило в сраці Речі Посполитої. Товсте таке шило, проте не сталеве, а з курячої кістки...»

Він відклав мундштук і запитально подивився на електора.

Той на знак розуміння примружив очі й звернувся до Немирича:

– Ви ж хотіли розпитати пана писаря про Маслов Став.

– Про Маслов Став, – повторив за ним сенатор. – Так, пане Іване, я хотів би дечого дізнатися про Маслов Став.

– Коли Потоцький забрав у полковників клейноди мене там не було, – знизав плечима Виговський. Важко було знайти тему більш дратуючу і неприємну, аніж приниження козацтва при Масловому Ставі. Ще й двох місяців не пройшло, як лягли на землю реєстрові знамена і зів'яли під королівською немилістю бунчуки достойних. Родина писаря не співчувала повстанцям, але й рішення сейму про заміну козацьких полковників єзуїтськими вихованцями Виговські не вітали.

– Як і що забирали я й так знаю, – на обличчя сенатора лягла доречна скорбота. – Мені повідомили й про чорну раду, де старшина знову здурила товариство. Й про кримську експедицію також. Маю про це детальний звіт.

– То чим тоді можу допомогти?

– Я хочу, щоб ви, пане Іване, зрозуміли мене правильно, – почав сенатор. – Я належу до тих, хто шанує пораду британця про те, *що не є гідною справою примножувати суще без потреби*. Як філософ я вихований при ногах славетного Гротіуса, котрий вчив мене не зважати на пусті забобони та суєтні вірування профанів. Але дехто з мудрих людей, – він майже непомітно повів очима в бік трансільванця, – переконує мене, що існують місця особливі, з давніх часів позначені чимось величним й, одночасно, смертоносним. Чимось таким, що змінює не лише долі людей, які там перебувають, але й долі народів, причетних до таких локацій. Також ті люди стверджують, що у вирішальні часи особливі місця стають колицями нових імперій та оракулами для тих мужів, котрі здатні змінювати хід історії на століття вперед.

– Я також чув про такі місця, – підтримав Немирича електор. – Я читав, що світодержець Чингіз перед своїм возвеличенням довгий час перебував у лісах у такому місці, де пізнав знаки долі та своє майбуття.

– І я чогось такого чув, – кивнув Виговський. – Проте, якщо ви маєте на увазі Маслов Став, порадив би все ж таки дослухатися до згаданого вами британця та не змішувати політику з переказами старих жінок і шкільних піітів.

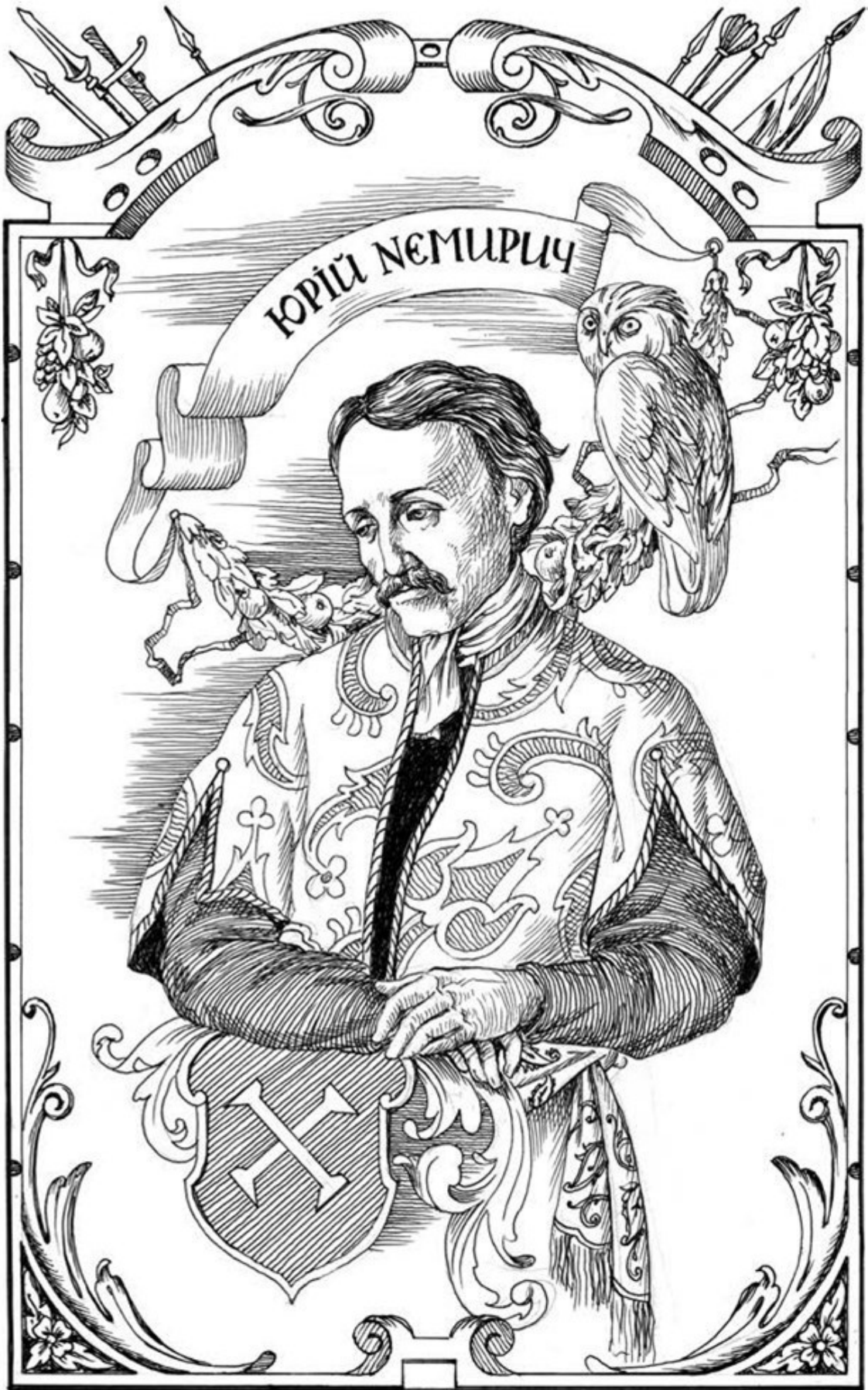
– Перекази старих жінок? – перепитав пан Леваї; було помітно, що трансільванцеві набридло сидіти мовчки. – Ви порівнюєте лицарів з... – він на мить зупинився, шукаючи точного латинського словосполучення, – ...божевільними бабами?

– Нехай береже мене Бог від таких недоречних порівнянь, – писар поклав праву руку на серце, немов зібрався присягати. – Я не мав ані найменшої думки образити присутнє тут товариство. Лише хотів запевнити пана Юрія... тобто пана Єжи щодо природи місцевості, яку називають або Масловим Ставом або ж Масловим Бродом. Я був там двічі й не помітив жодних фатальних властивостей. Там живуть мирні хлібороби та стоять козацькі паланки. В лісах є дичина, а в Росаві – риба. Якби не республіканські чвари, там був би рай земний.

– Я врахую ваш досвід, пане Іване, – запевнив Немирич. – Але маємо факти, що свідчать про протилежне. Ще у двадцять п'ятому році, після чергової, як ви кажете, республіканської свари, наш славний князь став табором при Масловому Ставі. Тоді з ним був Йордаш Валендула, якого ми з паном Яношем добре знаємо і який ніколи не давав приводу сумніватися в його словах.

– Жодного разу за дванадцять років, – кивнув трансільванець. – Людина вільна і доброї слави.

– Він знайшов у тій місцевості поважного старця, який повідав Валендулі про заповітне місце. За його словами це місце присяг, на якому клялися давні володарі та розбійницькі отамани. Сила, яка там мешкає, здатна переслідувати клятвopорушника та зводити його на погибель. Тому навіть затяті убийники з ватагів не наслідуються ламати даних у тому місці присяг. Там Валендула побачив дивного кам'яного хреста та поставлені в лінії брили, котрі нагадали йому допотопне каміння, що стоїть у Карнаці, на березі західного океану.

– Се був не простий хрест, – похитав головою Леваї.

– Старець, – продовжив сенатор, – сказав йому, що в тих місцях колись була твердиня волхвів, яка називалася Лоевим. І що місце це є місцем таємної сили. Що воно ніби серце козацького краю, де присяги набувають найвищої чинності, а молитви сягають дворів Господніх. Що воно є оракулом, який провіщає майбутнє і дає знаки тим, які прагнуть вищої долі.

– Які не заблукають у самому центрі Плероми... – вставив трансільванець й миттєво замовк, бо наштотхнувся на погляд Немирича.

«Певно сих вищих матерій зі мною обговорювати не пасує», – припустив Виговський та постановив собі запам'ятати грецьке слово, яке позначало, якщо він, звісно, не помилявся, повноту і викінченість.

– Я чував розповіді про древній Лоев, – запевнив писар, – й можу підтвердити, що серед козацтва, й не лише низового, ті краї поміж Каневим і Корсунем дійсно вважаються корінними. Там козацтво правдиве і заведено ще з хазарських часів. Щоправда, за татар все зазнало великого запустіння і від Лоева залишилися три горби і два тини. Якого тепер там шукати оракула, мені не знано. Про оракулів ми нічого не чули, в тій складній матерії блудимо.

– Тим не менше, саме там таборилися козаки під час рушень тридцятого, тридцять другого та пізніших років. Там збирали таємні наради та творили небачені серед християн присяги. Саме там позаминого року дивне непрояснене заціпеніння охопило Томиленка, коли Кисіль з Кононовичем відбирали в нього булаву. А четвертого грудня там збиралася чорна рада й в числі воїнів були ті, яких прийнято вважати природними чаклунами. Чи це випадково?

– Місце зручне.

– І тільки?

– Думаю, що так. А ще згадую того ритора, що вчив мене у братській школі. Він любив повторювати, що не варто покладати всі очікування на телуричні сили. Казав, що слово народжує творіння цікавіші, аніж земля-прамати.

Серед товариства залягла довга мовчанка. Лише в колбі кальяну не припинялася булькотлива справа та шаруділи слуги, розставляючи наїдки на складеному зі скринь столі.

– То ви кажете, що двічі навідували ті ґрунти? – після щирої затажки уточнив Немирич.

– Так.

– А якби, пане Іване, я звернувся до вас із проханням відвести до того місця пана Яноша? Пан Олександр повідомив, що негайно після весілля ви відправляєтеся до Корсуня.

– Козацький комісар вже мабуть зачекався на свого писаря, – усміхнувся Виговський. – Я і щодо весілля невпевнений. Якби пан електор не запросив до цієї розмови, я б у місті й не ночував.

– Хіба ви не запрошені на весілля?

– Був запрошений.

– То лишайтесь.

– Буде видно, – писар глянув на електора, той знизав плечима. – А що стосується пана Леваї, то жодним чином не буду проти, щоб високовчений пан склав мені компанію. Єдине, про що мушу попередити: їхатиму верхи, борзо й без особливої охорони.

– Це не питання, – запевнив Немирич. – Я дам вам своїх джур, або ж попрошу в ясно-вельможного...

– Лицарі не бояться шляхових пригод, – трансільванець задер голене підборіддя.

– Тим більше, що нас із паном охоронятимуть дана мені королівська грамота та ваше знане ім'я, – із серйозним обличчям наголосив Виговський. – З вашого дозволу, шановне панство, будемо вважати, що цю перипетію ми вичерпали.

– Але ж, пане Іване, ви ж не відмовитеся прийняти від мене дещо на знак поваги? – Немирич відстебнув від пояса шкіряний капшук.

– У тому немає потреби, пане Єжи.

– Юрій.

– Жодної потреби, пане Юрію.

– Дорога до Корсуня неблизька, зимна. Й вам з паном Яношем не завадять кілька португалів.

– То віддайте їх пану Яношу, – підсумував Виговський. – Але я маю до вас, пане Юрію, запитання спекулятивного штибу. Якщо ви, навзаєм, маєте час та насагу...

– Буду радий вам відповісти, якщо дозволять мої скромні знання та досвід.

– Але то вже настав обідній час, – нагадав електор. – До княжих столів запросили на вечір, то ж тепер не погребуйте принагідним куховарством.

Штефанович дав знак і слуги зняли з жаровні мідного казана, де варилася осетрова юшка. На столі вже стояли срібні кубки-погари з мальвазією, щойно добутою з пузатої дельви²², тарелі з гречаними галушками на салі і медовими плесканками, миски з волоськими горіхами та соленими грибами.

Не встигло товариство спробувати юшки і пригубити мальвазії, як на стіл поставили срібну гусятницю.

Електор відкрив її. Запах прянощів і смаженої дичини наповнив приміщення.

– Пропоную славному панству оцінити верховну страву мого домового поварчука. Мазури називають її «п'яним веприком».

– Певно, навіть тутешні дики п'ють оковиту, – спробував пожартувати трансільванець.

– Вепрове м'ясо поварчук добре вимочив у вині з часником та прянощами, а перед смаженням вивалював шматки у перетертій з волоськими горіхами кориці, – пояснив Штефанович.

– Також він додав суміш із трав та корінців, назв яких не сила запам'ятати.

– У назвах немає потреби, якщо м'ясо таке соковите, – зауважив Виговський, пробуючи дичину з ножа.

– Тут можна посперечатися, – посміхнувся Немирич. – Галли дають своїм паштетам та випічці такі несподівані і дотепні назви, що лише вони одні розгортають апетит, наче бойовий прапор. У Реймсі мене пригощали паштетом з оленини, який називали «вечірньою ностальгією ненажери». А в Бремені італійський кухар зготував нам «серце в кареті збудженої графині». На вигляд – звичайне м'ясо, проте всі шукали в ньому причину збудження. І, як не дивно, знаходили. То ж назви мають значення.

Ніхто з присутніх не заперечив.

Коли товариство взяло штурмом зовнішні bastiони голоду, розмова відновилася.

– Перед тим, як запитати в пана Юрія, – почав Виговський, – я б хотів зробити невеликий вступ, аби пан Юрій та ви, панове, зрозуміли, які саме складні та пекучі думки спонукують мене поставити це запитання. Адже відправляючись до Корсуня, міркую про минуле та майбутнє нашого краю. З вашого дозволу.

– Звісно, пане Іване, – кивнув сенатор.

– Я вже згадував прикрі республіканські чвари, що від початку правління Жигимонта Третього струшують Річ Посполиту. Як на мене, причина їх криється в тому, що були порушені давні клятви, які давалися руському лицарству за славних часів Ягеллонів. Тоді, згідно старих уній, нам були передані королівські привілеї, серед яких чільне місце посідала повага корони до прабатьківської віри нашої, яку на руських землях достойно отримали від грецьких патріархів. За доби Ягеллонів короновані мужі ставили першим у титулі звання *великих князів руських*. Духовними місцєблюстителами тієї згаслої державності були і є київські митрополити, що не даремно мають осідок у престольному місті князів давнини. Чи погоджується пан Юрій з такими моїми роздумами?

– Уважно слухаю вас, пане Іване. Маю повагу до ваших слів.

---

²² Дельва – невелика бочка.

– Тоді веду далі. Нині над нашою з вами вотчиною титулованим князем стоїть милостивий наш король Володислав, який є оборонцем наших прав і привілеїв. Але горді слуги його не зважають на присяги прадідів своїх і мають нашу віру за другорядну, неповну й ледь не за еретичну. Горді слуги не вважають наші церкви за храми і сміються з наших молитов. Якби не ця прикра обставина, козацька громада ніколи б не піднімала зброї проти Республіки. Бо ж козаки, як і лицарі, за природою своєю стоять на обороні закону. Відповідно, всі інші рушення козацькі, включно з походами за Понт, спонукані або порушеннями закону з боку бусурман, або ж звичайною вигодою. Ніяких інших джерел звитяги в нас немає. Отже маємо віру грецьку, як законну основу самобутності нашої і на законі будемо стояти, як давні римські мужі. Попри все те ніхто з козацької старшини та правдивих родів руських не ставить під найменший сумнів владу над нами його найласкавішої королівської милості. Я тим більше. Це, пане Юрію, є конклюдією²³ мого вступу.

– Я вас вислухав, пане Іване, і даю вам своє щире запевнення, що нічого з ваших міркувань та історичних екскурсів не буде винесено за межі цього благородного товариства, – сказав Немирич. – І, звісно, чекаю на ваше запитання.

– Я хотів би зрозуміти, пане Юрію, що несе нам та нова віра, яку ви з родиною сповідуєте. Маючи ясне і тверде розуміння, мені легше буде переконати київських підтримати вас на виборах підкоморія. А ще згадую те, що ви писали у вашому трактаті про війну з московитами. *Що не треба обходити мовчанкою душі набожних, сила яких набагато потужніша, лише святим зміцнюється і золотим гаком ловиться.* Бентежить мене той ваш золотий гак.

– Бачу, пане Іване, що ви володієте риторичними вміннями, – кивнув Немирич. – І що у вашому бажанні розуміння криється не одне, а, принаймні два запитання. Перше ви нам явили, а друге сховали в тіні.

– Нехай так.

– Тож мушу також зробити вступ. Чи відомо вам, пане Іване, чим римське та грецьке сповідання віри відрізняються від всіх інших вірувань, відомих від часів Адама?

– Певне, вірою у Святу Трійцю, – припустив Виговський.

– Я не догмати чи то теологію маю на увазі, а наріжний принцип звертання до Всевишнього.

– Чекаю на ваші роз'яснення.

– Всі віри єдинобожників, які ми знаємо, передбачають, що очільник побожної громади є предстоятелем. Тобто він стоїть перед Богом обличчям до святині і звертається до нього від імені людей, які в нього за спиною і за котрих він взяв на себе відповідальність. Так є в агарян, де їхні мулли стоять з народом перед арками, що позначають напрям на Мекку, так само і в юдеїв. І лише римські і грецькі священники, навпаки, звертаються до людей від імені Бога, наче мають цілого Всевишнього за спиною. Наче вони його намісники, пророки або вповноважені посланці. Наче Бог власноруч поставив печатку й підпис свій на їхні писані привілеї. Тобто вони наслідують поганських жреців, які виходили з храмів до натовпів та провіщали волю небес іменами пустих ідолів – молохів та ваалів. При тому ніхто на правду не знає, чи отримали теперішні римські і грецькі священники правдиві знаки від Бога, чи, може, говорять від його імені щось придумане та вигідне їм. А якщо вони говорять з голосу тієї сили, чиє ім'я ми не будемо згадувати за цим чесним столом? Ви, пане Іване, маєте певність, що ні?

– Але ж на образах, до яких вклякаємо, намальовані святителі, що купно з народом звертаються до Бога.

– Я нагадаю вам, що лише римські і грецькі священники роблять таїнства від імені Всевишнього. Лише вони перетворюють хліб та вино на тіло і кров Його, лише вони відпуска-

²³ Конклюдія – закінчення.

ють гріхи Його іменем. При тому вони не надто піклуються про те, щоб зберігати чистою та неоскверненою свою плоть, таку ж грішну як і наша з вами. А ще вони прагнуть влади.

При цих словах Виговський чомусь згадав, що родич сенаторської дружини от-от має отримати від Папи фіолетові панчохи архієпископа. Він спробував заперечити:

– Я не теолог, пане Юрію...

– Але ж, на Бога, дайте сенаторові промовити, – втрутився трансільванець.

– Я дам собі раду, не турбуйтеся, – зиркнув на нього Немирич і продовжив: – Це не є богословські питання, пане Іване, аж ніяк. Це питання *законності*, про яке ви казали. Скажімо, ваше шляхетське право й ваш герб Абданк закріплені королівськими грамотами, записані у гербовниках та статутних книгах. Якщо хтось немудрий або злочинний поставить під сумнів ваші привілеї, ви звернетесь до суду і покажете там документи. А хто і якою грамотою підтвердить, що ті шматочки хліба, що лежать на таці в Софії, київський митрополит насправду перетворює на плоть Господню?

– Страшні речі кажете, – похитав головою писар.

– Це я кажу для того, щоб у нас з вами не було розходжень в розумінні законності. Якщо корінні козацькі роди готові проливати кров лише за те, щоб їх причащали грецьким трибом, то це зовсім не той *золотий гак*, яким виловлюють героїв в Європейській війні. Там б'ються за спільне майбутнє, якому нова віра відкриває широку браму, за нову християнську науку, що поборює римське мракобісся. А за що билися Павлюк з Остряниним? За сиву минувшину, де дурний на всю голову Свидригайло, що на радість русинам називав себе великим князем руським, живцем спалив митрополита Герасима?

– У сивій минувшині жили не одні Свидригайли.

– Й це також правда, пане Іване.

– Та й Павлюк, думаю, шукав не лише старого покону. Занепад законів, як відомо з прикладу Рима, змушує принижених громадян власноруч виборювати собі місце під сонцем.

– Щось боюся я, аби на це виборене місце не прийшов Осман, або й Московит. А на ваше приховане запитання я вам також дам відповідь. Нам доведеться ще довго бути в одній Республіці разом з Ляхом, аж поки в серцях козацьких не запалає вогонь нової віри і вони не почнуть всіма силами та мріями вдивлятися не в дике минуле своє, а в майбутнє, сповнене освіченістю. І лише тоді варто буде згадати про споконвічну *законність* княжого престолу у Києві. Бо інакше, як кажуть філософи, примітивні форми запанують над розвинутими, відкриваючи дорогу темряві.

– Я погоджуюся з паном Юрієм, – підтримав сенатора Штефанович. – Якщо, не дай Господь, козацтво поруйнує Річ Посполиту, на наших землях запанує не світла воля, а деспотія, до якої з часів візантійських тяжіють священство та людність грецької віри. Бо ж, як нам відомо, значна сила з плебейства і священства спить і бачить себе під рукою Московита.

– Ненавидить владу писаного закону і мріє про монаршу милість, засновану на свавіллі, – докинув Немирич.

– Я в певних речах маю бачення подібне до вашого, – визнав Виговський. – Лише не можу погодитися з тим, що наша прабатьківська віра самобутньо виводить з себе деспотію. Митрополит Могила багато робить для просвіти православної людності.

– Але ж тих, хто його наслідує, небагато, – зауважив електор. – Скільки наших ченців не знають грамоти і живуть по скитах, ненавидячи все просвітлене. І за це їх вважають твердими у вірі та сповненими благодаті.

– Утім, у нас є ще час для зростання освіченої порості.

– Якщо насправду є, – буркнув Леваї, повертаючись до кубка з мальвазією. – Я буду пити за істинне Світло.

– За Світло! – підніс й свій кубок Немирич.

– Нехай буде так! – підтримав їх Штефанович.

А ВИГОВСЬКИЙ ПИВ СВОЄ ВИНО МОВЧКИ.

3

На вечір Немирича і трансільванця, як вони й очікували, запросили до княжої трапезної, де за щедрими столами зібралось чимале товариство. Обидва намагалися не випасти з лицарських веселощів, утім досвідчені пияки помітили, що сенатор та його приятель хитро збочують з хмільної дороги. Чи то не доливають, чи то не допивають, а може, й виливають. Ланцюг тостів рухався вздовж столів, а вони лишалися тверезими. Пияки вирішили, що ці двоє чогось сподіваються.

Застілля досягло zenіту, коли князь Станіслав Конецпольський дав знак наближеним залишити трапезну. Немирич та Леваї також рушили за ясновельможним, але перед сходами на третій поверх молодий ксьондз, який прислужував княжому духовнику, припав до вуха трансільванцеві й щось прошепотів; той не пішов далі.

Немирич шостим чуттям вловив зміни, озирнувся на пана Яноша. Трансільванець знаком показав, що все гаразд і повернув назад, до веселого гомону.

А до особистих покоїв, окрім самого ясновельможного, Немирича, слуг і молодого ксьондза, зайшли лише великий канцлер литовський Радзивілл та Любомирський, брат дружини канцлера та свояк Конецпольського. Сенатор зрозумів, що опинився серед найближчого кола друзів і родичів господаря замку. Виняток становив ксьондз, який здався Немиричеві неприємною та пронирливою персоною. Було в ньому щось швидке і шарудливе – щось від дрібних гризунів.

«Певно, нашптувач у ясновельможного», – припустив сенатор, коли ксьондз разом з вельможами пройшов до Шахового кабінету – особливої частини покоїв, де підлогу, шпалери й навіть стелю розмалювали білими і червоними квадратами. Столик для гри освітлювали грона воскових свічок, але високу стелю, дальні кути та картини на стінах занурили у морок.

Десь у ньому залишилися ксьондз і слуги, а достойники увійшли до осяйного кола. Жовтувате світло застрибало на розшитих золотом камзолах, перснях, пряжках, товстих ланцюгах та медалях, розлилося накрохмаленими до кісткової твердості мереживними комірами.

– Митрополит сьогодні був не в настрої, – зауважив коронний гетьман, сідаючи за столик, на якому розставили чотири «фортеці». – Прошу, – порухом руки він запросив Немирича, Радзивілла і Любомирського до гри.

– Він не в настрої з того часу, як турки кинули в море грецького патріарха, – уточнив Радзивілл. – Боїться, певне, що закінчить свій вік у Дніпрі.

– У нього є підстави сумувати за патріархом. Як би там не було, той зробив Могилу екзархом Константинопольського престолу, – нагадав Конецпольський і зробив перший хід. – І після того сільські попи відразу припинили проти нього інтригувати.

– Вони здатні припинити інтриги? – розсміявся Любомирський й теж пересунув фігуру на дощі. – Тоді вони святіші за наших єзуїтів. Ці ж ніколи не припиняють, правда ж, отче Цербере?

Молодий ксьондз виринув із тіні, обережно наблизився до столу й посміхнувся Любомирському.

– Уклінно перепрошую, ваша світлість, мене кличуть Цибером, – мовив він неголосно, проте виразно.

– Яка, до дупи, різниця, – Любомирський гмикнув. – Всі ви нишпорки та інтригани.

– Ми служимо Богу.

– Підмошуєте везглов'я слів під лікті душ²⁴.

²⁴ Іронічний вираз XVII ст. щодо єзуїтських методів впливу. *Везглов'я* – подушки.

– Припиніть, – нахмурився ясновельможний. – У пана Єжи може скластися враження, що в цьому домі тільки те й роблять, що висміюють духовенство.

– Хіба кальвіністам таке не подобається? – не вгавав Любомирський.

– Мені не подобається, – озвався сенатор.

– Мені також, – підтримав його Радзивілл.

– Ну вибачте, панове, – посміхнувся молодий вельможа. – Я думав, що перебування у розумних країнах вивільнює. Помилився.

– Ти про що? – Радзивілл встромив погляд у перенісся Любомирського.

– Не про вас.

– А я раптом подумав, що про мене.

– Хіба я не вибачився?

– Це було сказано після вибачення.

– Мені ще раз вибачитися?

– Спробуй.

– Годі вам, – втрутився князь-гетьман.

– Свояцтво не дає права на втрату відчуття місця, – наголосив Радзивілл. Немирич здивувався несподіваному залізу у хрипкуватому голосі канцлера.

– Мені вказують місце? – звернувся до гетьмана Любомирський; й не отримавши відповіді, повторив запитання:

– Мені *при чужому* вказують місце?

– Вказують тим, хто його забуває, – замість Конєцпольського відповів Радзивілл.

– Мені здається, що не я один забуваю, – пальці Любомирського нервово перебирали дорогоцінні ланцюжки, що звисали майже до баски. – Дехто, певно, забув про те, від кого чий рід ведеться і хто на якому місці сидів за Ягеллонів. А я пам'ятаю і можу принагідно нагадати.

– Ми не в Московії, щоб міряться місцями предків, – зауважив канцлер.

– Не я перший почав про місце. А тепер виходить, що вам про таке говорити не вигідно. Хто б сумнівався.

– Олександр, тобі краще звідси піти, – мовив ясновельможний, кинув на дошку фігуру, яку все ще тримав у руці й відкинувся на бильце.

На вилицях у Любомирського проступили червоні плями. Він рвучко підвівся, рушив до дверей. Вже залишаючи кабінет, кинув ксьондзу:

– Залишаю поле гри єзуїтам.

Конєцпольський несхвально похитав головою.

– Олександр ще молодий, пане Єжи, – звернувся він до Немирича. – А молодим властива різкість.

– Мені прикро, ясновельможний князю, що мої слова спричинили непорозуміння, – розвів руками сенатор. – Я лише гість у вашому домі і...

– Ми – нащадки непереможних сарматів, – не дослухав князь-гетьман. – Ми не повинні приносити з вулиці когутячі звичаї та возноситися рогом у довіреному товаристві, та ще й за нікчемного приводу. Тим більше, коли ця зверхність не підкріплена поки що нічим, окрім як народженням від благородних батьків та родинними зв'язками.

– Я чув, що молодий лицар показав свою хоробрість у боях з московитами, – сказав Немирич.

– У боях? – розсміявся Радзивілл. – Хіба що в боях застільних та альковних.

– Кажуть, що він не був таким до одруження з Оссолінською, – зітхнув князь-гетьман.

– Що поробиш, у ньому тече королівська кров, а одруження з донькою коронного канцлера лише згустило в тій крові гординю.

– Щодо *королівської* крові, то маю сумніви, – зауважив Радзивілл. – І не я один.

– Але не сумнівайся при ньому, я тебе прошу... – Конєцпольський підвівся. – Що ж, може й до кращого, – він подивився у темряву, туди, де чекали слуги. – Замість шахів зможемо відвідати декого в Арматній вежі. Декого, приналежного глибшим знанням світу сього.

– Ви вмієте заінтригувати, найсвітліший князю, – Немирич підвівся слідом за господарем дому. – Я думав, що Арматна давно закинута.

– Не зовсім, – ясновельможний зачекав, поки слуги надягнули на нього шубу, відтак уточнив: – Верхні майданчики її руйнуються, проте підвали там знамениті. Зараз побачите.

– Підвали нівроку, – підтримав Радзивілл. – Та й підземні ходи капітальні.

За кілька хвилин всі троє вже спускалися на підземний поверх палацу, сполучений зі старою цитаделлю. Немирич втішився, помітивши, що серед слуг з факелами не видно Цибера. Пройшовши вузьким цегляним коридором, вони вступили до квадратної зали. Чотири кам'яні колони підтримували низьке склепіння.

– Посвіти, – Конєцпольський показав на стелю.

Слуга підняв смолоскип, руде полум'я затанцювало під самим склепінням. Немирич побачив грубий малюнок: охряна ящірка звивалася в колі кутастих знаків.

– Давно мальовано, – сказав ясновельможний. – Це за часів Казимирових.

– Ще раніше, – не погодився князь-канцлер.

– До Казимира нічого мурованого тут не будували, лише з дерева, – гетьман, здавалося, вдивляється в древні руни, частина з яких вже майже не проглядалася. – Тепер ніхто прочитати не може. Скоро пліснява все тут зжере.

– Ніхто не може? Навіть так? – Немирич вийняв з кишеньки камзола моноколь, подивився крізь нього на руни; йому здалося, що він десь бачив подібні знаки.

– Наслідуйте Нерона, пане Єжи? – поцікавився Радзивілл.

– ...?

– Імператор, якщо вірити Плінію, носив з собою смарагд, крізь який дивився гладіаторські бої.

– Давно не перечитував Плінія, пане Ольбрахте, – посміхнувся Немирич. – А в Галлії і Голландії помічні скельця не дивина. На відміну від наших країв.

– То все від економії на свічках, – визначив ясновельможний. – Книжні вони там та скупі, як лахмітники; от і сліпнуть. Якби ті галли з батавами гасали степом, як ми, сармати, то ніякого б скла не чіпляли на носа... Всі ви, – обвів він поглядом слуг, – залишитесь тут і чекатимете. А ви, панове, візьміть смолоскипи. Вже недалеко.

Троє вельмож вступили під нижчі арки, де зверху звисало моховиння, капала вода, а глиняну підлогу не вкрили плитами. Тут, ховаючи за халяви гральні карти, їх зустріли вартові: в гетьманських кольорах, старші віком, зашкарублі у давніх війнах, з вибляклими очима та вислими вусами. Конєцпольський відвів начільного з драбів до глибокої ніші й перекинувся з ним кількома фразами. Говорили тихо, сенатор ні слова не розібрав.

Відтак вони спустилися сходами до підземних казематів, де знову почалося царство грубого каменю. Велетенські брили тиснули з боків, а прохід з кожним кроком вужчав. За поворотом шлях заступили двері. Масивні на вигляд, вкриті залізними бляхами.

Князь-гетьман постукав по блясі перснем.

Невдовзі за дверима зашаруділо. Немирич уявив, як мешканець підземелля прикладає вухо до холодного металу.

Конєцпольський знову постукав. Один раз і, після паузи, швидко двічі.

Було чути, як повертається ключ. Верескнули завіси. Перед вельможами виникла фігура, вигляд якої пасував до тутешніх брил і дверей. Високий худий чоловік кутався в балахон, на який, замість коміру, нашили вовчу шкуру. Звірячого хвоста чоловік зачепив за пробиту

шпилькою пащу. З білої бороди на облізле хутро сипалася лупа. Фігуру увінчувала засалена, а колись червона, баретка. Попри збідований вид, балахонник дивився гордо, навіть зверхньо.

Немирич одразу згадав роман про невдалого іспанського шляхтича, котрий в ім'я сільської дівки бився з вітряками і блазнями, а після подвигів пропав у безпросвітному жебрацтві.

– Щасливий бачити, вашмосце, – чоловік вклонився, не знімаючи баретки, легко розігнув спину, примружився на смолоскипи. – І ясноосвечоне панство також.

– Не запрошуєш нас? – Конецпольський притушив смолоскип об стіну.

– Ви тут волостелін, – чоловік відступив, відкриваючи шлях до просторого склепу.

– Ми під Арматною вежею, – пояснив князь-гетьман. – Тут, крім зброї, колись зберігали золото, – він підійшов до заглиблення в стіні. – Жолкевський ховав тут чудотворну ікону.

Один за одним вельможі протиснулися крізь двері. Побачивши начиння склепу, Немирич усе зрозумів. Навіть розчарувався. Він завжди вважав старого гетьмана раціональною людиною зі світлим розумом та ясною фортуною. Найменше він сподівався того, що на схилі літ цей герой Республіки обладнає у фортечному казематі алхімічну лабораторію та поселить в ній фабриканта золота. Божевільного або афериста. А радше за все, кентавра з двох.

Вгадавши його думки, Конецпольський всміхнувся:

– Не варто підозрювати, пане Єжи, що я рушив *per enema*²⁵.

– Най Бог береже мене від таких думок, ясновельможний.

– Нічого ганебного в таких думках немає, – зауважив Радзивілл. – Я теж був подумав, що наш гетьман підупав на розумі, коли вперше побачив всі ці смердючі реторти, – князь-канцлер обвів рукою склеп. – Більше того, людина освічена забов'язана мати першою думкою щось подібне. А тим більше посвячений муж.

– Ви назвали мене посвяченим?

– О, пане Єжи, невже ви насправду думали, що ваші голландські пригоди зачинені за сімома дверима?

– То ми прийшли сюди обговорювати мої пригоди?

– Не заради цього, – запевнив Конецпольський. – Вам буде цікаво познайомитися з тутешніми мешканцями. Нашого премудрого Лібра ви бачите, – він показав на балахонника.

– Радий невинному гостеві, – той зняв баретку й церемонно схилив голову.

– А де ж наше янголятко? – князь-гетьман заглянув під стіл, заставлений колбами, тиглями та іншим приладдям. – Мерщій виходь, пан сенатор хоче на тебе глянути.

З-під столу вилізла дівчинка років дванадцяти-тринадцяти у колись білій, а тепер перемазаній всіма телуричними кольорами сорочці. Натомість її довге світле волосся здалося Немиричеві ретельно розчесаним, а шкіра – доглянутою. Сенатора вразило її обличчя – видо-вжене і нервово, з великим тонкогубим ротом. У ньому жила особлива краса, витончена і хижа одночасно. Колір очей неможливо було визначити в блукаючому світлі смолоскипів, але дивилися вони без страху, з цікавістю та очікуванням. Немирич вирішив, що в дівчинці, попри її вбогий одяг та підземне мешкання, тече благородна кров.

– Най благословить вас Божа Мати, ясновельможний, – дорослим голосом, глибоким і сильним, привітала коронного гетьмана дівчинка. – І вас також, ясновельможний князю, – граційно вклонилася вона в бік Радзивілла, – і вас, незнайомий пане, – в бік Немирича.

– Як вам наше янголятко, пане Єжи? – Важка долоня воєначальника лягла на волосся дівчинки, пригасила його золотисте світіння. – До речі, вона хоче, щоб її називали Паллідою.

– Навіщо тобі таке ім'я, красуню? – здивувався сенатор. – Ти хочеш, щоб тебе називали «блідою»?

– Так, незнайомий пане.

– Навіщо?

– Бо мені таке до вподоби.

– Але це слово має й інші значення. Наприклад «вкрита пліснявою». Не дуже пасує гарній дівчинці. Альбій Тібулл використовував його, описуючи тривожні душі, що нидіють у підземному царстві – *pallida turba*.

– А хіба це не підземне царство? – Дівчинка обвела поглядом склеп. – Як на мене – найсправжнісіньке. То ви, пане, називатимете мене Паллідою?

– Погоджуйтеся, вона дуже вперта, – порадив усміхнений Радзивілл.

– Добре, Паллідо, нехай буде по твоєму, – погодився Немирич.

– Уклінно дякую вам, незнайомий пане, – швидко й хитро глянула на нього дівчина.

Сенатор міг би присягнути, що в тому погляді проглядало дещо, прямо протилежне дитячій невинності. Грішне видіння розквітло перед очима Немирича всіма вигинами і проникненнями. Відчувши погляд Радзивілла, він вдав, що зацікавився брудним алхімічним начинням. Хто його знає, може в цьому підвалі відбуваються єднання не лише сірки з ртуттю.

– Минулого разу я дав тобі завдання, – нагадав дівчинці князь-гетьман. – Ти маєш що мені сказати?

²⁵ *Per enema* – шляхом клізми (лат).

– Так, ясновельможний князю, я дечого чула вві сні.

– Що саме?

Немирич зі здивуванням відмітив, що на обличчя верховного командувача впала тривожна тінь.

– Я чула слова, – повідомила Палліда. – Латиною. *Manu facta manu distruo*.

– Уві сні?

– Так.

– Зрозумів? – повернувся князь-гетьман до князя-канцлера.

– Руками створене руками руйнується, – знизав плечима той. – Чого тут розуміти?

– А ви, пане Єжи?

– Я можу помилитися... – непевно почав Немирич.

– Сміливіше.

– Ходять чутки, що під час інспекції Кодака, коли ваша світлість показували цитадель офіцерам... Це лише чутки.

– Продовжуйте, я не ображуся.

– Кажуть, ви запитали в одного з козацької старшини, що він думає про неприступні бастіони, збудовані Бопланом. А той доволі нетактовно відповів вам тими словами, котрі ми щойно чули: «Руками створене руками руйнується».

– Бачиш? – Конєцпольський знову звертався до Радзивілла. – Злі плітки бігають Річчю Посполитою швидше за татарські чамбули.

– До мене ще не добігли.

– До тебе, канцлера литовського, не добігли, а от до нього, – князь-гетьман показав пальцем на Немирича, – ще й як добігли. Й ще до тисяч таких як він, і до усіх схизматів посполитих. Добігли і медом їм вуха помазали.

Й вже в сенатора запитав:

– Ім'я козака вам відоме?

– Кажали, що то був Хмельницький.

– Колишній писар черкаського війська? Зиновій? – уточнив Радзивілл.

– Так, – кивнув Конєцпольський, – саме так. *Nil inultum remanebit. Sarmatis ora!*²⁶

– Себто? – було очевидно, що фаталістичний настрій ясновельможного почав діяти канцлерові на нерви.

– Тоді це були лише слова того, хто затаїв жадобу помсти.

– Погано затаїв.

– Але учора... – князь-гетьман підійшов до величезної скляної колби; його погляд застиг на вигнутому склі наче зачарований спотвореним відображенням обличчя. – Учора я доручив Палліді спитати в прозорливої сили, котра живе в ній, що буде з нашою державною справою після того, як я відійду до предків. І ось тобі відповідь, влучна, як стріла Аполлона-руйнівника. Облуди тут бути не може. Це місце пильно охороняють. Палліда не виходить звідси й не спілкується ані з челяддю, ані з драбами. Її батько також. Дрова, їжу і воду сюди доставляє німа холопка. Я все передбачив. А тепер скажи мені, звідки ця дитина може знати те, про що навіть канцлер литовський не відає? Є в тебе пояснення?

– По-перше, – почав Радзивілл, – це може бути збігом, а по-друге...

– А ти що думаєш? – не дослухавши князя-канцлера, Конєцпольський розвернувся до Лібра. – Збіг? Чи може демони лише лякають нас, щоб послабити сарматський дух?

– Палліда запитує, їй відповідають, – сказав алхімік. – Вона б ніколи не насмілилася ввести в оману або у пустий неспокій верховного воїна держави. Але ж раніше Палліда вам казала, що ваша смерть ще не на часі. А доки вашмосце живі, держава буде у безпеці.

²⁶ *Nil inultum remanebit. Sarmatis ora!* – Ніщо не залишається без карі. Сарматам – сльози! (*Лат.*).

- Вона казала «сім років».
- Це ж не мало.
- Можливо для людини, та ще й немолодої – так. Але держави живуть тисячоліттями. І вже накопичені великі гріхи, такі великі як найвищі гори...
- Хіба держави грішать? – промирих Немирич.
- А хіба ні? – князь-гетьман важко пройшовся склепом, зачіпаючи бобровою шубою баняки та дротяні конструкції незрозумілого призначення. – Крок за кроком, унія за унією будували ми велику Республіку, єднали землі та сім'ї, видавали пресличних цурек²⁷ за немитих лісовиків, змішували благородну сарматську кров з варварською і грішили: так, панове, грішили. Порушували вівтарні присяги, розмінювали вічне на минуше, ображали святість. Скільки гріхів смертних наших прийняла на серце своє Матір Божа, скільки гріхів...
- Під немитими лісовиками ти, може, розумієш моїх предків? – поцікавився Радзивілл. Але Конецпольський його не чув.
- А тепер все це склалося в невідкупний борг. *Мене, мене, текел, унарсін...* Всі пророцтва віщають погибель, – прошепотів він, дивлячись на блакитний вогник під залізним тиглем. – Всі до одного й усюди... Все прахом піде, все дістанеться туркам...
- Я уві сні ще дечого бачила, – раптом озвалася забута вельможами дівчинка. Тепер вона сиділа на ослінчику біля комина та ворохобила вуглі мідним дротом.
- Лише кажи мені правду, – князь-гетьман драконом навис над нею. – Про важливі речі пророчиш.
- Я бачила страшну людину, – безбарвним і рівним голосом почала Палліда. – Лицаря з отакеними вусами, – вона приклала вузькі долоні до рота. – Він скакав на коні крізь вогонь у панцирі і шоломі та кричав щось мовою, якої я не зрозуміла. Він бився з іншими лицарями, перемагав їх, весь у крові. А потім я знову його бачила. Вже без шолома. Він палив людей живцем перед кам'яною вежею, високою вежею, і знову кричав. І тоді я розібрала, що він кричить. Він кричав: «Ти зрадив мене, Ягайло! Я проклинаю тебе, Ягайло! Я зламаю твій ріг, Ягайло!»
- Що за дурна маячня? – скривився Радзивілл. – Ягайло?
- Немирич припинив крутити перстень.
- Я знаю, про кого вона каже, – мовив він.
- Знаєте? Про кого? – Конецпольський дивився на нього впритул, у ніс сенатору йшло несвіже дихання полководця.
- Вона бачила Свидригайла.
- Поясніть.
- Сьогодні я мав розмову з одним ротмістром з Київського воєводства. Мова йшла про давні часи. Він згадав, що Свидригайло розірвав Кревську унію та пішов на свого брата Ягайла війною. Що титулував себе великим князем руським. Що він і був останнім великим князем руським. Я відповів йому на те, що Свидригайло був божевільним і живцем спалив митрополита. А тепер цей сон... – він подивився на Палліду, котра відчужено роздувала вогонь у комині. – Це сьогодні не випадково, панове. Це знак, явний знак.
- І що то був за ротмістр? – поцікавився князь-канцлер.
- Я дав слово шляхтича...
- Не важливо, – відмахнувся Конецпольський. – Те, що ви кажете, пане Єжи, подібне на правду. Так, на правду. Колись я мав видіння при надгробку великої княгині Євни Полоцької, бабки Свидригайла. Тоді на власні очі бачив як її надгробок розколовся, але за мить знову побачив його цілим. Зараз я схильний трактувати це на користь того, що прийде новий Свидригайло з новою громадянською війною, з новим розколом спільної Вітчизни. І скаже, як той привід із сновидіння: «Сармати, ви нас зрадили!»

²⁷ Пресличних цурек – найкрасивіших доньок.

– Перший раз від тебе чую про надгробок Полоцької, – зауважив Радзивілл. – Панове, ви блудите в темному лісі... Свидригайло, Кревська унія, руські князі та інша сива давнина. Ви ж воїни, політики, а не поети. Міркуйте політично. Те, що відбувається не в снах, а явно, говорить нам про зовсім інше. Річ Посполита нарешті приборкала внутрішні війни, твердою ногою стала на Запоріжжі. Татари принишки, московити сидять у своїх барлогах, Порта шле до нас послів солодких, як пахлава. Немає таких сміливців, щоб кинули виклик Республіці. Ми сильні, як ніколи, а вам від чогось ввижається новий Свидригайло, якийсь забутий морок... Спам'ятайтеся.

– Дозвольте, ясновельможний канцлере, – втрутився у розмову Лібр. – Ви тут згадали Кревську унію. Якщо мені не зраджує пам'ять, свята Ядвіга, добра королева, тоді вийшла заміж за того литовського Ягайла, що наснився моїй провидиці.

– Пам'ять тобі не зраджує, – кивнув Радзивілл. – Вона вийшла за немитого лісовика, як зволив висловитися твій володар.

– А скільки їй тоді було років?

– Ядвізі?

– Так, добрій королеві.

– Дванадцять.

– Оце, ясновельможні, на правду дивний збіг, – сказав Лібр. – Уявіть собі: мою малу дванадцять років тому охрестили Ядвігою.

4

Над Мечиславом світило несправжнє сонце, якому кортіло прималювати очі і посмішку, як на німецьких гравюрах. Несправжні рожеві хмари пливли несправжнім аквамариним небом. Він йшов берегом несправжнього моря. Годі й згадувати, що та земля, на яку нібито ступали його босі ноги, також виглядала геть несправжньою. Пісок був занадто білим та чистим, трава смарагдовою, а серед каменів не було жодного сірого кругляка – лише різнокольорові агати.

Одяг сина підстарости повністю пасував до навколишньої несправжності. Біла, підперезана шовковою стрічкою, туніка ледь прикривала йому коліна. Він навіть пам'ятав, де востаннє бачив подібну одяжину. В такій підперезаній туніці паризький лицедій Бельроз виходив на сцену «Бургундського отеля» у нудній пасторалі «Левкадія», де мало чого лишилося від трагедії Менандра. Нетверезі актори, що грали сатирів, довго бігали там за німфами, а головна героїня хрипко співала перед тим, як кинутися в намальоване на брудних простирадлах море. Він навіть згадав, як хиталася фанерна скеля, на яку перед стрибком видерлася товста акторка. Глядачі голосно радили їй похудати, сперечалися, як довго витримає таку вагу декорація, та кидали в товстуху всяким непотребом.

На підтвердження спогаду перед Мечиславом виникла брила. Така зручна і красива, наче навмисно створена для галантних самогубців. Під нею, на граційному столику, розставили вази з фруктами, винні фляги та золоті кубки. Поряд, у плетених кріслах, відпочивали дві грації; крізь прозору тканину, в котру вони загорнулися, просвічували юні тіла, наче намальовані пензлем Пуссена. Його картину «Царство флори» Мечислав бачив на виставці у Пале-Роялі.

Він очікував, що при наближенні брила, столик і дівчата розвіються так само, як і виникли. Але він помилився. Навіть тоді, коли до видіння залишилося зо два кроки, нічого в несправжності не змінилося. Більше того, набуло підозрілої чіткості. Грації мило посміхалися до нього, мружачись на несправжнє сонце. Йому здалося, що їхні вродливі, рясно вкриті веснянками обличчя зійшли з портретів, виставлених у салоні Демюст'є.

– Ви, мсьє, якось дивно дивитеся на нас, – зауважила дівчина, що сиділа ліворуч.

Її французька нагадала Мечиславові паризьких вигадниць.

– Таке відчуття, що ми якісь монстри, – підтримала її та, що праворуч. – Може, замість того, щоб витріщатися на нас, як Андромеда на морське чудисько, ви б назвали своє благородне ім'я.

– Мечислав, – промимрив син підстарости.

– Як-як? – перепитала права, а ліва пирснула.

– Мечислав Данилевич, герба Риля.

– Що за варварство? – насупилася права й спробувала повторити:

– Метсілаф герба Рило.

– Мсьє, невже у вас для галантних випадків немає пристойнішого імені? – підтримала подругу ліва.

– У салоні мадам де Руаль мене називали Артемідоросом, – згадав Мечислав.

– Приємно чути, – зраділа ліва.

– Принаймні, нескладно вимовляти, – погодилася права. – Але ж це ім'я означає «подарований Артеміді».

– Признавайся, пустунчику, хто вона така і чому тебе їй подарували, – наказала ліва й невловимим рухом спустила край тканини з лівого плеча. При цьому її ліва грудь вислизнула на волю.

– Я вам назвався, то ж скажіть свої імена.

– Вона – Каліпсо, – сказала права.

- А вона – Кассандра, – сказала ліва, вивільняючи й другу грудь.
– Тобто, – пригадав грецьку син підстарости, – одну з вас називають «тією, яка приховує», а другу – «тією, котра вводить чоловіків в оману»?
- Артемідорос, ти такий начитаний, аж страшно, – розсміялася права; чи то від сміху, чи може від чогось іншого, тканина також сповзла з її грудей.
Мечислав мусив визнати, що груди в неї досконаліші та свіжіші за груди лівої, хоча та й здавалася молодшою.
- То хто ж така Артеміда? – нагадала Каліпсо.
– Це ім'я одніє паризької вигадниці.
– Справжнє?
– Звісно, ні.
– І що ж вона вигадала? – поцікавилася Кассандра.
– П'єсу, у якій проникливо оповідає про трагічну і пристрасну любов Сапфо до Клеїди та Анакторії.
– Так це трагедія?
– Радше сумна пастораль.
– О пресвітлий Фебе, – закотила очі Каліпсо, – от ми й дожилися до *сумних пасторалей*.
– Артеміда знається на сапфічній поезії? – не припинила цікавитися Кассандра.
– Вона в неї закохана, – син підстарости підняв правицю, наслідуючи професійних декламаторів, підвів погляд до зеніту й процитував: «Я за траву зеленіша й блідіша за пароський мрамур, доторк один ще – в солодких судомах, як у савані, смерть мене прийме!»
– Це вона написала? – зробила великі очі Каліпсо.
– Ні, це рядки великої Лесбійки.
– То може твоя Артеміда також воліє дівчат? – припустила Кассандра. – Двох одночасно, аби лизали її, як ту Сапфо, аж до передсмертних судом.
– Це брехня.
– Невже? – Кассандра повністю звільнилася від тканини, зручніше вмостилася у кріслі й повільно розвела довгі, ретельно поголені ноги. – А ми з Каліпсо воліємо Фаона. І нас також двійко.
– Він нас не хоче, він ще спить, – надула губки Каліпсо. – *Агов, пробуджуйся!*
- Агов, пробуджуйтеся! – сказав хтось біля самого вуха сина підстарости.
Мечислав відкрив очі й побачив над собою молоде жіноче обличчя. Його голова спочивала на високій подушці, а звільнене від одягу тіло – під пуховою ковдрою. Кілька хвилин він згадував, перш ніж із пам'яті виплили події в домі Скибицької. У жінці, яка стояла поряд з ліжком, він впізнав господиню дому. Поряд з нею стояла служниця, та сама, котра відкрила шляхетним гультьям браму.
- О, панно, я маю вибачитися за... – почав син підстарости.
– Я вас прошу, пане, – відмахнулася Скибицька. – Якраз вам і немає за що вибачитися.
– Але ж я прийшов до вашого дому з лістригонами²⁸, котрі умисно вчинили скандал і напали на вашого... друга.
– Не знаю як іншим, але одному з цих, як ви кажете, лістригонів тепер гірше за вас.
– Певно, Ревулі.
– Ревулі? – гмикнула служниця, але господиня не бажала, щоб хтось випереджував її у новинарстві.
– Ревула, звісно, лежить десь порізаний склом, зализує рани як битий пес, а от молодому Даниловичу вже ніякі примочки з мазями не допоможуть, – об'явила Скибицька. – Ян так при-

²⁸ *Лістригони* – розбійники.

клав його палашем, що голова розкололася й мозок витік. А ви, пане, кинулися мене рятувати від того скаженого Кота. Ви вчинили шляхетно, і Ян також сказав, що ви діяли як справжній лицар й що серед тих лотрів²⁹ ви опинилися випадково. Це й Бенах потім підтвердив. Він сказав княжим драбам, що ви лише зранку приїхали з Виговським.

– Тут був той єврей?

– Тут вже півміста було, – повідомила круглолиця.

– Єврей казав, що гультаї затагнули вас до свого коша, аби напоїти і витягнути з вас талери.

– Це брехня. Навпаки, Кіт платив за мене в шинку.

– Щось в лісі здохло, – буркнула служниця.

– Пане Мечиславе, ви така шляхетна людина, – зітхнула Скибицька, й в кутиках її очей блиснули сльози. – Якщо вже на те пішло, то це ми з Яном маємо перед вами вибачитися.

– Та це дурниці, – вражений чутливістю німфи, син підстарости спробував дотягнутися до її білої ручки. Проте біль в потилиці миттєво нагадав про себе, а до нього приєдналися бридке запаморочення та нудота. Служниця вчасно підставила тацю.

– Ви поки що лежіть, лежіть, не рухайтесь, – зачастила Скибицька. – Ян відразу не зрозумів, що ви кинулися мене захищати, ну то й зачепив вас трохи. Вибачте йому, він нічого проти вас не мав, просто все так раптово відбулося.

– Я не маю жодних претензій, – запевнив Мечислав. – До речі, я лишив кобилу біля «Корабелі».

– Вона у моїй стайні і з нею все добре, не хвилюйтеся.

– Я заплачу за фураж.

– То ми вирішимо.

– Я радий, що потрапив не лише до ангела у жіночій подобі, але й до пристойного дому.

– А ще, пане, я насмілилася, перепрошую, трохи позичити у вас грошей, – сльози висохли, посмішка німфи набула обіцяючої чарівності. – Бо ті княжі драби побачили мертвого Даниловича і почали погрожувати Янові трибуналом. Я тоді вже послала Марицю, – кивок у бік круглолицьої, – до пана електора, він наш приятель. Але то треба було відразу дати тим драбам трохи талярів, аби вони не вчинили шуму й не потягнули Яна до каземату. То я взяла у вас три дукати. По одному на кожного з бісових нишпорок, прошу пана. Ви ж розумієте, що вбивство шляхтича з такого відомого роду – то не є щось буденне. Хоча він й не був зовсім законним сином і родина його не визнавала, але він мав королівську грамоту на герб. За ним по суду закріпили маєтності та привілеї, того всього його мати Анна добила. Вона, слава богу, вже на тім світі, але його сестра та ще псярка. Вона живе у Калуші, й поки дізнається, то пройде час. Але пан електор казали, аби ви з Яном їхали з міста негайно.

– А я тут до чого?

– Пан електор Штефанович всю цю справу ретельно розібрав і сказав чого нам усім варто очікувати. Позаяк ви, пане, під час бійки відступилися від тих гультаїв – а ви ж відступилися, правда – і перейшли на наш із Яном бік, то трибунал розбиратися не буде й долучить вас до свого рішення. Та й калуська поганка подасть свої рочки³⁰ на всіх нобілів, що були у домі й мали при собі зброю. Вас, зрозуміло, рано чи пізно виправдають, але на то піде час та купа талярів. І доведеться вам сидіти у князя в спіжарні³¹, а може й в підземному казематі. Навіщо ж вам, молодому і такому гарному, втрати в здоров'ї?

– Але куди я тепер поїду? Хіба до рідних пенатів, у Хирлицю?

---

²⁹ Лотри – злодії.

³⁰ Рочки – позови.

³¹ Спіжарня – комора, тут у значенні «під замком».

– То вже все вирішено, ви не турбуйтеся, – посміхнулася Скибицька. – Ми з Яном часу не гаiali. Пан електор сказав, що той пан Виговський, з яким ви познайомилися дорогою сюди, вже завтра, не чекаючи на весілля, відправиться до Корсуня. Пан електор вже розповів пану Виговському про цей прикрий випадок. А Виговський, як і пан електор, однієї з Яном і вами віри, ходить до грецької церкви та доброго русинського роду. Він радо допоможе одновірцям проти папіжників.

– А ви, панна?

– Я римської віри, але ж не в цьому справа.

Мечислава не здивувало, що Скибицька так легко відступила від інтересів католицтва. Він вже зрозумів, що легкість числилася серед основ її вдачі.

– Все це якось несподівано й навіть смішно... – у нього розболілася голова і думати не хотілося; особливо про те, у яку халепу він вляпався на пустому місці.

– Але то не жарти, – посуворішала німфа. – Минулого року такий собі пан Малиновський зайшов до «Корабелі», де якраз була сильна бійка. Він лише переступив поріг, коли там зарізали заїжджого шляхтича, і всі гультяї кинулися навтьоки. Так його, до в'яснення події, протримали аж три тижні у холодному льосі так, що він застудився й невдовзі помер. А тут справа поважніша. В зарізаного гультяями не було сестри, заміжньої за шляхтичем, що ходить у францимирі³² самого руського воєводи.

– Ви такі жахи розповідаєте... – новий приступ нудоти змусив сина підстарости підсунути собі тацю до підборіддя. Скибицька допомогла йому. Коли шлунок остаточно звільнився від обіду, Мечислав перепитав:

– То Виговський погодився взяти мене з собою?

– Звісно. Пан писар про вас високої думки.

«Високої думки! – подумки скривився син підстарости. – Та він лише двічі розмовляв зі мною, та й то про всякі бздури».

– Сподіваюся, – вголос сказав він, – що до завтрашнього дня мене не запроторять до цюпи.

– Не запроторять, – запевнила німфа. – Навіть якби Кіт вже поскакав до Калуша, то раніше, аніж за чотири дні, ніхто сюди з інтентацією³³ не прибуде.

– Ну, звісно, *absens carens*³⁴, – похизувався судовою латиною син підстарости. – А Ревула?

– Він гультяї з посполитих, хто такого буде слухати. Та й думаю, йому тепер не до тяжби.

– Так, – посміхнувся Мечислав, – він славно прийняв хребтом те крісло.

– А вам поки треба лежати, бо ж до Корсуня шлях не близький. Пан електор казав, що там вас шукати ніхто не буде, а якби й відшукали, то там є де сховатися і, як то кажуть, *inter arma silent legis*³⁵.

Зося Скибицька також зналася на латині.

– Коли закони замовкають, починає говорити зброя найманих вбивць, – зауважив син підстарости.

– То візьмете собі ще одне ім'я. Нехай розпізнають, що ви це ви, а не який-небудь Дупський.

Напевне німфа хотіла розвеселити хворого, але жарт вийшов двозначним.

«А що, – подумав Мечислав, – й назвуся Дупським. Славною такою фамілією – Дупським гербу Срака. Це ж буде правдивим відображенням мого нинішнього становища».

Уголос він зауважив:

³² *Францимир* – почт.

³³ *Інтентація* – звинувачення, позов.

³⁴ *Absens carens* – юридичний термін, що позначає невігідне становище при тяжбі відсутнього – «відсутній у поразці» (*лат.*).

³⁵ *Inter arma silent legis* – серед зброї закони мовчать (*лат.*).

– Не думав я, що після навчань у Галлії прийдеться їхати на самий кордон. Та ще й під чужим ім'ям.

– Так то ж лише на пару років, – припустила Скибицька. – І вам, кінець кінцем, вийде на користь. На східних кресах ви собі знайдете сильного покровителя, або ж вас візьмуть до військової канцелярії. Тепер туди їдуть всі, хто не може собі посади купити. Один із моїх приятелів минулого року поїхав у Лубни до Вишневецького. Тут він лише гультяював, бився і тринькав гроші, як от тепер Кіт з Ревулою, а там, не плативши нічого, зробився цілим уланським підротмістром. Князь Ярема його полюбив, дав йому землю з хуторами. Я, чесно кажучи, й сама думала поїхати на ті креси, але ж без надійного сукурсу...

Німфа подивилася на сина підстарости особливим і довгим поглядом.

Той відповів стриманою посмішкою і запитанням:

– А хіба ж пан Креховецький не запропонував вам супроводити його до Корсуня?

– О, ви не знаєте Яна, – зітхнула Скибицька. – Він такий легковажний та запальний, хоча й видатний лицар. Він мав таку добру посаду в Жидачеві, але щось не поділив з тамтешнім підкоморієм і таке втнув... Я думаю, – перейшла вона на шепіт, – там була амурна пригода. Я чула, що в того підкоморія дуже молода й дуже красива дружина з посполитих. А ви ж, певно, знаєте, що незначні жінки страшенно зрадливі, бо ж не мають шляхетного стриму від прагнення тілесної насолоди. В мене колись була така товстозада хлопка, що вона лише бачила хлопа, як відразу ж розсувала ноги. Навіть смердючими драннями не бридилася, така була кішка.

– І що ж такого втнув пан Креховецький?

– О, пане Мечиславе, то була така неприємна справа, що я, мабуть, не наважуся турбувати нею людину у вашому стані.

– Але ж, Зося, мені сумно отак лежати та нудитися.

– Я б розважила такого героя, – посміхнулася німфа, – але він, на жаль, не мій герой.

– Отакої.

– Адже герой уві сні промовляв ім'я якоїсь Артеміди. Я так розумію, що серце героя віддано невідомій мені красуні.

Можна лише здогадуватися куди б повернула їхня розмова на цьому галантному роздоріжжі, але тут почулися важкі кроки та брязкіт зброї. Сину підстарости на якусь мить здалося, що три дукати пропали намарно і до покою от-от увірвуться княжі люди.

Але за мить він побачив Демковича-Креховецького зі свіжими шрамами на обличчі, Виговського у блискучій кірасі та ще якогось довготелесого добродія у жупані. Зі всієї компанії писар виглядав найпишніше. Оксамит і блават оправляли його кірасу, до якої майстри приробили золочені сонця та герб Абданк зі щитом, покритим переділковою емаллю. Вуса Виговський змастив лоєм, від чого вони шпичилися як у правдивого французького маркіза.

– О, пан вже прийшов до тьми, – замість привітання констатував Креховецький. – То якраз доречно, бо ми збираємо невеличку раду.

– Панна Зося вже певно сказала вам, що їдемо до Корсуня, – припустив Виговський, сідаючи в присунуте служничею крісло.

Мечислав зауважив у писаревому голосі прийняте рішення, що не підлягає обговоренню.

– Панна казала, що маємо їхати завтра, – підтвердив син підстарости.

– Бажано б сьогодні, але зважаючи на обставини... – Виговський кивнув у бік довготелесого. – Прошу вашої поваги до пана Яноша Леваї, – відрекомендував він трансільванця. – Пан є вченим шляхтичем, має знання у лікарській справі і люб'язно погодився подивитися, чи зможете ви їхати верхи.

– Мечислав Данилевич, герба Риля, – син підстарости підвівся на ліктях.

– Бачите, пане Мечиславе, до вас прийшли три Іоанни, – латиною мовив трансільванець. – Сказано у святому переданні: tres faciunt collegium (троє складають раду). А в іншій про-

никливій книзі сказано, що три Іоанни мають силу піднімати з мертвих, себто відновлювати некрозну плоть. Поверніть до мене вашу потилицю, щоб я зміг побачити місце ураження.

Заскочений красномовством жупанника, син підстарости забув про нудоту, присів і надав свою голову до огляду. Леваї довго вивчав садно, бурмотів незнаною мовою та проводив пальцями складні маніпуляції.

– У вас крутиться в голові? – нарешті запитав він.

– Трохи є.

Трансільванець відійшов від ліжка і звернувся до Виговського:

– Я б не рекомендував пану найближчих три доби сідати на коня. Слизові комори в його голові розхитані й, як виглядає, не витримують дорожнього трясіння.

– Це зле, – гмикнув Креховецький.

– Доведеться залишити його тут, – сказав писар.

– На поталу латинникам? – похитав головою здоровань. – Не буде такого.

– Ми не маємо для нього ані карети ані котчії.

– То позичимо візка в електора. Довеземо його до Чуднова, а там або зможе їхати верхи, або залишиться в наших. Чуднов – містечко православне, латинники там не в більшості. Та й Заславські нам не вороги.

– Нам було б ближче низом, через Подолію і Брацлавщину, – зауважив Виговський. – Тепер є нова дорога з Винниці.

– Для того, щоб їхати низом, треба мати гетьманську охорону, – не погодився Креховецький. – Там тепер гуляє товариство, що було під Гунею. Кажуть, що весело гуляє, ріже всіх, хто підвернеться. Нехай пан Бог боронить, безпечніше через Чуднов.

– Я можу дати заставу за котчію, – озвався син підстарости.

– Диви, який багатій, – розсміявся здоровань. – Думаю, що пан Штефанович за оренду багато не заправить. Але годувати його кучера прийдеться за ваші, пане, гроші.

– Я готовий.

– Тоді на ранок добудемо якусь пристойну повозку. Діло я кажу, пане Іване?

– Діло, діло, – видно було, що думки Виговського далеко. – Мусимо йти.

– А якби сіли з нами за стіл, пане Іване? – запропонував Креховецький. – Та й пан Янош, бачу, ще не споживав дарів Господніх на днесь. Марічка незле куховарить.

– Нема на те часу, – похитав головою писар. – Хоча за пана Яноша казати не буду, може він й лишиться.

Виговський сам-один вийшов з обителі німфи. Джура з двома кіньми чекав на нього біля «Корабелі». Ще зранку писарю передали пропозицію Немирича зустрітися в цитаделі. Виговський радше б посидів у гостинному домі електора, розповідаючи його донькам про війни та виправи, але від зустрічі в Шпитальній вежі в нього залишилось відчуття недовольності.

Писар вже шкодував, що сказав більше, аніж варто казати людині, з якою маєш лише першу серйозну розмову. З іншого боку, сказано було не до кінця, виклад його думок збили запитання сенатора про якусь химеру на Масловому Ставі.

І наче освічений він дигнітарій, міркував Виговський, а цікавиться всяким непотребом, що його у військовому товаристві й обговорювати не прийнято. Писареві здалося, що він розуміє, звідки вітер.

Ще влітку йому розповідали київські, що серед князів Республіки відродилася давня мода на пророцтва та пошуки філософського каменю. Те, що здавалося назавжди кануло в європейську минувшину разом із добою імператора Рудольфа, тепер радо віталось в родових твердинях Конецпольських, Любомирських та Потоцьких. За повноважні дукати магнати покупали секретні трактати та алхімічні книги, нобілі завзято шукали в лісах відьмацькі хатинки, а з Валахії до східних воєводств потягнулися провидці та дивні екзоти, одні з яких називали себе ченцями лона Мелхиседекового, а інші – ревнителами Предвічної Софії. Вони провіщали воцаріння на Сході нового Тамерлана, мор, сарану та загибель Речі Посполитої.

Нова мода не обійшла православної верхівки. В одному лише Межигірському монастирі харчувалося з півдесятка перехожих пророків, предикаменти³⁶ котрих монахи записували на цидули й таємно розсилали потребуємим розумникам. У цидулах розписані були видіння палючих зірок та архангельських військ, що прибудуть з небес покарати латинників та піднести на трони сповідників грецької віри.

На тверде переконання Виговського, освічені магнати, такі як Немирич, мали б не вникати у марення ви-жилих із глузду дідів, а щоденно дбати про зменшення лютої ненависті між католиками та православними. Чорною хвилею піднеслася вона перед повстанням Павлюка й от вже два роки ставала все вищою та чорнішою.

«А скільки сподівань було сім років тому, коли Володислав зійшов на престол, – згадав Виговський. – Як ми раділи відновленню привілеїв нашої віри, якими дифірамбами вітали сходження на кафедру Могили. Й де тепер ті сподівання?»

З цими думками вїхав він до цитадельної брами, пройшов крізь натовп княжих клієнтів та благородних жebraків. Знайомими переходами попрямував до княжого палацу, показав охороні записку і зійшов на Шпитальну вежу.

Немирич чекав на нього у самому центрі круглого приміщення. З нього можна було писати картину з козаком Мамаєм – голена голова, вуса, шитий золотом буфль та широко розкинуті поли дорогоцінного каптана. Новий кальян, менший і прикрашений індійськими лалами, обмацував склепіння цівкою диму.

– Я чув, що у місті татьба приключилася, – мовив сенатор, лише Виговський переступив поріг.

– Коли благородні зїжджаються на свято, то й гультяї до того підтягуються.

– А можна й інакше сказати: благородні підтягують гультяїв.

Виговський вирішив за краще змовчати.

Після недовгої паузи Немирич повідомив:

– Кажуть мені, що ти хочеш збойців³⁷ на Запоріжжя вивезти.

Виговський зауважив, що сенатор звертається до нього на «ти» й не додає «пан».

– Моїх одновірців, що потрапили у халепу, – виправив він, додавши голосу належної твердості. – Й не на Запоріжжя, прошу пана, а в землі Київського воєводства. Тут папіжники на них усіх псів навішають, розбиратися не будуть.

– Але ж ти не кажеш, що вони не збойці.

– Той, кого вбили, сам був винним. Увірвався з ватагою до шляхетного дому, зчинив скандал, звинуватив православного лицаря в ересі та намагався убити його та господиню дому. Мій одновірець оборонявся, а інший рятував господиню.

– Темна історія, – Немирич повернувся до кальяну.

– Може запросите сісти?

– Сідай, – погодився сенатор.

– Пан Штефанович розбирався з цією пригодою, – на всяк випадок повідомив писар, коли зібрав розкидані подушки і вмонтивав на них по турецьки. Кіраса не давала зігнутися і тиснула на стегна.

– І про протекцію пана електора мені відомо, – кивнув Немирич. – Але від того сія, як ти кажеш, пригода не стає світлішою, чи не так? Князеві вже доповіли. Він у великому гніві.

– На ранок нас тут не буде.

– Не випустять, – похитав головою сенатор. – При обох брамах поставлені княжі наглядачі. Пильнують.

Виговський задумався. Краєм ока побачив, що Немирич на нього дивиться.

³⁶ *Предикаменти* – висловлювання.

³⁷ *Збойці* – убивці.

- «Ну й навіщо ти мені це все розповів?» – подумки запитав він сенатора, а вголос мовив:
- За нами правда, Бог допоможе.
  - Виходить на те, що окрім Божої помочі стратегеми у вас немає, – підсумував Немирич.
  - Будемо міркувати.
  - Міркуйте, – сенатор заплющив очі; це, серед іншого, могло означати, що розмова закінчена.
- Виговський підвівся, начепив шапку з пером й рушив до виходу.
- Поміркувати удвох не бажаєте? – кинуту було в спину.
- Писар зупинився, сказав не обертаючись:
- Най діється Божа воля.
  - Ще б сказали: іншалла³⁸.
- Виговський про себе всміхнувся: таки не почулося, Немирич знову перейшов на «ви».
- Якщо ви, пане сенаторе, чогось пропонуєте... – писар зняв шапку, повернувся до кальяну, розслабив ремінці на кірасі, сів на подушки й потягнув через мундштук диму.
  - А якби я склав вам компанію? – сенатор випустив з рота цілу хмару диму.
  - ...?
  - А ви б показали мені Маслов Став.
  - Показав? – Виговському вперше за весь цей день стало весело.
  - Кожному Донату потрібний свій Вергілій.
  - Звісно. Але ж там не пекло.
  - Та й ви не Публій Марон, – нова хмара диму рушила просто писареві в очі.
  - Ви зможете вивезти нас з міста? – взяв бика за рога Виговський.
  - І не тільки, – посміхнувся сенатор. – Вам потрібна карета для пораненого і я готовий дати вам її. Безоплатно. А ще я беру з собою охорону, що стане в нагоді, якщо ви все ж таки вирішите їхати через Подолію.
  - Ви вмієте дивувати.
  - Себто?
  - Враховуючи, що пан Янош залишився обідати у Скибицької, ніяк не второпаю: звідки ви знаєте про Подільський шлях.
  - Я б ніколи не змушував вченого шляхтича бути нишпоркою. І як ви про таке могли подумати, – скривився Немирич. – І без нього достатньо тих, хто вміє слухати через комин і борзо бігати... То як вам моя пропозиція?
  - Пристаю до неї лише через те, пане сенаторе, що вчора не домовили.
  - Ну й славно, – кивнув Немирич. – Дорогою знайдеться час для розмов. Ціла купа часу.

---

³⁸ *Іншалла* – на все воля Всевишнього (араб.)

5

Дві поставлені на лижви карети, сані з припасами й три десятки верхової охорони проїхали південну браму опівночі. Всупереч правилам, драби опустили міст і не поставили жодного запитання. Коли проминали караульне приміщення, загорнутий у ковдру й обкладений десятком подушок Мечислав ризикнув виглянути у віконце. Крізь нерівне скло годі було чогось побачити. Синові підстарости здалося, що у світлі сторожевих кострів промайнуло Бенахове обличчя, але роздивитися детальніше він не встиг. Підбиті залізом полози проскреготали мостовою деревиною і з'їхали на дорогу. Мечислав подивився на Демковича-Креховецького, який похропував навпроти, полегшено зітхнув та віддався на Морфееву милість.

У більшій кареті куняли Немирич, Виговський і трансільванець. Писаря крізь дрімоту сягнула думка: як могло статися, що сенатор знехтував церемоніями і поїхав з весілля ще до того, як молодих повели до вінця. Адже ж, якщо відсутність військового писаря мало хто зауважить, то раптовий від'їзд вельможі стане темою для пліток на всю Республіку.

Він перебрав різні припущення і зупинився на тому, що в Немирича домовлено з коронним гетьманом. За цією ймовірністю тягнувся шлейф інших, й не надто обнадійливих. По-перше, Немирич міг бути чільним шведським вивідувачем, якому Виговський легковажно гарантував безпеку на військових кресах. По-друге, за спиною сенатора писар відчував присутність тіньової сили, можливо, більш далекоглядної та своєкорисної, аніж шведи, єзуїти й, тим більше, Конецпольський. Про третю та четверту ймовірності писар вирішив проти ночі не згадувати.

Він перевіряв, чи заряджені короткі мушкети, що висіли на гаках за його спиною, чи, бува, не попав сніг на колесики та запальні полички, розкрутив на півоберта порохівницю й поклав шаблю так, щоб не лише миттєво витягнути її зі сховку, але й без додаткового замаху рубати кожного, хто спробує влізти до правих дверцят, або ж проб'ється крізь дах. Відтак вийняв з-під кожуха іконку з Хрестителем, склав потрійну молитву та знов повісив образ небесного патрона на груди. Заплющив очі. Незважаючи на ресори, карета скрипіла та хиталася. Треба звикати.

Він вирішив поміркувати над листами родичів і свояків, які отримав після призначення. Йому писали, що новий чигиринський полковник Закржевський забрав у нотаря ключі від церкви й грозився здати її в оренду, а черкаський полковник Гижицький привіз із собою двох єзуїтів та розкладний латинський вітвар, котрий на православне Різдво винесли перед канцелярією та правили месо. А потім повідомляли про утиснення заслужених сотників, які рубали турків ще під Цецорою. Попри скарги та тривожні новини, родичі раділи, що Комаровського змінили на Шемберга й тому, що їхній кривний Іван Остафійович займатиме чільне місце у військовій канцелярії. Попереджали його про зрадницькі розмови серед корсунських та переяславських реєстрових та жалілися на втрати майна у згорілому Трахтемирові.

Хто б сумнівався, вирішив писар, що з числа пліток найпершими будуть про вітвар та ключі від церкви. Радість родичів також зрозуміла. Сподіваються на теплі посади та дріб'язок від писаревих хабарів, натякають на те, що збідніли в останніх рокошах³⁹. Все це варто врахувати, бо без підтримки родинного клану на кордоні не вижити. Треба буде кинути в жадібні дзьоби срібло і золото, призначити свояків до кінсонних комісій та поставити родичів біля кормління⁴⁰.

А ще писали про заколоти. Про навітні листи, що підкидували під пороги полковникам та обшуки на паланках. Для Виговських заколоти не були новиною. Від часів, коли завелось

³⁹ *Рокош* – бунт, повстання.

⁴⁰ *Кінсон* – майно; кормління – постачання війська.

реєстрове козацтво, збродні⁴¹ та інтриги серед верхівки не припинялися. На головні та старшинські місця завжди пхалися з тих фамілій, для котрих змовлятися було як дихати.

Та й прості з козаків не відмовляли собі у мистецтві доносів, оббріхування та зрад. Так було й за світлих років, а тепер, після того як жорстко скоротили реєстр та відсторонили корінну старшину, військо перетворилося на гадюче кубло.

З непевними передчуттями Виговський піддався втомі і поринув до сновидінь.

Всю ніч валка гнала подалі від Бродів і лише на світанку зупинилася в землях Руського воєводства. На перехресті стояв старий трактир, на вивісці якого намалювали червоного жеребця. За паперами заклад називався «Тлустим фарижем»⁴², але знавці шляхових станцій іменували його «Чворакієм» в знак того, що тут подавали настоянки чотирьох різновидів, включно з «чорною удовою», яка легко валила з ніг найзнаменитіших пияків Республіки.

Тут сходилися не лише дороги, але й кордони трьох ординацій – Потоцьких, Сангушок та Вишневецьких. Ще з часів Ягеллонів магнати притримувалися неписаної угоди, згідно з якою «Чворакій» не підпадав під юрисдикцію жодного з сильних світу сього. Тут було визнане місце для зустрічей і перемовин, а господар платив лише королівські податки.

Про нього також ходили легенди. Звався він Зорка, носив на голові щось подібне до ярмулки, проте євреї Зорку за свого не визнавали. Називали його циганом та підозрювали у поганстві. Сусіди втратили лік Зорковим рокам. Діди пам'ятали, що за дитячого віку бачили його з сивою бородою. Хоча в ті часи за дідів правили й сорокарічні, Зорка без перебільшення був міцним дубом. Подвір'ям бігали його правнуки, але після смерті чергової дружини він взяв за себе тринадцятирічну і зробив з нею свіжого сина. Трактиром вже давно опікувалась родина його первістка, проте старий продовжував пильнувати справу та не забував, що там, де вичерпується сила патріарха, починаються свари і зникають гроші. А якщо в окрузі заводилася гультяйська ватага, Зорка ставав на чолі сімейного рушення, надягав мисюрку і черлену кольчугу, сідав на здоровенного огира Османа та переслідував волоцюг не згірше за шляхетську облаву.

Виговський не вперше зупинявся в «Чворакію», тут знали і його батька. Попри ранній час сам Зорка, одягнений у чорний з сріблом кунтуш, вийшов зустріти гостей. Цілий загін його онуків розбігся подвір'ям: хтось розпрягав коней та відводив їх до стайні і конов'язі, хтось розпалював велику піч у прибудові, хтось підносив чарку вершникові, хтось струшував сніг з карети – робота знайшлася всім.

На верхніх поверхах почалася жіноча біганина, розвеселилися і застрибали навколо приїжджих кудлаті пси.

Зачувши, що валку очолює цілий сенатор, трактирник наказав піднести до великої карети золотого кубка з оковитою та круглу хлібину, ще гарячу. Підносила юна дружина, котра з такої нагоди одягнула намиста та підбиту шарлатом шубу з лисячого хутра.

Немирич із доречними словами прийняв кубка, під схвальні вигуки Зоркових родичів випив до дна, широко перехрестився та закусив хлібом. За ним Виговський з Демковичем-Креховецьким та Мечиславом також спробували оковитої, лише кубки їм піднесли срібні.

– Хто там у тебе? – запитав писар у Зорки, зауваживши жеребців при конов'язі.

– Якись севруки⁴³, – знизав плечима той.

– Давно приїхали?

– Ще з вечора. Якраз перед вами встали з-за столу і спати пішли.

– Ще хтось є?

⁴¹ Збродні – заворушення.

⁴² Тлустий фариж – жирний кінь.

⁴³ Севруки – мешканці Сіверщини.

– Законники перехожі⁴⁴, – Зорка кивнув на кріплення каретного полозу. – На лижві стояк тріснув. Треба міняти.

– Треба, – погодився писар. – А що на дорогах?

– Безладдя.

– Татари?

– Гулящі люди. Велика ватага пройшла Дністром з півдня.

– Яка велика?

– З півсотні, є і комонні.

– Далеко вони тепер?

– А хто їх зна, – знову низав плечима трактирник і перепитав: – То я скажу хлопцям, щоб зробили вам ту лижву. Та й решту подивитися треба, – він перехопив служку з гранню, просто пальцями узяв гарячого вуглика та припалив ним люльку. – Тепер зручніше санями їхати.

– Зручніше.

– Карета вгрузнути може, – з люльки вилетіла зграйка димних кілець.

– Може.

– Так робити?

– Робіть.

– Але доведеться чекати. Коваль запив.

– Як довго чекати?

– Ми його зараз приведемо до ладу, – всміхнувся Зорка. – Як Бог pomoже, то завтра в обід поїдете.

– А якби швидше?

– Ви ж цілу ніч їхали, вашим драбам зігрітися треба. Та й коні зморені. Учора небуденного одинця⁴⁵ завалили, добра буде вечеря, – трактирник кивнув на огорнену сивим димом пічну трубу. – Запечемо вам вепра з зайцями та яйцями, поки запусти⁴⁶ не підійшли.

– Королівська страва, – кивнув Виговський.

– А ви далі на Поділля? – поцікавився Зорка.

– Прямуємо на Проскурів, – підтвердив писар. – Відтак Брацлавщиною через Винницю й на Корсунь.

– То не добрий план, – похитав головою трактирник. – Там тепер не одна ватага гуляє. Навіть татари того кута обходять.

– А та дорога, яка на Чуднов?

– То вам не сюди, на Гостропіль треба було їхати. Але звідси можете ще звернути. За Довгим Яром стоїть хоругва Речинського, буде вам спокійніше.

– Добрі вої?

– Я Речинського знаю вже літ десять, твердий намісник. Та й хоругва в нього не збірна, всі з волинських і руських рожаїв⁴⁷.

– Ми порадимось, вирішемо, – сказав Виговський і рушив до трактиру.

Вечеряли за довжелезним дубовим столом, нагромадженим наїдками та здоровенними флягами. Над всім тим панував велетенський кабан, фарширований зайцями, перепілячими яйцями, яблуками та чорносливом. Очолив стіл Немирич, Виговського посадили напроти Мечислава, а Демковича-Креховецького напроти трансільванця, але між двома останніми опинилася вепрова туша. Далі сіли старші з сенаторових охоронців – мовчазні бородаті драби

---

⁴⁴ *Законники перехожі* – мандрівні монахи.

⁴⁵ *Одинець* – дикий кабан.

⁴⁶ *Запусти* – тиждень перед Великим постом, коли ще можна їсти сири та рибу, але вже забороняються м'ясні страви.

⁴⁷ *Рожаї* – роди, сім'ї.

в однакових чорних казакинях, шарфах та широких штанях. Товариство випило за його королівську милість та молоду королеву Цецилію, за митрополита, коронного гетьмана та козацьке військо. Потім віддали належне вєпрові та його начинці й знову заповзялися казати здравиці.

Відтак розмова закрутилася навколо новин європейської війни й борзо перестрибнула на галантні справи. Тут усю увагу забрав собі Мечислав, який повів про Париж, двір Людовика та опонуючий двір Гастона Орлеанського, про тамтешні амурні баталії та альковні скандали. Розповідати син підстарости вмів, йому добре вдавалося мавпувати розмовні стилі. Немирич, який знався з оригіналами представлених Мечиславом карикатур, щиро сміявся і просив повторити.

Після чергового паризького анекдоту Виговський запитав в оповідача:

– А чим саме ви, пане, займалися у Паризіі?

– Відвідував філософські диспути та вправлявся в історичних писаннях.

– В історичних писаннях, невже? – Немирич відклав ножа, яким щойно вкраяв здоровенний шмат дичини. – Цікаво, що за писання?

– Коментарі до «Іудейської війни» Флавія, – не без гордості повідомив син підстарости. – Я ще не публікував їх, але зачитував уривки в салоні Шапеля, де виступає з лекціями великий Гассенді.

– Я б теж послухав ваші читання, – запевнив його сенатор. – Колись, за молодих років, отримав істинну насолоду від Флавієвої книжки. Після незрівнянних «Записок» Цезаря вона є найправдивішою повістю про війну. В тій царині я довіряю писанням самих воєначальників, а не мудраціям писарчуків.

– Мені більше подобаються Полібій і Фулідід, – заявив Виговський. – Не бачу приємності в читанні спогадів зрадника, що взяв собі ім'я ката свого народу.

– Радше він долучився до *родового номена* славетних Флавіїв, – зауважив Мечислав.

– Та як би там не було. Хоча б й тричі славетних. Йому довірили бути воєводою, а він зрадив. Те, що не вибачається простому жовнірові, тим більше не може бути вибачено воєводі або ж гетьманові.

– Йосиф Флавій був політиком, – Немирич повернувся до вєпрової ноги. – Воєводою він став за політичним призначенням, бо у тодішній Іудеї не було шляхетського стану, а громадою керували священники. У вчинках предстоятелів не варто шукати аналогій вчинкам шляхтичей.

Креховецький, який спорожнявав вже другу флягу й весь цей час дослухався до розмови, не витримав.

– Пан сенатор натякає на тих наших владик, що перейшли в унію з латинниками? – повільно, немов підбираючи слова, запитав він. – Пан сенатор їх виправдовує?

– Ми говоримо про давніх іудейських священників, – ухилився Немирич.

– Але ж ми їх не виправдовуємо, чи не так, пане сенаторе? – не вгавав здоровань.

– Я лише проти того, щоб порівнювати.

– Я не про порівняння...

Видно було як Креховецький напружився на нове запитання, але надворі хтось двічі вда- рив у залізо й відразу по тому пролунав постріл. Четвірка з охоронців Немирича підхопила зброю, каски й вибігла через ті двері, котрі виходили до брами. Звідти почулися крики, псячий гавкіт, відтак ще постріли. Здоровань рушив за драбами, а Леваї відсунув миски та виклав на стіл зарядженого пістоля.

– Що за пуки⁴⁸? – потягнувся за зброєю сенатор.

– Подивимось, – сказав Виговський й шаблею загасив свічки на столі.

⁴⁸ Пуки – постріли.

Леваї накинув на канделябра плаща. Морок з дальніх кутів стрибнув до середини зали, лише вишнево світила грань з комина.

– Там темно, як у чорта в дупі, – зауважив писар, обережно заглядаючи до найбільшого з вікон.

Його наче хтось почув. Зовнішній морок перекреслила смуга рудого полум'я. Новий постріл торохнув просто за вікном. Йому відповіли інші – неблизькі. Коротко просурмили *lagum*⁴⁹. Трансільванець звернувся до сенатора незрозумілою мовою, але той його різко обірвав. Цієї миті до зали забіг хтось з трактирних: у темряві було не розібрати. Сину підстарости здалося, що це один із Зоркових онуків.

– Збойці! – крикнув той. – Ватага з лісу!

Пузир, котрим затягнули вікно, лопнув. Куля дзвінко пройшлася столом, перевернула кілька кубків й глухо хлюпнула. Певне нирнула до вепрового черева.

– До бою! – скомандував Немирич, оголив шаблю й повів решту охоронців до бічної прибудови. Вхід до неї з боку зали закривала шкіряна завіса. За нею немов вдарили у котли⁵⁰ – невидимі стрільці пальнули один за одним, влучили в драбів; сенатор лише чудом уникнув кулі. Він одним замашним ударом розрубав завісу й тим викрив позицію нападників, скупю освітлену лампадкою. Збойці поставили здоровенну скриню поперек прибудови і стріляли, поклавши мушкети на її накривку.

– Це севруки! – впізнав трактирний.

Леваї майже не цілячись, першим ж пострілом розніс голову нападникові, який необачно висунувся з-за накривки – певно, перезаряджав мушкета. Виговський перехрестився на ікони, перед якими горіла помічна лампадка, й приєднався до Немирича. Вони обійшли скриню з двох боків, але за нею вже нікого не було.

– Бісів тать, – сплюнув писар, відтак насторожився: – Звідки дим?

– Треба виходити, бо нас тут сплять, – сенатор приюхався, озирнувся на залу, куди вже почали збігатися жінки і трактирні служки; потім знаком послав до дверей драба з алебардою.

Той перехопив зброю як для атаки, дико гаркнув і вискочив у двір. Тієї ж миті, ледь розминувшись з алебардником, до прибудови влетіла стріла та встромилася в злощасну скриню. Крізь розчинені двері були видні розкидані двором смолоскипи та чиясь розпластане на снігу тіло.

Немирич заклав шаблю за пояс й двома руками зірвав зі скрині накривку. Захистившись нею, наче щитом, сенатор вибіг з трактиру, а за ним, пригинаючись, рушили Виговський, драби, Мечислав та Леваї. Ще одна стріла пролетіла над головою трансільванця, але нікого не зачепила.

Підпалені смолоскипи лежали на стайні, але сніг не підпускав полум'я до соломи. Зате одна з карет палала, наче ватра.

«Так от звідки дим!» – зрозумів син підстарости. Через огорожу тим часом перелазили нові нападники, а перед брамою йшов справжній бій: там рубилося зо два десятки бійців, серед яких вирізнялася постать Креховецького. Мечислав лише на мить зупинив погляд на здоровані, що орудував алебардою, й побіг за Виговським. Той намагався перехопити гультяїв, що виводили зі стайні коня. Миршаві, одягнені у лахміття, вони не виглядали на воїв. Побачивши озброєних шляхтичів, ті залишили свою здобич і забігли до стайні.

Виговський обігнув ошалілого огира, підбрав смолоскип, кинувся за ними. Хтось штовхнув Мечислава, той впав, борзо перевернувся на спину й побачив Леваї. Трансільванець мовчки показав на стрілу, що встромилася в сніг поряд із сином підстарости. Мечислав кивком подякував жупанникові, підвівся й пригинаючись рушив до стайні. Він поспів туди вчасно

⁴⁹ *Larum* – сигнал «до бою».

⁵⁰ *Котли* – великі полкові барабани.

– миршаві кидали в писаря всім, що попадало під руку, намагаючись не підпустити до себе. Метальний ніж звично ліг у долоню сина підстарости. Ніж був гладенькою рибкою – теплою, зігрітою біля тіла й, можливо, тому насиченою його, Мечислава, волею. Ніж не хотів залишати руку, але воля господаря змусила його відірватися від пальців, пролетіти кілька кроків й глибоко увійти до брудного тіла; розбійник не впав. Стояв, дивився на сина підстарости, аж поки Виговський не розрубав його шаблею. Другий спробував прослизнути під рукою писаря, але шляхтич збив його підніжкою; відтак ударом кованого чобота зламав ворогові шию.

– До брами, – наказав Виговський.

Мечислав витягнув з ворожої плоті свою рибку й побіг за писарем. Але при брамі устигли перемогти без них. Креховецький з Немиричем та охоронцями поклали на сніг – кого мертвим, кого скаліченим – десяток з нападників, решта чкурнула до лісу. З тими, що перелізли через огорожу, впоралася Зоркова родина. Але й оборонці зазнали втрат. Шістьох з сенаторських драбів поранили, одного вбили. Шукаючи золота, севруки нашттовхнулися на старого трактирника і розпороли тому черево.

Виговському передали, що поранений господар «Чворакія» просить його та Немирича до розмови. Шляхтичі залишили Креховецького допитувати полонених і піднялися на другий поверх, де жінки накладали на тіло трактирника просотане цілющими відварами полотно.

– Вийдіть, – сказав їм Зорка, коли сенатор з писарем зайшли до покою.

Коли вони залишились утрюх, старий повідомив:

– От, помираю.

– Старі ведмеді збіса живучі, – примружився на свічки Виговський.

– Помираю, ясновельможний пане, – сказав й чи то хрипнув, чи то схлипнув Зорка. – І хочу просити вибачення.

– Нема за що, – запевнив Немирич.

– Не розпізнав розбойців... Вам, ясновельможний пане, за карету відшкодують й сані дадуть. Я їм сказав.

Далі у покої запала тиша. Виговському закортіло учинити молитву, він поглядом пошукав образів, проте не знайшов жодного. Лише килимки на татарський штиб прикрашали тут стіни.

– Маю до вас, ясновельможний, уклінне передсмертне прохання, – Зорка спробував виймати руку Немирича для поцілунку.

– Кажі, – дозволив сенатор, але руки не дав.

– Відаю, пане, що нині допомагаєте тим, проти кого зведене несправедне звинувачення...

– Через кого провідав? – нахмурився Немирич.

– Через драбів ваших, ясний пане.

– Балакучі в мене драби, – кивнув сенатор. – І що з того?

– Прошу заступництва вашої милості за свого онука, за Самуїла.

– Проси.

– Він, ясний пане, тут нині перебуває. Він хрещений, три роки вчився в Замойській академії, але втік від тамтешнього насильства. Він вам вірно прислужить, якщо візьмете до Корсуня.

– Чим прислужить?

– Він на писаря вивчився і знає службу синкельну.

– Я не біскуп, синкелів⁵¹ не тримаю.

– Я сам його іспитую, – втрутився Виговський. – Якщо тямущий, візьму у писарчуки.

⁵¹ Синкел – радник, секретар.

– Дякую вам, неошачованний⁵² пане, – Зорка спробував підвестися, але скривився від болю. – Втішили ви мене перед смертю, славитиму перед Богом справедливість вашу. А це от сукурс, – він дотягнувся до шабатурки, що стояла на столику біля ліжка, відкрив її. – Тут дві сотні битих талярів, прошу пана ротмістра.

– А від кого він втік? – поточнив Немирич.

– Від людей сварливих і розпусних, що під мантиями криють гріхи великі свої.

– Чогось накоїв?

– Нічого стидного перед Богом, прошу ясновельможного. Нікого не вбив, не скалічив, не обікрав, але не-самовільно виявив гріхи вельможних. Можете повірити, перед смертю брехати не буду. Якщо є потреба, присягну реліквіями...

Розмова втомила пораненого. Він захрипів, закашлявся, крізь полотно проступила кров.

Виговський забрав таляри, відчинив двері, покликав жінок. Вже виходячи, почув, як Зорка наказує щось жінкам, згадуючи ім'я «Самуїл». Шляхтичі спустилися в двір, де Креховецький якраз почав допит поранених розбійників. Драби припікли їх залізом й ті почали розповідати.

Виявилося, що далеко не всі з нападників прийшли з Дикого Поля, ватага майже на третину складалася з холопів Вишневецьких і Потоцьких, які на зиму залишали життя мирних хліборобів і йшли за здобиччю розбійницькими стежками. Війти про все відали, але за долю від награбованого закривали очі на промисли кріпаків.

Лотри сказали, що до нападу на «Чворакій» їх схилили ті севруки, одного з яких застрелив Леваї, а другий втік, прихопивши дечого цінного з Зоркових скринь. Саме ті двоє склали план, а минулого вечора приїхали до трактуру під виглядом подорожніх та обіцяли подати знак іншим, коли всі у «Чворакію» полягають спати. Чим далі розпитували полонених, тим незрозумілішими ставали постаті та дії севруків. Назвалися вони «дітьми Соломії», у ватазі трималися відсторонено та напустили навколо себе туману. Казали, що прийшли з-за Південного Бугу. Чому севруки здурили своїх товаришів, невчасно подавши сигнал до атаки, полонені не знали.

Дізнавшись про роль «дітей Соломії», Немирич наказав ретельно обшукати застреленого севрука. Спочатку обшук нічого не виявив, проте Мечислав показав себе проникливим слідчим. Син підстарости промацав одєжину та чоботи розбійника і знайшов у підошві пергаментний глейт⁵³, виданий канцелярією Вишневецького на ім'я якогось Яна Видока⁵⁴, довіреного челядника руського воєводи.

Прочитавши прізвище на глейті, Виговський всміхнувся. «Кращого для розбійника не знайти», – подумав він. Та й особа патрона нещасливого сина Соломії натякала на таємниці Лубенського двору, до якого політика князя Яреми притягувала не лише ручаї європейського золота, але й темних персон з усього всесвіту. Також писар подумав, що челядник задніпровського державця міг шукати в Зоркових скринях не лише скорботні метали. Це було лише припущення, але щось підказувало Виговському – в ньому є рація. Писар вирішив повернутися до помираючого та дечого розпитати.

Обличчя Зорки випірнуло з пам'яті. Вкрита випотом та мармуровою блідістю передсмертна маска. Така ж брехлива, як і всі маски.

Гаман із талярами відтягував пояс під кунтушем.

Може, ще встигну, припустив Виговський.

⁵² *Неошачованний* – безцінний.

⁵³ *Глейт* – дозвільний документ, або ж документ, що посвідчував особу.

⁵⁴ *Видок* – привид, мара.

Відтоді, як вони з Немиричем залишили другий поверх трактиру, сморід тут став відчутнішим. Біля Зорки писар знайшов чи не всю його родину. Жінки і діти плакали, насуплені чоловіки в овечих кожухах та вовчих шубах обступили ложе патріарха.

Той був ще при свідомості. Побачивши Виговського, трактирник підняв руку, закликаючи писаря до себе. Очима показав на юнака, що тримав над узголів'ям срібний ковчежець. Якби не чоловічий одяг, Виговський прийняв би його за дівчину.

– Ти Самійло? – запитав у юнака, навмисно перекроївши ім'я на козацький лад.

– Так, милостивий пане, – той впав на коліна і припав губами до писаревої руки.

– Я хотів би поговорити з ним, – Виговський показав на трактирника, – без свідків.

– Він вже не балакає, пане, – мовила старша жінка.

Насуплені чоловіки запитально дивилися на писаря.

В очах трактирника він зауважив щось подібне на переляк.

Певне, думає, що я прийшов відмовитись, зрозумів він. Тому сказав:

– Я дав тобі, Зорка, своє шляхетське слово і воно є незламним. Хотів лише дечого взнати.

Але, якщо не можеш говорити...

Крізь хрип старого промкнулися калічні слова. Лушпайки від слів. Виговський не второпав нічого, але родина зрозуміла. Всі, крім Самуїла, залишили pokій. Старший із синів вийшов останнім, зачинивши за собою двері.

«Самуїл буде за тлумача», – подумки погодився писар.

– Чого насправді шукали ті севруки? – запитав він. – Вони ж не за грошима сюди приїхали.

Зорка певний час лежав без найменшого руху, відтак показав очима на юнака. Той звівся з колін.

– Вони шукали його? – на мить Виговському здалося, що його дурять.

– Мене, – підтвердив Самуїл.

Він дивився на писаря темними очима, які пасували б якійсь красуні зі степового хутору; в непевному світлі і його погляд і його врода здалися Виговському мальованими темперою на іконній дошці. В цьому хлопцеві було щось моторошне, щось зовсім чуже і цьому трактиру, і тутешнім людям. За ним вгадувалася якась люта пуста, але вона не була родичкою навколишнього сніжного запустіння.

Писар звернув допит на Самуїла:

– Кого образив?

– Нікого, пане.

– Навіщо ж тебе шукали?

– Щоб вбити.

– ...?

– Дечого відаю.

– Мусиш мені сказати.

– То, пане, недобре знання.

– Чим недобре?

– Від нього вам буде лише гірше.

– Мені вирішувати, не тобі.

– Але ж...

– Я тепер твій пан і володар. А також пан і володар твоїх гріхів та всього твого знання.

– Готовий, пане, вам у всьому коритися, – коліна в юнака підгиналися; видно було, що воля залишила його розум.

– То корися.

Навіть при свічках було видно як пурпур від темного волосся до підборіддя залив обличчя Самуїла. Він ще якусь мить вагався, а потім нахилився до вуха Виговського й швидко зашепотів.

6

Врешті-решт Мечислав змушений був визнати, що на східних шляхах дроги зручніші за карети і котчії. Після Гострополя дорога у звичному розумінні зникла, злилася з незайманим засніженим простором, й лише просіки в заростях та дібровах вказували на присутність тракту. Лижви весело шаруділи снігом, сонце висіло праворуч – на півдорозі поміж багряною стягою, що підносилася над обрієм й лазуровою банею zenіту. Від морозу сина підстарости відокремили хутрянний одяг, овечі ліжники та широкий запон з ведмежих шкур. Під ним вони лежали утрьох – він, Зорка-молодший та поранений в ногу драб. На поворотах приходилося міцно триматися за бокові палі: дроги заносило, мало не перевертало. Час від часу санному потягу приходилося зупинятися й очікувати на сенаторську карету. Її тягнула шестірка коней, але важка коробка просувалася з пригодами, зариваючись в глибокий сніг, зачіпаючись за коріння і камені.

Креховецький також обрав дроги. На виїзді з Гострополя до нього приєднався Леваї, який відступив своє місце в кареті пораненим. Невдовзі й Немирич з Виговським пересіли на коней. Вони їхали відразу за передовими, спільно з ними вдивляючись в закорчовані та порослі вербами балки.

У молодому лісі, серед осик, охоронці сполохали невелику ватагу, що чекала на когось простішого. Побачивши комонних, розбійники кинулися тікати й лише двох догнали мушкетні кулі. Перший збродник відразу стрибнув на той світ, другий на кілька хвилин затримався в цьому. За одягом у них впізнали козаків. Певне, ці були з залишків товариства, котре під час рокошу ходило під гетьманом Гунею. Пригода підштовхнула шляхтичів до продовження розмови, початої у Шпитальній вежі.

– Ви чули, що сказав князеві Хмельницький, коли вони обсервували Кодак? – поцікавився Немирич.

– Той анекдот про *manu facta manu distruo*?

– Так.

– Хочете знати мою думку?

– Для того й спитав.

– Це придумано для виправдання Хмельницького.

– Виправдання?

– При Масловому Ставі він виглядав жалюгідно. З польського боку на нього дивилися як на дволичного змія, котрий мало чим відрізняється від посаджених на палі, а з протилежного – як на клієнта Конєцпольського, що відступив від братів по вірі заради закріплення за собою Суботова. Наслухався він проклять, не позаздриш.

– Але кому потрібно виправдовувати його у такий дивний спосіб?

– Йому самому, – оглядаючи посріблену панораму, Виговський запалив люльку. – А з іншого боку, історія з *manu distruo* вигідна таким, як осавул Барабаш.

– ...?

– Цей хоче бути найвірнішим собакою гетьманів, тому плітка про Хмельницького-оракула йому вигідна. Адже в ній сотник грозить ледь не новим рокошем. Такого ніколи не поставлять на чолі війська. Барабаш, як всім відомо, мріє про булаву. Якби Потоцький з Яремою не вперлися, він би її мав.

– А якщо, пане писарю, я вам скажу, що історія правдива, що сам гетьман про неї свідчив? Певний час Виговський їхав мовчки. Люлька його пригасла.

– Якщо так, то Хмельницький більш небезпечний, аніж мені здавалося, – нарешті сказав він. – Дивно, що гетьман відпустив його з Кодака.

– Він все ж таки чигиринський сотник.

– Так, – Виговський раз за разом викреслював каменем іскру, але люлька залишалася мертвою. – Чигиринський сотник.

– Ви думаєте, що маневр Хмельницького вдався і що він повністю виправдався в очах товариства?

– Думаю, так, – кивнув писар, коли димок завівся над чашкою. – Навіть якщо товариство й не вірить йому до кінця, вибору в запорожців немає. Вони зараз сповнені мстивого духу. Шукають руського Гедеона, або ж Макавея, шукають, аж землю риють, – він примружився на золотаво-руді переливи південного обр'ю. – Може й відшукали.

– Можливо це тільки пусті чутки, але мені розповідали, що Хмельницький схильний до чарки, балачок у шинках та до хутірського сибаритства. Що він ласий на золото і товстих жінок... – Немирич припалив свою люльку від писаревої. – Дивна вдача як для руського Макавея.

– Чутки загалом не пусті, – підтвердив Виговський. – Той Зиновій полюбляє міцні наливки, та й пишною плоттю не брідиться. Проте такі схильності фасаду не заважають. Він, як вам, певне, відомо, з корінних шляхтичів Абданку. Син героя Цецорської баталії, про якого перебенді співають, та й сам у тій баталії обсмалився. Навчався в єзуїтському кублі, але не звернув на папіжництво. Бігло вмів латиною і високому листуванню навчений. Товариство, хоч-не-хоч, таке враховує, особливо родовід. Там розуміють, що безродні і неосвічені павлюки з гунями лише до першої значної пригоди. Та й сильні світу сього з такими за стіл ніколи не сядуть, перемовин не вестимуть, землі не ділитимуть. А з Хмельницьким вестимуть. Самі, певне, знаєте, що в його суперечках зі спадкоємцями Даниловича його милість король виступав медіатором⁵⁵.

– Слушними є ваші думки, писарю, – кивнув сенатор. – Але на нового Свидригайла, про якого ви мрієте, сей багатогранний муж не тягне.

– Отож бо, – Виговський сплюнув. – Утім, mocno тягне на великого ворохобника, після якого залишиться здоровенне попелище.

– Не бути Хмельницькому великим князем руським, – мовив Немирич з невизначеною інтонацією, чи то ствердно, чи то з іронією. – Не того неба птах, та й не з того гнізда.

– Але ж ми, пане, почали не про князя, а про Макавея.

– Думаю, що часи макавеїв і гедеонів у наших степах минули. Події останніх років зламали хребта степовому рокошу. Тепер настала черга перекопського царя⁵⁶. Як тільки Республіка остаточно закриє цього звіра у лігві, Україна стане новою Елладою, а Лубни – новими Атенами.

– Чому ж не Київ?

– Тому що нові Атени потребують нового Периклеса.

– Високо ж ви, пане, цінуєте Ярему.

– Ціную за його діями, а не за його славою, – знизав плечима Немирич. – Він явив всій Європі приклад правителя, який збирає навколо себе талановитих та завятих, не зважаючи на їхню знатність та придворні вміння. Поки митрополит зі Світольдичем ностальгують у Києві за церковними привілеями, а ви тут – за божевільним Свидригайлом, Ярема перетворює Лубни на столицю рясного краю, звільняє поселенців від податків, залюднює Дикопілля, наповнює фарні ринки зерном, а свою скарбницю єврейським золотом.

– Аби та людність й те золото йому боком не вилізли.

– Поки що не вилазять. Навпаки.

---

⁵⁵ Медіатором – арбітром.

⁵⁶ Перекопський цар – Кримський хан.

– До пори, до часу, пане сенаторе, до пори, до часу. Великі успіхи призводять до великої заздрості, а велика заздість – до великих руйнувань. Що буде, коли ті політики, які штовхають Республіку до Відня, і Хмельницький-змій знайдуть спільну мову?

– Велика коронна політика, пане каламарнику, любить героїв і переможців. Великі коронні політики Гембицький та Оссолінський далеко у Варшаві, а Хмельницький глибоко в дупі, – нагадав Немирич. – Та й ми з вами не провидці, щоб так далеко заглядати в майбутнє. До речі, – всміхнувся він, – коронний гетьман тепер захоплений юною пророчицею, яка повністю солідарна з вами.

– Щодо чого?

– Щодо руйнувань, попелища, нового Свидригайла та іншої апокаліпси. До речі, коли мова йде про друге пришествя Свидригайла, великий гетьман уявляє собі зовсім не Хмельницького.

– А кого ж?

– Невже не розумієте?

– Ні, – після довгої паузи похитав головою Виговський.

– Я не вірю.

– Підкажіть.

– Мова йде про ясновельможного й дуже амбітного родича Свидригайла.

– Ви знов про Ярему? – нарешті здогадався писар.

– Не я, пане, а великий і мудрий Конецпольський, – розсміявся Немирич. – Але це між нами.

– Звісно, – на обличчі Виговського здивування мішалось з невдоволенням. – Ви бачили ту пророчицю?

– Мав сумнівне задоволення. Вона брудна, розбещена та хитра, як і належить істинній шахрайці. Хоча, думаю, пану Яношу така кассандра сподобалася б. Але, ясна річ, не в напрямі жіночих принад.

– Ваш друг є посвяченим у якесь знання?

– Самі в нього спитайте, – сенатор раптом пришпорив жеребця, махнув нагаєм і помчав засніженим полем.

Тим часом на тих дрогах, що першими їхали за верховими, також розмовляли про політику. Молодший Зорка відразу після знайомства почав розпитувати сина підстарости про Францію та обставини європейської війни. Маючи нагоду представити свої стратегічні міркування, Мечислав розгорнув перед юним співрозмовником широку картину змагань та інтриг. Він відразу натякнув, що не є безумовним симпатиком імператора, хоча більшість його європейських знайомих твердо стоїть на боці Габсбургів. Розповів про спустошені землі, які все ще не можуть оговтатися від насильств та грабунків, що чинили там найманці Валленштайна і Тіллі.

З переліку безумовних злочинів, вчинених полководцями імператора, син старости виділив руйнування Гейдельберзького замку, романтичного гнізда Пфальцських курфюрстів, красою якого захоплювались найвидатніші поети і художники. Він описав спаплюжені сади Фрідріха П'ятого, де вогонь і ненависть перетворили на ніщо цілу архітектурну симфонію. Повідав про опоганені та розграбовані княжі покої, де батальйони шурів бігають дрантям із дорогоцінних гобеленів, картин та античних рукописів.

Згадав, серед іншого, що бачив якусь імперську армію, що проповзала землями Богемії і детально описав Зоркові колосальні пивні бочки, які неквапно й велично рухалися за цим військом, наче якісь допотопні чудовиська. Син підстарости повідомив, що за імперськими військовими статутами кожний ландскнехт має право на щоденні п'ять пинт пива. Тому покійний генералісимус Валленштайн свого часу замовив баварським бондарям двісті небачених

до того часу мандрівних бочок, кожна з яких має вісімнадцять здоровених коліс і рухається зусиллями двадцяти кінних пар або ж дванадцяти волів.

Зорка негайно підрахував, що для одночасного переміщення двохсот бочок-левіафанів потрібно чотири тисячі кінних пар або ж майже дві з половиною тисячі волів. Він висловив сумнів, що нинішня Імперія спроможна утримувати таку неймовірну кількість тяглової худоби лише для виконання пивних привілеїв війська. До свого сумніву він додав, що навіть нещадне пограбування німецьких князівств навряд чи змогло б підтримати ресурси армії, яка тягає за собою обози з пивними вмістилищами, співмірними з морською потворою, що проковтнула Іону.

На те Мечислав відповів, що бочки могли замовити на перспективу воєнних років. А також нагадав, що європейські країни нині ведуть війну нового типу, котра, серед іншого, передбачає задоволення щоденних потреб усіх військовиків, а не лише родовитого лицарства, як велося за минулих часів. Він також припустив, що й давні римляни отримували перевагу над військами варварів не в останню чергу завдяки тому, що римські регіментарії у тодішніх виправах та облогах турбувалися не лише про вигоди та захцянки аристократії, але й враховували природні вимоги простих жовнірів. Така концепція, зауважив він, виводить з себе не лише можливість, але й необхідність неозорих обозів, котрі перетворюють сучасну армію на рухоме місто. Воно ж неминуче спустошує войовані та суміжні землі своїм паразитичним способом існування.

Син трактирника охоче погодився з такими аргументованими припущеннями й так довірливо притиснувся до Мечислава, що той вирішив за краще запитати в Зорки, що саме примусило його залишити навчання у Замості та ще до початку весни пуститися в мандри. Самуїл густо почервонів і відразу став схожим на прегарну монастирську послушницю, котру на базарі запитали про сороміцьке. Зорка повідав історію про дидаскала⁵⁷, який ненавидив смаглявих спудеїв, вважаючи їх наслідками богопротивних шлюбів християн та представників південних племен, покараних Всевишнім ще за біблійних часів. Той дидаскал буцім-то влаштував обшуки та відправляв на екзекуцію зненавиджених ним спудеїв, у яких шкільні нишпорки знаходили гральні карти, тютюнові припаси або сховані під одягом пласкі фляги з зігріваючими напоями. Покарання відбувалося на задньому дворі академії. І жодна з карних церемоній не проходила без присутності оного дидаскала. Він не лише дивився за тим, аби били безжално, але й вимагав від пана екзекутора застосування вимочених в оцті шкіряних батогів та присипання битих спин сіллю та перцем.

Син підстарости згадав, що читав про щось таке у заялжених зшитках зі школярськими новелами, спрямованими проти професури, та затаїв підозру.

Радше за все, вирішив Мечислав, молодший Зорка у Польщі був переслідуваний якимось впливовим сановником, якому подобалися юнаки. В Парижі він наслухався про такі історії й навіть був присутнім на філософському диспуті, де обговорювались любовні смаки давніх еллінів та римлян, котрі, як відомо, надавали перевагу вродливим хлопцям. Він згадав, як один із паризьких володарів думок, цитуючи Петронія і Катутла, дуже переконливо розповідав про переваги врівноваженого та звільненого від старосвітських забобонів життя, у якому є місце як для медових обіймів Каллісто так і для пряної грайливості Ганімеда.

Мечислав подумки поспівчував юнакові, вирішив не розпитувати далі й на тому їхня розмова вичерпалася.

На других дрогох ніяких розмов не велося. Креховецький дрімав, а трансільванець курив люльку й мовчки придивлявся до обрїїв, де засипані снігом діброви та колодязні зводи час від часу порушували геометричну одноманітність.

⁵⁷ Дидаскал – вчитель.

Він згадував про зустріч із чоловіком, що також називався Леваї, хоча й не належав до сім'ї, в якій з'явився на світ і змужнів Янош. Інший Леваї за походженням та знаннями входив до числа лицарів давнього і шанованого в закарпатських краях ордену та мав дозвіл безкарно радити князям Семиграддя. Мандруючи світом, він добрався до Індії й виніс звідти вміння знаходити в звичних речах несподіване суще. Про себе лицар казав, що отримав при народженні суху долю і жилаву цікавість.

Розпочинаючи свої мандри на схід, Янош вирішив за доречне поспілкуватися з однофамільником. Вони зустрілися у помісті лицаря, занедбаному, але ще гордому гербами та міцними мурами, що були закладені з правильною молитвою та ювенільними жертвами. Зграї велетенських псів бігали цим помістям, охороняючи його не гірше за драбів. Господар наказав псам мати повагу до гостя і провів його до верхніх покоїв, з вікон яких було видно південні схили Карпат. Він налив до пузатих келихів ракії, такої міцної, що в Яноша перехопило подих.

Це дало йому кілька хвилин на роздуми та врятувало від пустих передмов про незвідані землі та шляхетні бажання. Він сказав лише, що їде на схід з дорученням, про яке присягнув не згадувати, але хотів би звідати щось суттєве про ті краї, котрим присвятить наступні роки життя. Він зробив наголос на слові «суттєве».

Однофамільник відставив келих, ретельно витер губи, подивився на Карпати й почав говорити. Він сказав, що за горами на схід лежить безкрайня рівнина. На ній зустрічаються пагорби і висоти, але гір немає. А там, сказав він, де над площиною не панують гори, всю владу забирають собі річки. Десь далеко на півночі, мовив він, є недоступне марнотним мандрівникам місце, з якого витікають всі річки Сходу, але воно не обов'язково знаходиться на земній поверхні. Промовивши це, лицар подивився на обличчя Яноша і спитав його, чи він розуміє, про що йдеться.

Той кивнув. А щоб у співрозмовника не виникло сумніву, він зігнув руку в знак впізнання та неголосно вимовив слово «Пардс», яке означає чотири потоки, які спрямовані до чотирьох сторін світу; профани бачать лише частину Пардс, яка проявляється у вигляді великих річок, а посвячені знають про те, що тими великими ріками тече не лише вода.

Лицар кивнув у відповідь й більше не відволікався на перевірки. Він сказав, що ріка Данапріс, один із потоків Пардс, протікає великою східною рівниною й що вже багато тисячоліть знаючі люди приходять на її береги, тому що свого часу благословила Вона береги ці й не забрала свого благословення навіть тоді, коли люди Заходу і люди Півночі здригнули, розміняли ціле на множинне та відступилися від Неї. Лицар сказав, що десь біля Данапрісу, там, де в нього впадає річка з червоною назвою, є заповідне місце, в якому дримає велика сила, згорнута в кільця, наче спляча змія.

Це місце, наголосив лицар, ріка насичує не водою, а тим світлом, яке, за словами апостола, «засівається у приниженні, а зростає в славі». До цієї локації, сказав він, можна застосувати єврейське слово «луц», що означає ядро мигдалю, а також слово зі жрецької мови індусів «камала», що означає осердя лотосу. Це місце позначене незримим стовпом, що єднає небо і землю. Тому священний принцип «як вгорі, так і внизу» проявлений там буквально як єдність трьох правдивих тинктур і трьох світів – світу Яви, світу Права і світу Нави.

Лицар нагадав про писання Геродота та закликав Яноша відвідати це місце для пізнання тих речей, про які неможливо прочитати в книжках та зрозуміти з накреслень. У цьому місці, сказав він, сховані зерна майбутніх змін. Ті, хто тепер володіє берегами Данапрісу, не відають про них. Ці володарі стурбовані накопиченням багатств та примноженням грубої сили, тому вони зневажають джерела тонких енергій та поклоняються лише демонам влади і золота. Вони вважають себе послідовниками Спасителя та його Матері, але не розуміють ані сутності принесеного спасіння, ані того, ким насправді є Матір. Тому вони спотворюють шлях і несуть за це покарання, потерпаючи від бунтівників та бусурманських атак.

Треба знайти тих, хто зможе прийти на зміну сліпим служителям золота, сказав лицар. Треба дати їм ту малу дешицу знання, яку вони зможуть вмістити. Якщо їм відкриється істинне бачення, вони доторкнуться до кілець змій-сили. Якщо вони до них доторкнуться і розбудять світлі енергії, то подужають збудувати в степах Новий Гелон – місто правильне, неосквернене, де зберуться великі мужі заради великої справи. Треба їм допомогти.

Після розповіді однофамільник долив до келихів рації і вони ще довго сиділи мовчки, вливаючи в себе пекучий напій та заїдаючи його яблуками і солониною.

Тепер, після багатьох місяців мандрів, Янош Леваї продовжував дивуватися проникливості почутих суджень. За цей час він устиг познайомитися з багатьма представниками місцевої шляхти, спілкувався з містянами і хутірськими. Чим далі просувався трансільванець, тим більше зустрічав одномірного войовничого духу сполученого з кастовою гордістю та грошелюбством. Це в рівній мірі стосувалося як благородних, так і простих, незалежно від племені і походження. Священство майже не відрізнялося від своєї пастви. Спочатку він пояснював це браком освіти та потребою щоденного виживання в землях диких і прикордонних. Але з часом йому все більше здавалося, що тутешніх людей зводить на манівці всюдисуща сила, котра є не стихійним натиском життя, а має щось подібне до суверенної волі. Сила, якою просякнута все навкруги і яка йде від тутешніх ґрунтів, плодючих та насичених давньою кров'ю.

Можливо, це енергія сплячої змій-сили, міркував Леваї. Проте, не виключено, все якраз навпаки, і він відчув подих древнього могутнього зла, котре пануватиме тут доти, доки не прокинеться грізна змія. Він сподівався, що прояснить натуру сили в секретному місці біля Данапрісу, про яке казав його однофамільник. У розмовах з Немиричем та іншими освіченими тубільцями згадувалося особливе, овіяне легендами, місце військових нарад та зборів старійшин. Назва його – Маслов Став. Саме туди прямував тепер трансільванець і прагнув опинитися там не пізніше весняного рівнодення, коли сонце охоче допомагає сповідникам світла.

Янош витрусив попіл з люльки й подивився на Креховецького. Здоровань вже не спав. Вони зустрілися поглядами.

Так, сказав собі Леваї, в цьому воїні видно природний розум та сильну волю, яка є відзнакою його касті. Але й у ньому живе дух одномірної войовничості, який рано чи пізно зруйнує всі його здобутки.

Наче почувши його думки, Креховецький скривив хитру мармизу й підморгнув трансільванцеві.

У час, коли Виговський обдумував слова Немирича, а трансільванець згадував розмову з карпатським лицарем, син підстарости перебував на межі сну і реальності.

Йому здавалося, що він кермує тими волами, які з останніх сил тягнуть зимовим трактом бочку-левіафана. Громаддя з букових дощок і дубових кріплень хиталося, скрипіло й стомлювалося за його спиною; хмільне озеро билося в дерев'яні стіни, бродило і пінилося; з його вібруючих рухів виходив неспокій.

Сплячий боявся, що бочка не витримає, рідина розіллється, а його скарають. Він знав, що залізні ободи міцно стягують дошки, що майстри не лише викували й вправно зігнули залізо, але й укріпили його таємними замовляннями. Проте віддав він їй те, що рано чи пізно навіть найміцніша матерія срединного світу досягає розгубленості, тріскає і рветься.

Раптом він відчув поряд із собою чийсь присутність. Він скопив оком й впізнав Каліпсо, закутану в соболине хутро. Хитрі очі дивилися на сновидця з-під сріблястих хвостів, нашитих на татарську шапку.

– Привіт, Артемідоросе, – почув він шепіт й навіть не став обертатися. Він знав, що з другого боку сидить Кассандра й навіть знав те, що хутро на ній лисяче. Жовтогаряче, наче пожежа.

– Ми з сестрою тепер зрозуміли, чому ти «подарований Артеміді», а не «подарований Афродиті», – повідомила Каліпсо. – Минулого разу ти напустив туману, але тепер вже все ясно, як білий день.

– Як білісінький день, – повторила за нею Кассандра.

– І чого ж вам ясно? – син підстарости вставив своє запитання між двох стогонів бочки.

– Тебе подарували богині-незайманці, а не тій богині, що віками не злізає з чоловічого прутня, – мовила крізь сміх Каліпсо.

– Ти не коханець, ти балакун, – підтвердила Кассандра.

– Погонич волів, – знущалася далі ліва.

– Святенник і боягуз, – тепер вже й права сміялася.

– Чого від мене хочете?

– Щоб ти припинив опиратися натуральній силі.

– Я й не опираюся.

– Опираєшся, – вже без сміху сказала Каліпсо. – Біля тебе вмлівав від пристрасті чарівний хлопчик, а ти лежав як замерзла колода і розбалакував про війну. Хіба ти розумієшся на війні? Тобі лише бочками кермувати.

– Ви демони, – здогадався сновидець. – Геть від мене!

Він гаряче зашепотів Ісусову молитву. Сміх спокусниць сповз на тихе хихотіння й звідкісь знизу пролунав страхітливий тріскіт.

«Бочка!» – верескнув Мечислав; він відчув, що летить у прірву. За мить щось крижане та пекуче затопило весь всесвіт, нахабно забилося до рота і носа. Крик захлинувся.

Відтак міцна рука висмикнула сина підстарости зі сніжного полону.

– Яка ще до дупи бочка? – почув він веселий голос Креховецького. – Якщо ви, вчений пане, так міцно спатимете у цих вутлих санках, то вони перекидатимуться при кожному повороті.

7

Вони встигли до Корсуня якраз перед вітряними дощами, що перетворюють шляхи на болото. Саме місто справило на сина підстарости гнітюче враження. Майже три чверті його займав погар, вцілілі будинки здавалися сплюсненими і вбогими, й тільки під захистом Корсунського замку перебувало з півсотні капітальних споруд. Над цитаделлю гордо стриміла свіжа костюльна вежа, а над бастіонами підняті були шатри і знамена, увінчані золоченими сферами.

Мечислав ще на під'їзді відчув, що знаходиться поряд з військовою резиденцією. Далеко перед Корсунем їхню валку перехопили роз'їзди з містових козаків, які перевірили глейти та попередили, що при міській брамі пильнують жовніри, котрим наказано ретельно шукати зброю. З того часу, як комісар наклав обмеження на служби в грецькому обряді, не проходило й ночі, щоб у землях Корсунського полку не знаходили вбитих. Старший роз'їзду доповів новому військовому писареві: вже тиждень розшукують збойців, що припинили життя ліценціату Вепровському.

– Серед вас латинників не бачу, – глянув козак на дроги. – Проте не варто легковажити. Містом швендяють гультяї. Одного садять на палю, а десять балують.

– Комісар у замку? – поцікавився Виговський.

– Три дні тому, пане писарю, з панцирною хоругвою й двома сотнями лейстрових⁵⁸ рушив до Переяслава, – рапортував козак, стишив голос, пояснив: – Паланкові бунтують.

– Хто в місті за старшого?

– Полковник Чиж.

– Вартове гасло?

– «Заремба».

– Звідки таке?

– На брамі жовніри підротмістра Ковалевського герба Заремба.

– Шемберг не ставить козаків в караули?

– Не довіряє, пане писарю, – похмуро глянув старший. – Ні на мідь, ні на залізо не довіряє. Всі козаки і попи в нього «курви». При гарматах і в казематах самі поляки.

Виговський кивнув, злагодив шапку з білим старшинським башликом, виїхав в авангард валки. Знаменний з немиричевих підняв сенаторського бунчука.

Так вони й минули браму, не дозволивши обшуків та зберігши походний порядок. Вже залишили за спиною пожарище і посадські новобудови, коли на замкових бастіонах помітили бунчук та привітали сенаторську мосць пострілом з мортири. Цієї миті вітер розсунув хмари, виглянуло березневе сонце.

«Добрий знак», – вирішив Виговський, пришпорив іноходця й помчав просто до замкових мурів, аж багно стрибнуло з-під копит на паркани і низькі дахи.

Мечислава і Зорка місцеві спрямували до фарного двору, де з часу пожежі давали притулок підтвердженим козацьким сиротам та різного штибу кандидатам. Отримавши від сина підстарости шестак, тамтешній возний (який побажав, щоб його називали «цехмейстером») дав приїжджим ключа від горища тамтешньої кам'яниці. Оглянувши забруднене голубами приміщення, Мечислав вирішив, що як для шляхтича герба Рилия подібне місце є сугубою ганьбою, проте як для втікача воно достатньо просторе, тепле та віддалене од сирітського вавилона. Свою кобилу, яку подорож геть знесила, він поставив до військової стайні, де довелося давати залог одразу за тиждень фуражування.

⁵⁸ Лейстрових – реєстрових.

Ледь вони з Зорком розклали свій скарб, «цехмейстер» навідав їх та поцікавився, як кандидатів записати. Довелося збільшити його денні прибутки ще на таляр, після чого син підстарости став козачим сином Максимом Завадою, а внук трактирника – козачим сином Мелетієм Побіяшним. «Цехмейстер» завірив обох, що справжніх імен їм у писарствах називати не доведеться, адже в самому Корсуні для таких, як вони, прибуд так чи інак посад не буде. Втім на Запоріжжі, або ж у полкових канцеляріях, казав він, тутешній запис їм сильно допоможе. Мечислав підозрював, що возний дурить їх, як циган цорку, проте за таляром не шкодував.

Адже невідомо, розважив він, коли саме пан сенатор з паном писарем звершать свої високі справи та подбають про своїх молодих клієнтів. А до того не виглядало мудрим ходити майданами та шинками під сімейними іменами. Тим більше, що Корсунь аж кишів комісарськими нишпорками, шпиками Потоцького та просто любителями заробити на ближньому.

Владнавши справу з житлом, новоспечені козацькі сини рушили їсти й пити. В Корсуні шинків було утричі більше ніж у Бродах. Проте деякі з них відкривали двері лише в базарні дні, а в пристойних ербігах⁵⁹ вже сиділи гамірні зграї військовиків. Тому Мечислав-Максим, зупинив свій вибір на простацькому підвалі, де лави стояли на бочках, а глиняний посуд вкритися чорною кіркою. Тутешнє вино здалося їм розведеним, від оковитої несло бражкою, тому вони зупинили свій вибір на слив'янці.

Після недовгої кулінарної суперечки кандидати замовили вареників з кислєю капустою, солених огірків, горіхів та соломахи. Поки несли закуску, молоді люди вжили з півглека палючого напою. Пили вони з легким серцем, відчуваючи наближення весни та подієву свіжість, особливо гостру у прикордонних землях. Вони зауважили напругу на обличчях корсунських обивателів, втім не надали їй особливого значення. Після повстань та реєстрових комісій козацький край вертався до мирного життя й все прикре виглядало лише відлунням бунтівного минулого.

Якоїсь миті, коли випите пустило тілом чергову теплу хвилю, синові підстарости здалося, що настав час для повного порозуміння з Зоркою. Хлопець виглядав доброзичливим і спокійним на вдачу. Він не намагався прирівняти себе до шляхтича та визнавав Мечиславову першість в знаннях. Син підстарости міркував про те, аби мати його за джуру, й лише підозра стояла між ним і рішенням.

– Так що там сталося у Замості? – запитав він, коли перед ними поставили миску з варениками.

Мечислав спостерігав, як його запитання малює знаки напруження на Зоркових вилицях. Спочатку вони спалахнули пурпуром, відтак пішли плямами. Розслаблений слив'янкою, внук трактирника не встигав збудувати міцної оборони.

Відчувши це, син підстарости рушив у лобову атаку:

– Лише не кажи, що якомусь там довбаному дидаскалові не сподобався колір твоєї шкіри. Я б скоріше подумав, що надто сподобався.

Плями на вилицях побільшали, а в очах Зорка з'явилася вперта тінь. Він сказав з незвичною твердістю в голосі:

– Я присягав не розповідати.

– Я тебе не засуджую, – кивнув Мечислав. – У Паризії зі школярами відбуваються різні пригоди й ніхто не виводить з того фатальних присудів. Людська природа, як вчать філософи, слабка і грішна. Проте, якщо наші фортуни йтимуть паралельними курсами, я б хотів знати, чого сподіватися від тебе.

– Як то «чого сподіватися»?

– Даю слово шляхтича, що все лишиться поміж нами.

– Все?

⁵⁹ Ербіг – трактир.

- Те, що сталося у Замості.
- Але ж я присягнув, – обличчя Зорка повернулося до свого звичного кольору.
- І кому ж?
- Писареві, – мовив після мовчання Зорка, відтак одним довгим ковтком спорожнив чарку. – Дідо на смертному ложі доручив мене пану Виговському.
- То ти тепер не в своїй волі?
- Я служитиму пану Виговському так, як служив би рідному.
- І він про тебе все знає?
- Він знає те, чого знаю я. І про що ніхто, крім нас двох, не буде знати, – син трактирника карбував слова так голосно, що на них почали обертатися.
- А, зрозуміло, – скривився Мечислав. – Либонь прешрашною є тайна сія... Ну, дай пан Бог здоров'я тобі і панові писарю.
- Він також випив до дна і взявся за вареники. Й лише тепер відчув, як пече йому в шлунку.

Корсунський полковник Кирило Чиж прийняв Виговського у найпросторішій із замкових світлиць. З ним були військовий осавул Буднівський, сотник Нестеренко та каламарник церковного вишколу, в сутані з дрібними срібними гудзиками. Старшини уважно переглянули писареві папери, підписи на них і печатки.

Поки вони розбирали писане й тиснене, Виговський розглядав старшин. Чиж досягнув того віку, коли будь-які новини лише обтяжують чоловіка. Його вибляклі очі дивилися стомлено й без цікавості. Скалічену руку полковнику підв'язали широкою оксамитовою стрічкою. При кожному її переміщенні той морщився, можливо від болю. Буднівський виглядав на старого лиса. Його вихудле тіло губилося в розшитому шнурами жупані та просторому кунтуші. Наче якийсь товстун розвісив свій стрій на придорожному хресті та прикрутив до нього голену голову. Зате Нестеренко горою натискав на стіл, могутні м'язи під переливчастим шарлатом напиналися ядрами.

– Ну от, і на писаря дочекалися, – підсумував вивчення грамот Чиж. – Он Левко, – він глянув на Буднівського, – все боявся, що його з осавулів перепишуть на каламарника.

Військовий осавул нічим на таку заяву не відповів, натомість, не дивлячись на Виговського, сказав:

– Клейнод тобі вручить сам пан комісар. Одразу, як він повернеться, зберемо сотні і присягнеш перед військом. Решту старшин до присяги привели.

– Ти, пане Іване, останнім лишився, – кивнув Чиж.

– У реєстрі писаря не означили, – навіщось згадав Нестеренко. – Король хотів Хмеля, а гетьмани не хотіли.

– Не так все було, – махнув здоровою рукою Чиж, але не став пояснювати, як було насправді. Натомість повідомив: – Доки тебе, пане Іване, призначали, писарські справи вів пан Теодор, – полковник показав на сутанника. – Ми йому сильно дякуємо, але ще треба вивезти половину старої канцелярії з Трахтемирова. Пан комісар не хотів, щоб це робили без чинного писаря, та й сам грозив подивитися в ті папери. Тут у нас всі кричать, що записи знищують і спотворюють. Треба все зладувати, може й крику поменшає.

– Зладую, пане наміснику, – пообіцяв Виговський. – Відразу візьмуся за звірку реєстру і бенефіцій, – він глянув на двері, де нудилися джури. – Тут, пане наміснику, зі мною прибув пан сенатор.

– Щось він до замку не доїхав... – Чиж зняв з пояса бурштинову люльку, взявся набивати її тютюном. – Нам, правду кажучи, лише цього еретика не ставало, – він ткнув соломинкою в жаровню, переніс вогонь до люльки, припалив, пустив дим. – А от чого, скажи мені, він тут забув? – і згадавши, що Виговський все ще стоїть, наче перед комісією, кивнув на порожнє крісло по праву руку від себе:

– Сідай, пане Іване, на належне тобі місце.
– Сенатор цікавиться старожитностями, – писар відчепив шаблю, сів.
– Старожитностями? – насторожився Буднівський.
– Він зі своїм стольником паном Леваї, хоче оглянути ті яри, де колись були поганські капища.

– І чого він там шукає?
– Не відаю, – знизав плечами Виговський. – Якихось скарбів, певне.
– Які там скарби, – пихнув димом Чиж. – Звідти всі скарби давно викопали.
– Всього не викопали, – Нестеренко й собі запалив люльку. – Батько знали одну відьму, що жила під Масловим Ставом. Вона казала, що є там казан у землю вкопаний. Він такий здоровенний, що в ньому одразу сім волів можна зварити, а важить як півсотні конів. Він там глибоко в землі. Татари колись його дістати хотіли, на мідь порубати. А казан той не дався нехристям, ще глибше в землю зайшов. Відьма до того казана ходила, ворожила на ньому.

– Байка, – буркнув Буднівський. – Немиричу треба не в Маслов Став. Йому треба до Лисянки, головна відьма там живе.

– Ти про старостиху? – Нестеренко марно намагався розпалити люльку.

– В Лисянці тепер живе вдова старости Даниловича, най він з миром спочиває, – пояснив Виговському Чиж. – Всі кажуть, що вона там відьмачить та дівок своїх мордує. Може Левко й діло каже. Якщо по тим справам, то кращої сенатору не знайти. Але навіщо йому те все? Кажуть, що кальвінівські відступники старим поганством брідяться.

– Коли в Лободи жінка збісилася, то старостиха допомогла, – докинув Буднівський.

– В ліс її водила, – підтвердив Нестеренко. – А з лісу та прийшла тихою. Кажуть, що вагітна тепер.

– Отож, пане писарю, – всміхнувся осавул, – передасте сенаторові: якщо треба з когось вигнати біса, то нехай їде до Лисянки.

Один із підстрелених у трактирі драбів не переніс дороги. Немирич сам поїхав домовлятися про панахиду. Піп, що правив у Михайлівській церкві, погодився взяти до свого дому поранених та порадив сенаторові зупинитися за міськими укріпленнями, у садибі сотника Манойловича. Немирича така резиденція влаштувала. Тим більше, що садибу укріпили не згірше від замку – обвели ровом, опасували частоколом та підняли над укріпленнями дві бойові вежі.

Сотник на все Київське воеводство славився своєю гостинністю. Цей немолодий вже, проте жвавий та сангвінічний черевань приймав іменитих подорожніх, не зважаючи на їхнє племінне походження, віросповідання та без огляду на місцевих пліткарів. Він мав впливових друзів й серед них військового осавула Ілляша Караїмовича, з яким відслужив не на одній війні. Він також був не проти у добрій компанії поміркувати про сиву старовину й терпіти не міг прихильників Длугоша. Лише зачувши про сарматське походження шляхти, Манойлович червонів і починав суперечку. В основу шляхетського стану він ставив хазар, про яких знав все, що можна було вчитати у візантійських хроніках та бревіаріях. Свого часу він полонив знатного татарського мурзу й виміняв на нього дорогоцінну шаблю, якою нібито володів сам хазарський каган. Ця реліквія висіла у сотниковій світлиці, виблискуючи дамаською сталлю та величезним смарагдом, вмонтованим у руків'я.

Найпочесніших із гостей Манойлович садив на красне місце під шаблю. Якщо у Корсуні про когось казали, що той «впав під лезом», то мова, радше за все, йшла не про воїна, зарубаного у битві. Так звикли казати про заїжджих шляхтичів, що необачно вступили у питне змагання з господарем хазарської зброї і були переможеними міцними настоянками, тужливими піснями та сотниковим красномовством.

Священик з Михайлівської церкви, спрямовуючи Немирича до гостинного череваня, жодном словом не згадав про ритуали його хлібосолюства, а інших речників сенаторові не тра-

пилося. Тому він сів під шаблею і *velis nolis* втягнувся у нескінченну вервечку здравиць та цитувань візантійської премудрості. Настоянка, що її цього разу обрав Манойлович для підтримки розмови, називалася у німцях «чорною удовою», в угорських краях «змійною жовчю» а в землях Речі Посполитої «*a limine*»⁶⁰. Остання з назв свідчила, що настоянка мала підступну властивість дуже швидко відправляти дегустатора спочатку до царства міркувальної непевності, а відтак – до Морфеевих обіймів.

Компанію сотникові і Немиричу склали Янош Леваї та родич Манойловича, ключар Воскресенського монастиря Трифон, славний тим, що йому двічі, або й тричі вдалося перепити сотника.

Як годиться, до світлиці запросили перебендю. Дідуган у розшитій півнями свитці заспівав про козацьку недолю:

Ой козак чумакує, козак бурлакує,
Против сірі воли та чорні корови,
Нігде дома не ночує...

Послухавши пісню, звеліли піднести перебенді чарку та, по молитві, приступили до застільного ритуалу.

Після здравиць на честь короля, королеви та коронного гетьмана, коли вже більш як півпінти «змійної жовчі» опинилося в сенаторському шлунку, сотник розправив плечі, спрямував висвітлений погляд просто в очі Немиричу й запитав, що той думає про сарматів.

Сенатор дипломатично відповів, що не дуже впевнено почувався би в бесіді, яка б оберталася навколо племен настільки давніх, що від них не дійшло до теперішньої доби ані власних письмових свідчень, ані списків царів і династій.

Вислухавши таку відповідь, сотник замислився, а Трифон непевно похитав головою. Відтак монастирський ключар виголосив здравицю за достойних князів Церкви, всечесних отців та всіх обітників і постників у підсонні.

Всі випили, після чого Манойлович запитав у Трифона, чи не тішить раптом їхня достойна компанія сатану тим, що просто напередодні Великого посту вживає міцні настоянки, які звеселяють душу та відволікають стадо Христове від благочестивих розмислів.

На те монастирський ключар відповів, що до початку посту залишилося ще більше доби, а сам він давно розмірковує над відомою дозвільною формулою, яка, хоч і притаманна латинникам, втім базована на правдивій соборній основі та глибоких джерелах: *liquidum non frangit jejunum*⁶¹.

Сотник із повагою вислухав родича, супроводив латинську формулу кількома схвальними кивками та запропонував випити за вченість, яка звільняє людину від забобонів, але при тому залишає її серед добрих овець вселенського стада.

Після тосту знову заспівав перебендя. Він завів давню чумацьку пісню про вози, що *риплять із-за гори, із-за кручі*.

Коли дорожня пісня вичерпалася, Манойлович знову спробував повернути розмову на сарматів із хазарами, проте наштовхнувся на ввічливий і послідовний опір як сенатора, так і трансільванця.

– Чув я, що новий писар Виговський їхав з вами, пане Юрію, від самих Бродів, – ключар повернув бесіду на іншу дорогу.

– Так, – кивнув Немирич, – ми зазнайомилися з паном писарем у замку коронного гетьмана.

⁶⁰ *A limine* – відразу («з порога») (лат.)

⁶¹ *Liquidum non frangit jejunum* – рідина не порушує посту (лат.)

– А в нашому замку кажуть, пане, що військові старшини питали у Виговського про вашу моць, а той їм свідчив, що ви, пане, шукаєте в наших землях старосвітських скарбів.

– Невже? – зачувши щось близьке його натурі, пожвавішав Манойлович. – Хазарських скарбів?

– У вашому замку чогось не дочули, – посміхнувся Немирич. – Я лише просив пана Івана доправити мене до Маслового Ставу, місця історичного, де предки наші збиралися на ради і віча, й де вершився покон давнього козацтва.

– Давнього хазарства, – виправив сотник. – Там, там все починалося.

– Що саме? – не втримався Леваї й отримав несхвальний погляд від сенатора.

– Це місце нині згальблене, – раптом спохмурнів Манойлович. – Там принижено козацтво, там у нас відібрали батьківські клейноди і поставили над нами худородних мазурів. Ми повинні його очистити, повернути йому славу.

– Очистити?

– Кров'ю змити нашу ганьбу...

– Бусурманською кров'ю, – уточнив Трифон.

Сотник здивовано подивився на нього. Втім за мить зрозумів і погодився:

– Бусурманською, звісно ж...

Він дочекався, поки дорівняють чарки й підніс свою так високо, що відблиск від її срібного боку впав на лезо хазарської шаблі.

– За те вип'ємо, зачне панство, щоб пан наш король Володислав підняв святого хреста над цареградською Софією! – проголосив Манойлович.

– Нехай буде так! – підтримало панство.

– Ми стоїмо на тому, що у всі віки найвищим у нас є держава, – процитував Катона Немирич й одним ковтком спорожнив чарку.

– Істинно так, пане сенаторе, істинно так, – пустив сльозу сотник й дав знак наповнити чарки. – А щодо Маслового Ставу, то я там часто полюю і з псами, і з кречетами. З радістю справив би на вашу честь, пане Юрію, – він поклав руку на серце й вклонився до сенатора, – превелику мисливську забаву, але християнам у піст заборонено проливати кров не лише людську, але й решти божих тварей.

– Я в жодному випадку не став би обтяжувати вас, пане Михайло, своїми захцянками, – так само приклав руку до серця Немирич. – Просив би лише дати мені людину, яка добре знає ті місця. Решту беру на себе.

– Поїдеш з паном сенатором? – звернувся Манойлович до Трифона.

– Я б з радістю, але ж наш ігумен... – ключар похитав головою.

– Правду каже, – кивнув сотник. – Ігумен в їхній кіновії⁶² зело суворий. Але ми знайдемо вам мужа вправного, котрий все в тих ярах провідав. Вам би перед тим правило⁶³ відстояти.

– Я домовлюся, – пообіцяв Трифон. – Зранку поїдемо до монастиря.

Ранком до горища, де спали Мечислав із Зоркою, завітав джура Виговського. Він довго гримав у двері, перш ніж йому відкрили й ледве впізнав у розпатланій і геть поблідлій особі юнака, що тиждень тому залишив трактир «Чворакий». Намагаючись зайвий раз не знаходитися в напрямі Зоркового дихання, джура передав наказ писаря, зачекав, поки поблідла особа натягувала свитку, шапку і чоботи, та повів її до замкових покоїв.

Мечислав навіть не помітив, що його товариш залишив горище. Він бачив сні з Кассандрою і Каліпсо, які вимучували його кпинами та дражнили своїми принадами, крутився на прілій соломі та клично стогнав.

⁶² Кіновія – чернецька гуртожитна комуна.

⁶³ Правило – літургія.

Коли Зорку привели перед писареві очі, той разом з військовим суддею розбирав скарги вдових сотничих. Комісар Шемберг навмисно залишав такі безнадійні позови на волю та сумління підлеглих. Сотничихи привели цілий натовп родичів і челядників – свідків сусідських розбоїв – та принесли ворохи старих гетьманських грамот, вжертх пліснявою та покраплених воском. Людність щільно стояла за дверима канцелярії та намагалася заглянути до світлиці. Звідти ж лунав жіночій лемент. Щоб промкнутися до Виговського, джурі довелося попрацювати нагайкою.

Залишивши свару на судейських, військовий писар вийшов до заднього покою, де стояли скрині з реєстром та грамотами. Писарчуки, без слів зрозумівши начільного, вибігли з архіву. Джура перевірив закапелки, став за дверима.

– Славно святкуєш, – оцінив Зорків вигляд Виговський. – Парсуна⁶⁴ геть зелена.

– Пробачте мені, ваша мосць, – опустил голову онук трактирника.

– Записався у возного?

– Так, ваша мосць. Записан Мелетієм Побіяшним, козачим сином.

– Козачим сином... – гмикнув писар. – Ну, нехай.

– Дякую вам, ваша мосць.

– За віщо?

– Що серед справ державних згадали про мене, нікчемного, й не побридилися звірською моєю личиною.

– Личина істинно звірська, – всміхнувся Виговський. – Але я кликав тебе не для того, щоб личиною твоєю тішитися. Відомий тобі сенатор зупинився в садібі сотника Манойловича, зацного брехуна та донощика гетьманського. Сказали мені, що вони там всю ніч про щось домовлялися. Підеш туди, але так, щоб тебе не побачили сенаторові драби. Випитаєш у сотникової челяді, що там та як. Особливо питай в жіноцтва, воно до тебе благоволитиме. А якщо сенатор поїде кудись, то вивідай куди саме й мерщій до мене. Якщо справишся, то визначу тобі місце при канцелярії, Мелетій, козачий сину.

---

⁶⁴ *Парсуна* – портрет, тут в значенні «обличчя».

8

В останню ніч перед Великим постом Палліда опинилася в зубах лихоманки. Дівчину витрушувало й викручувало, її вібруюче єство викидувало з себе їжу та виводило з потом щось їдке й кисле на запах. Переляканий Лібр верещав і кидався на охоронців, аж поки ті не доповіли про хворобу гетьманові, а той не розпорядився вислати до підземелля палацового медикуса.

Сивий вірменин, що лікував Конецпольських ще з днів Хотинської війни, оглянув дівчину, похитав головою й щось буркнув про марказитові солі⁶⁵. Алхімік роздратовано подивився на золоті персні, що глибоко вросли у медикусові пальці, й поцікавився, чи, бува, не має в достойного колеги товченого тібуроніусу.

– Tiburonijs? – спантеличився той.

– Lapis lazuli⁶⁶, – пояснив Лібр. – Той, що є в мене, вже був підданий кальцинації й не годиться для лікування. Якщо є потреба, я вам відшкодную.

– Ви думаєте, що в малої *чотириденна лихоманка*?

– Перекоаний, що їй допоможе сметанкова емульсія зі згаданим товченим мінералом.

– Я, *колего*, все ж таки рекомендую марказитову сіль. Вона найкраще допомагає при лихоманках, що навідують перебуваючих у підземеллях.

– А я не збираюся труїти її вісмутом. Брати Голанди застерігали від такого лікування.

– Я не знаю таких медичних авторитетів, – скривився медикус. – Утім це ж ваша дитина й тільки вам відповідати перед Всевишнім за її життя і погибель.

– То ви, колего, дасте мені тібуроніусу, або ж Lapis lazuli, якщо на те ваша ласка?

– Я пришлю вам дві унції безоплатно, – пообіцяв медикус, приклався носом до флакончика з благовонієм і поспішив залишити похмуре коріння Арматної вежі.

Як і передбачав Лібр, емульсія відігнала демонів-масикім і свідомість Палліди повернулася з астральних блукань. Цілу добу дівчина зігрівалася під горою кожухів, а потім відірвала батька від справ. Лібр якраз закінчував сублімування в *алуделі*, коли Палліда підвела голову і повідомила:

– Ми залишаємо цю нору.

Від несподіванки алхімік ледь не розбив реторту-приймач, на стінках якої сріблилася плівка сублімованої речовини. Він обережно поклав приймач на стіл, сів на краєчок ліжника й спробував заглянути в доньчині очі.

– До тебе прийшло знання?

– Так, – пророчиця відкинула край кожуха, її плечі білили у брудній темряві, наче мурові. – Тут вже небезпечно.

– Але ж я от-от вироблю тинктуру... – промурмотів Лібр, повернувся до реторт і зменшив полум'я під випаровувачем. – До молодого Місяця залишилося менше тижня.

– На Киддуш Лебанах⁶⁷ небезпека зміцніє.

– Ти впевнена?

– Так.

– А куди ми підемо?

– На схід.

– Східніше від цього сходу? До Тартарії?

– Так.

⁶⁵ Марказит – вісмут.

⁶⁶ Lapis lazuli, tiburonijs – давні назви лазуриту (лат.).

⁶⁷ Киддущ Лебанах – у кабалі так позначають ритуал освячення новонародженого Місяця.

– А що там?

– Призначення.

– Це неправильно, – тяжко зітхнув алхімік. – Тільки я підійшов до стадії Лева, тільки вийшов на арканічний шлях, як знову все руйнується. Там, у Тартарії, лише варвари, які не відрізняють істинного золота від підлої амальгами. Там Мистецтво не потрібне нікому. Та й дістати необхідних інгредієнтів не вийде.

– Лише там наше призначення.

– Тобі сказав якийсь дух?

– Не дух.

– А хто?

– Все було, як того разу у Празі.

– *Багатойменна?*

– Ми не можемо тут залишитися. І не лише тому, що Вона невблаганна. Якщо залишимося, нас вб'ють.

– А де ми там дістанемо гроші?

– А де ми діставали гроші у Празі?

– Ти переоцінюєш свої принади.

– Хіба ж я не біла троянда ночі? – дівчина вислизнула з під кожухів, явивши вбогому просторові своє скульптурне, наче виточене різцем Берніні, тіло. – Хіба не гармонійне вмістилище Пневми?

– Радше вмістилище Нефеш, – буркнув Лібр, проте не зміг відірвати погляду від Палліди, тіло якої немов світилося, а волосся хвилями спадало на міцні стегна.

– Нехай і Нефеш, – посміхнулася пророчиця. – Але навіть в столітніх старців від цього, – вона обома долонями повільно провела стегнами й між стегнами, волога зблиснула на її пальцях, – твердіють прутні.

– Як давні майстри проектували властивості золота на мідь і бронзу, так і Вона спроектувала свої властивості на твою плоть. Попри все, я радий, що свого часу допоміг цій проекції.

– Так навіщо ж ти кажеш, що я *переоцінила свої принади*? – змавпувала батькову манеру дівчина.

– Ти ще дитина. Твоє тіло лише дозріває до слави.

– Тіло не метал, воно досконале на різних стадіях. Просто форми досконалості відмінні. В Тартарії вельможи цінують світанкові станції досконалості.

– Субстанції, так, – кивнув Лібр. – Серед хіміків також були адепти, які настільки прив'язувалися до здобутих ними тинктур, що забували про мету Мистецтва. Вони доводили тинктури до неймовірної концентрації, до *perfectio*, але на тому й зупинялися. Унія арканічних елементів залишилася для них недосяжною.

– Поки ми доберемося до *золотих дворів* Тартарії, моє тіло дозріє до найдовершенішої форми. Я з'явлюся в диких землях за Борисфеном, огорнена непереможною вродою, – Палліда повільно виструнчилась, дугою вигнула спину й зробила «місток», торкнувшись долонями до підлоги.

– У Тартарії тебе зачинять в якому-небудь сералі, а мене зроблять при тобі євнухом, – зітхнув алхімік, уважно спостерігаючи за еволюціями доньчиного тіла. – Варвари люблять такі жарти.

– Не бійся, не зроблять, – Палліда звелася на ноги, наблизилась до розпеченої пічки. – На сході живуть різні люди, але там є особлива порода людей. Сильні мужі до вінця переповнені чоловічою силою. Єство моє прагне їхньої сили, прагне *Sal barbarum*, прагне народжувати від тих мужів білошкірих руйнівників всесвіту. Я знайду там князів і каганів, які насиплять перед нами стільки битих монет, скільки потребує Мистецтво. А ще ми купимо тобі юну наложницю з твердим тілом і невсихаючим лоном.

- Краще купи мені пічку з вугільною вежею і керованою горілкою.
- У тебе, татечку, буде найправильніший *атанор*⁶⁸, – пообіцяла Палліда. – А також найчорніший вуголь та найгнучкіша і найгарячіша з тартарійських наложниць. Але нам треба думати не про пічки і паливо, а про те, як звідси вибратися.
- Якого роду небезпека на нас чагує?
- Гетьмановій дружині донесли, що її чоловік вчащає сюди не лише за еліксирами і правдивим золотом.
- Вона знає все?
- Так.
- Ти знаєш хто доніс?
- Яке це має значення, – знизала плечами пророчиця. – Може той бридкий єзуїт, а може якась пліткарка, що спить з охоронцем.
- Гетьманчиха спробує нас знищити, – кивнув Лібр після довгого мовчання.
- Недовго чекати.
- Тобі відомо, що саме вона робитиме?
- Пам'ятаєш кульгавого італійця, який купав мене в осялячому молоці?
- Забути важко.
- Той ще був жартун... – дівчина криво всміхнулася. – Він казав мені, що зброєю аристократи є отрута. Мав рацію. Гетьманчиха знайде трунок і заплатить тим, хто доправляє нам їжу.
- Може бути, – спохмурнів алхімік. – От, холера... Тепер я не їстиму.
- Я перевірятиму їжу.
- Ти, дитино, навчена на арсені і ртуті. А якщо та жінка купить рослинний трунок? Тут повно відьом, здатних зробити настоянку з поганок або й «білу діву».
- Треба вшиватися.
- Буде не легко.
- Без зовнішньої допомоги не вийде, – після довгого мовчання визначила Палліда. – А в місті дуже мало знайомих.
- Я знаю, до кого звернутися, – перейшов на латину Лібр. – Але ти маєш прикинутися смертельно хворою.
- І що?
- Скажемо гетьманові, що тобі потрібні ліки, про які не відає його вірменський болус⁶⁹.
- Ну й ім'я ти придумав для товстуна, – розсміялася дівчина. – А якщо гетьман не схоче, аби сюди приходили сторонні?
- Спочатку не схоче, а потім згадає, як воскресав у тобі його мертвий прутень, – алхімік не без темного задоволення зауважив, що його донька здригнулася; ледь помітно, але здригнулася. Він здивувався власній зацікавленості, на всяк випадок прислухався до своєї внутрішньої порожнечі; проте там, як і всі останні роки, панував холод.
- Лібр провів крізь думки кілька охоронних формул, сухими губами *прошелестів* невимовлюване ім'я і вголос мовив:
- Зрештою, не обов'язково зустрічатися саме тут. Треба лише сказати кілька слів.
- Я розумію, – кивнула Палліда. – Ти закличеш того аптекаря-єврея, у якого купував галицький камінь? А якщо гетьман скаже тобі написати рецептуру й відправить до аптеки болуса?
- Тоді... – алхімік на хвилину задумався й ціла система зморшок, що нагадувала султанську тагму, ускладнила його чоло. – Тоді я присягну забороненими іменами, що навіть заради тебе не стану ділитися з ним секретом. А відтак присягну, що лише дам аптекареві

⁶⁸ *Атанор* – пічка для підтримання постійного вогню.

⁶⁹ *Болус вірменський* – засіб від проносу.

таємну складову засобу та усно передам інструкцію. Буду бити себе в груди, валятися в нього під ногами, обіцяти все на світі.

– Може спрацювати, а може й ні, – дівчина застрибнула під кожухи. – Гетьман не дурник.

– Ніхто й не вважає його дурником.

– Правильно.

– Утім, профанам – профанне.

– А профанкам – прокляття.

– Не будемо про це, – повертаючись до реторт, Лібр показав на стіни. – У казематах роблять хитрі шпарини.

– Я б давно відчула.

– Марс береже обережних.

Минуло три доби, перш ніж до княжого замку покликали аптекаря Пінхаса. Конецпольський дозволив батькові хворій зустрітися з ним у палацовому покої в присутності двох досвідчених драбів. Побачивши Лібра, Пінхас жодним рухом не виказав, що знає алхіміка. Він мовчки вислухав довгі формули, мовлені мовою, якої драби не чули ані в землях Корони, ані в далеких походах, взяв фіал з коричневим порошком, дві золоті монети, розкланявся й пішов.

Решту того дня з півночі труби над аптекою йшов синюватий дим, а вулицею розповзався дивний запах, від якого пси гарчали, коти пчихали, а гайвороння кружляло вузькими спіралями. Стара ворожка, що жила за квартал від аптеки, тричі виходила на ганок, довго й ретельно принохувалася до повітря, шмигала носом, відтак кинула до пічки сухої трави та щось бурмотіла над нею, аж поки на південний обрій не виповз Місяць.

Лише зійшла ніч, Пінхас вислизнув з аптеки. Оглядаючись й уникаючи місячного світла, він дістався кам'яниці, яка однією стіною зрослася з синагогою. Тричі по три рази постукав у двері. За хвилину йому відчинили.

Разом із воротарем аптекар спустився сходами до підземелля, освітленого масляними світильниками та заставленого різноманітним крамом. Вузьким переходом вони дійшли до підвалу, розташованого на іншому боці вулиці. Сальна свічка, яку ніс воротар, вихоплювала з мороку земляні стіни, дерев'яне кріплення та павутиння. При виході з підвалу шлях заступила невіразна постать. Пінхасу підсвітили обличчя, впізнали й повели до верхніх покоїв.

Там, у невеликому приміщенні, жодна стіна якого не межувала з вулицею, зібралися старійшини єврейської громади. У всіх суміжних приміщеннях розставили вартових й навіть на горищі чатував один із синів господаря дому. На аптекаря чекали вже більше години, тому запросили читця з приємним голосом. Глухі звуки священого речитативу він так розмежував наголосами і паузами, що ритм читання підкорив ритми сердець. Всі в приміщенні дихали як одна людина і це заспокоювало присутніх. Їм здавалося – а, може, так воно й було – що в єдності цій мешкала древня непереможна сила.

Лише Пінхас переступив поріг, чтець згорнув свій сувій і залишив зібрання.

Присутні склали спільне моління, тепер вже об'єднавши свої голоси. Відтак на певний час запала мовчанка, як і годиться в зібраннях поважних мужів, котрі у тиші пізнають не менше, аніж у розмові.

Першим порушив мовчання господар дому, привітавши Пінхаса й запевнивши, що все оголошене залишиться між присутніми. В ритуальних присягах вони не бачили необхідності, адже знали один одного багато років. Особливістю зібрання була присутність усіх трьох міських фармацевтів, кожний з яких виглядав на колоритну фігуру.

Найповажнішим та найдосвідченішим із трійці вважали достойного Лейба, родича белзького ребе, знавця лікувальних настоянок та еліксирів. Він вчився у Кракові, де разом з медичним фахом отримав знання від книжника Шломе Злочівського. Консультації Лейба цінувалися в землях чотирьох воєводств, а палацовий медикус радився з ним щодо настоянок та елікси-

рів, що ними лікував князя від подагри, згущення жовчі та жорстоких зимових простуд. Лейб носив оксамитові шапки чудернацької форми, фасон яких залишався незмінним вже чотири десятиліття. Злі язики називали їх «гарбузами», але сам фармацевт стверджував, що лише наймудріші та найосвіченіші з аптекарів коронних земель мають право на таку прикрасу. Годі й додавати, що борода Лейба була довгою, білою і розчесаною, персні – масивними, а на плечі він клав золотого ланцюга.

Другим за гідністю, позицією та гонорарами рахували Авремла, неперевершеного у приготуванні парфумів, помічних мастил та засобів для розтирання. Його борода ще не до кінця посивіла, а блаватна баретка за розмірами була втричі меншою за Лейбову шапку. Аптекаря-парфюмера знали як релігійного скептика, поета та поціновувача жіночої вроди. Значна частина його прибутків осідала у шинках і борделях, але навіть ребе не наважувався публічно засуджувати Авремла, адже жінка ребе та чотири його доньки отримували від майстра амбре, мускус, *gummi arabicum*⁷⁰, кьольнську воду та алоєве мастилко. Й усе це з відчутною скидкою.

Пінхас у неофіційній ієрархії фармацевтів опинився на третій позиції. І зовсім не тому, що поступався колегам аптекарськими вміннями або медичними знаннями. Навпаки, він єдиний зібрав свою освіту в далеких мандрах, бачив високі куполи та хаммами⁷¹ Константинополя, практикував у Римі й, навіть, добрався до Ерец Ізраїлю, де потерпав від злодюжок та лікував одновірців у святому місті Хевроні. В шинку, після восьмої-дев'ятої чарки він починав розповідати про пустельну країну Міцраїм⁷², де стоять рукотворні висоти, але над цим сміялися ще відвертіше, аніж над шапками-гарбузами. Найнижча позиція Пінхаса в аптекарській ієрархії визначалася, по-перше, відносною молодістю і куцою бородою, а по-друге, його незрозумілою пристрасстю до грибів, істот підозрілих.

Більшість з кагалу вважала гриби джерелом підступних отрут, старші забороняли дітям навіть торкатися слизьких і гірких створінь, й лише кілька сміливців – а радше, немудрих на всю голову – ризикували збирати боровики і гливи. Уважно спостерігаючи за лісовими блуканнями Пінхаса, добропорядні містяни питали в ребе про кошерність грибів, утім чітких вказівок не отримували.

Коли Лібр ще не потрапив до Арматної вежі і вільно проживав у місті, Пінхас розпитував Лібра про празьких чаклунів та, в свою чергу, ділився з алхіміком здобутими в мандрах знаннями. Містяни зауважили їхнє спілкування й пліткували, що, мовляв, два чорнокнижники змовляються щодо грибних трунків та готуються здійснити великі спустошення серед місцевої людності. Один із стурбованих навіть рушив з доносом до електора Олександра, але той лише відмахнувся.

Фармацевти зустрічалися лише в синагозі, та й там намагалися молитися якнайдалі один від одного. Лейб турбувався, щоб його клієнтура не перебігла до молодших та язикатіших, Авремл підозрював колег у плітках та недоброму ворожінні, а Пінхас злився від того, що йому діставалися замовлення від найбільш бідних.

Те, що на зібранні першим випало говорити Пінхасові, страшенно обурювало Лейба і дратувало Авремла. Вони набундючилися й приготувалися притидіяти молодшому колезі всіма силами. Все, що той мав сказати, старші вирішили піддати найчорнішому скепсисові. І Пінхас про це знав.

Тому він почав з довгого вступу, нагадавши присутнім, що Лібр з'явився в місті з рекомендаціями від Празького ребе та достойників Ради чотирьох земель, котрі спостерігали за дослідями алхіміка під час ярмарку в Люблині. Він розповів все, що знав про освіченість та

⁷⁰ *Gummi arabicum* – гуміарабік, «египетська смола», шлунковий засіб.

⁷¹ *Хаммам* – лазня.

⁷² *Міцраїм* – Єгипет.

мудрість Лібра. Й лише після того показав присутнім фіал з коричневим порошком та невеличку склянку, на стінках якої виблискував рудий метал.

– Ти хочеш сказати нам, що це золото? – пирхнув Лейб.

– Я перевірів його, – сказав Пінхас. – Вирахував співвідношення ваги та об'єму, обробляв його різними кислотами, але він піддався лише *aqua Regis*.

– Певне, концентрація кислот була недостатньою, – припустив Авремл. – Кислоти дуже примхливі.

– Скільки порошку потрібно, щоб перетворити сто гранів свинцю? – запитав крамар Бенах.

– Три долі порошку на сто долей свинцю або сім долей на сто долей олова.

Приміщенням пробігло невизначене шелестіння, наче присутніми пробіг тихий кашель.

– Я б не йняв віри цьому Ліброві, – підніс свій голос достойний Лейб. – Хто з кагалу, окрім Пінхаса, мав з ним справи? – він підвівся з сановитою неквапністю, поправив золотого ланцюга та обвів присутніх вимогливим поглядом. – Ніхто. Й це очевидно, бо ж означений Лібр виглядає на того хитрого драния, який не тримає слова й ніколи не віддасть кредиту. Пройди-світ тицяє підозрілі рекомендації та підкладає під вельмож власну доньку. Ви бачили ту його доньку? Вона безсоромно дивиться в очі старшим, та й виглядає на малу блудницю.

– Вона плоть від плоті його, – мовив Бенах. – А він має справу з тими, хто не звик відмовляти собі в задоволеннях.

– Його донька ходить лише до вельмож? – поцікавився лихвар Іцхак.

– Про це варто розпитати достойного Авремла, – посміхнувся Пінхас.

– Про що ти кажеш? – схопився парфюмер.

– Я сам бачив, як ти дарував Палліді трояндову воду, а потім йшов з нею до задніх покоїв.

– Він бреше, – Авремл обвів поглядом присутніх, але на їхніх обличчях знайшов лише очікування і цікавість.

– Ця дитина є «шедим», – проскрипів з кута старезний Моше. – Вона є нащадком Хави від демонів.

– Ти достатньо про таке знаєш? – обернувся до нього Бенах.

– Вона має аж три очевидні ознаки «шедим», передбачені свого часу незрівнянним бен Елеазаром. Вона досконало вродлива, досконало розумна й досконало блудлива, – повідомив Моше. – Вона пророкує майбутнє. А хто з вас бачив, щоб дівчинка у тринадцять років...

– У дванадцять, – уточнив Лейб.

– ...у дванадцять років балакала б чотирма мовами, виглядала б як сама Ліліт і могла б від полудня до заходу сонця, без жодної видимої шкоди для настрою, вдовільнити шість або сім дорослих і хтивих чоловіків?

– Моше, ти їх рахував? – Пінхас ледь стримував сміх. – Я б не покладався на розум того, хто серед поважного зібрання порівнює маленьку хвойду з княгинею демонів. Нехай це роблять поети в шинках. Окрім того, бен Елеазар пише, що «шедим» мають крила та вміють літати. Авремле, – він знову звернувся до знавця жіночої натури, – коли ти облизував її плоть, то натикався язиком на крила?

– Як ти смієш, приблудо? – парфюмер кинувся на грибника, але в тісному, наповненому людьми приміщенні не зміг добратися до ворога, зачепився за чийсь ногу і впав.

Здійнявся гамір.

Ребе, який до того сидів мовчки й відсторонено, змушений був підвестися та відновити порядок. Відтак він звернувся до присутніх з промовою, в якій нагадав, що обговорюється дуже важливе питання і що ніхто на зібранні не має права ставити свої образи та інтереси вище за спільну справу. Він також зауважив, що дехто забагато уваги приділяє непевній персоні Лібра, котрий є людиною, що прийшла невідомо звідки, походить невідомо з якого народу й незнано якої віри.

– Нас не цікавлять гріхи і звички того зайди, – сказав ребе. – Тим більше нас не цікавить його донька, ким би там вона не була. Нас цікавить, чи зможе він виконати свою обіцянку й дати нам за допомогу триста гранів тієї особливої речовини, яку він, за словами достойного Пінхаса, отримав у Празі від ребе Натанаїла. А також нас цікавить, чи дійсно з її допомогою можна перетворювати велику кількість свинцю та олова на чисте золото, придатне до монетної та ювелірної справи. Достойний Пінхас, як ми чули, вважає, що можна, а достойний Бенах його в цьому підтримує.

– Ну й нехай удвох витягують з замку тих свиноїдів, – побажав Авремл й рушив до виходу.

Далеко йому відійти не вийшло, позаяк охоронці заступили парфюмерові шлях і попросили його повернутися до свого місця. А ще попросили надалі ставитися до зібрання з належною повагою.

– А до мене тут ставляться з повагою? – буркнув Авремл, але повернувся до товариства, запахнувся в теплу мантію, всівся чорною хмарою на таборик і не вимовив більше ні слова.

Склянка з рудим металом рушила з рук у руки. Досвідчені мужі, які бачили багато природного золота, а також усього, що видавалося ним, шкрябали нігтями та перстнями стінки склянки, відокремлювали від них крихітні шматочки металевого осаду, пробували їх на смак та на твердість, цокали язиками. Насуплений Лейб також дослідив субстанцію і мовчки повернув склянку Пінхасові.

– Ми розділимо все здобуте золото поміж тими, хто долучиться до звільнення Лібра та його доньки, – запевнив Бенах. – Ті ж, хто тепер вміє руки, нехай до скону мовчать в ім'я Ашема, заради громади та заради свого життя і життя своїх рідних. І нехай нічна заздрість не розв'яже їхні язики.

Від секретного зібрання минуло чотири доби. Біля міста з'явився циганський табір і всі дивувалися, заради чого мандрівне плем'я, не чекаючи на весняне тепло, відірвалося від веселого волинського ярмарку та прийшло до володінь Конецпольських.

Ясновельможний в ті дні хворів, відкрилася стара рана; та й у грудях коронного гетьмана щось хрипіло й виривалося назовні мокротами та кашлем. Його дружина не відходила від ліжка, медикус та єзуїт і зовсім переселилися до княжих покоїв. У церквах правили за княже здоров'я, а ченці молилися вдень і вночі.

Охоронці замку не втрачали пильності, але в драбів все частіше помічали розчервонілі носи і вилиці, та й веселі циганки незрозумілим чином проникали до замкненої на всі замки цитаделі. Хоча чорноокі й не співали пісень, не трясали бубнами й не танцювали, проте не бридилися прілими ліжниками у казармі та сумлінно виконували примхи військовиків.

Для того, щоб дівчата без перешкод й у достатній кількості проходили повз караули, намісник замкового коменданта дозволив розклепати залізні двері, які будівничі фортеці передбачили у підмурівку Колодязної вежі. Намісник розміркував, що крига на річках потоньшала і татарські чамбули навряд чи прорвуться до глибин Речі Посполитої. За мирних часів вузькі й мало кому відомі двері, призначені для нічних вихваток, не виглядали аж надто важливими для замкової безпеки.

Не варто й згадувати, що намісник не довів свого рішення до княжого відома.

Проти ночі розклепані двері відчинили, а через ров перекинули розбірного містка. Циганки ж привели до цитаделі доньок такої вроди, принесли стільки міцних напоїв та їдла, що до казарм збіглася, зійшлася та сповзлася ледь не вся охорона. Й не лише з цитаделі, але й міських мурів. Навіть караульні, що мали пильнувати браму, залишили там наймолодшого з воротарів і прокрасилися крізь завітні двері. Намісник з офіцерами, безперечно, ризикували, бо тієї ночі місто і замок можна було взяти голими руками. Але ж й свято, правду кажучи, вартувало найгострішого ризику. Це було пречудове, солодко-виснажливе й де в чому непо-

вторне застілля, про яке його учасники згадували ще багато-багато років по тому, хоча й не на повний голос. Адже саме під час циганського свята в замку трапилася неприємність, що, врешті-решт, коштувала кільком офіцерам патентів, а простим драбам – здоровенних шматків шкіри на спинах і задницях.

Коли сулії з ракією та оковитою спорожніли на три чверті, а циганки скинули найближчі до плоті спідниці, біля розбірного містка знайшли мертвого драба. Ран на ньому не помітили й старшини вирішили, що ракія фатально подіяла на нездорові нутрощі. Аби не псувати свята, офіцери наказали покласти тіло в найхолоднішому з казематів.

А ранком новин побільшало. Виявилось, серед іншого, що зник молодший брат одного з охоронців, котрого залишили стерегти під Арматною. Хлопця так ніколи й не знайшли. Разом з ним із секретного підземелля зникли чорнокнижник з донькою та кілька важких скринь, що їх і шістьом підняти було б несила. Ті, хто гостив на святі, розповідали, що відчували якусь сатанинську пульсацію в голові та металевий присмак у роті. Вони клялися, що їх обезволила чаклунська сила, що міститься у циганських трунках. Утім медикус не знайшов нічого відмінного від ознак важкого похмілля.

Князь лютував і дивився крізь засклеєне вікно, як батоги гуляють спинами його драбів та челядників. А в шинках шепотіли, що клята сімейка перетворилася на велетенських кажанів, взяла до кігтів скрині з золотом й відлетіла до бусурманських земель. За цими подіями мало хто помітив, що циганство щезло з краю все до останнього. Гетьман посилав комонних на пошуки, але табір немов розчинився серед тих модринових лісів, що розмежовували землі Белзького, Волинського та Руського воєводств.

І лише за тиждень один із охоронців, що лікував у шинках скривджену душу, присягнув небуденними іменами, що бачив малу чорнокнижницю на тому вікопомному застіллі. Що вона, наче степовий вихор, танцювала, крутилася й вигиналася голою на столі, а потім, знесиливши двох знаменних, одягнула на себе циганські лахи, підхопила бубна й зникла так само нагло як і виникла. Охоронець клявся святим Вінцентом та святою Урсулою, що серед того содому й він, простий жовнір, на однісіньку мить сподобився встромити свого грішного прутня до білого тіла відьми. Він присягав, що насолоду від того доторку не порівняв би з жодним способом жіночої ласки. Що тільки вибух осадної бомби в чомусь рівний тодішньому відчуттю, котре піднесло його до найвищих небес, де бачив він істот сяючих та до кінчиків крил сповнених незбагненого милосердя. Він розповів цю історію в «Корабелі», а потім у шинках Одноокого Циха і Тойла-молодшого.

Розповідаючи, він колом ходив за подіями тієї ночі, знов і знов повертався до медового лона чаровниці й згадував все нові подробиці, щоразу неймовірніші та більш збуджуючі. Втім, завсідники не сміялися з нього, а лише уважно слухали й час від часу доливали йому до чарки. Повії ж обмінювалися багатозначними поглядами та міцно стискали губи. Хтось спробував розпитати в драба, чи, бува, не знаходив він у відьми хвоста, але на допитливого цикнули і той заткнувся.

І вже нікого не здивувало, що балакучого охоронця на ранок знайшли у фортечному рові. Ті, які добували тіло з-під криги, свідчили, що йому в обличчя наче врізали щасливу посмішку.

9

За тієї доби, що її вже в часи Ягеллонів вважали сивою давниною – а дехто й сивою небувальщиною – над водами Росави квітнуло городище Лоев. На високому річковому березі стояли кумири богів, витесані з довгастих брил та дубів-хмарочосів. Чорно-червоні ідоли, одні крилаті, а інші споряджені колесами і зброєю, сановито блищали під Хорсовими променями. Їх щоденно змащували офірним лоем та посипали молитовним порошком кольору свіжої крові. Навколо капища росли тереми волхвів, а далі, у трьох слободах, селилася строката людність.

Тут віками мирно жили слов'яни і чорні клобуки, торки й ті, що вибігли з держави Ашинів. Жрецькі роди вирізнялися з інших високим зростом, вогненно-рудим волоссям та сірими очима. Тільки вони мали право на знання і золоті прикраси, а книжність заборонялася.

Кочові племена та власники човнів долали сотні миль для того, щоб закласти на вівтарях Лоева жертвених півнів і баранів, любимих сонцем істот. І безліч років минули, поки не згіршилися часи й на дніпровські береги не прийшли готи, що бридилися крилатими ідолами та малюнками на тілах жрецьких доньок. З того часу Лоев занепав; утім аж до Батиевої навали в капищах не припинялося волхвування. Ані авари, ані угорці не наважилися грабувати капища. Одного хмарного дня люди з голеними головами та золотими гривнами на шиях привезли сюди київського Хорса, якого наздогнали й виловили з дніпрових хвиль. Дев'яносто дев'ять днів жінки і доньки жреців оплакували безвладну деревину, відтак сховали у тутешніх ярах. Кажуть, що плакальщиці наклали на всіх нащадків Володимира закляття вічних усобиць, але скептики в це не вірять і кажуть, що криваві змагання за владу відбувалися, відбуваються та вічно відбуватимуться й без містики.

Час від часу боярські діти та княжі посланці під покровом Нави-темряви прибували сюди, приносячи питання і золото, та отримували відповіді і шматочки чорного дерева. Бачили тут одного з київських Ізяславів та нащадків чернігівського Святослава, печенізьких і половецьких каганів і навіть королевичів з далекої Угорщини. На перехресті, біля пласкої брили, залишали вони охорону і свої натільні хрести. Проходили крізь Чорні ворота, у Калюжній діброві вмивалися жертвовною кров'ю і йшли в яри, звідки верталися мовчазними та зблідлими. Час від часу сюди приходили християнські ченці, але доля їх лишилася в Наві.

Монголи, що вклонялися Безсмертному Синьому Небу, поважали всіх богів та шанували священні дерева. Але відали й те, що правлячі сім'ї кипчаків-половців перебувають у тісному родстві зі жрецтвом Лоева. А половецька верхівка, за волею великого хана, мала назавжди зникнути з поверхні земного диску. З нащадків Тугаркана та Боняка монголи не залишали в живих нікого. Рудоволосих волхвів також знищували під корінь. За легендою, тільки одну з жінок вражений її вродою монгольський тисячник сховав у своїй кибитці. Та ж легенда стверджує, що жінка була посвяченою та носила під серцем сина верховного волхва, через якого відродився прадавній рід, а сила не залишила ярів, до яких багато років потому повернулися онуки посвяченої. Вони зберегли крихти знань, але колір волосся в них був чорним.

Є підозра, що легенду про чорноволосих онуків рудої жриці придумали ті з половців, котрі втекли за Карпатські гори. Не всі з них загинули в битвах і не всі розчинилися серед народів Семиграддя та імперії Габсбургів.

На другий тиждень Великого посту, коли в церквах грецької віри згадували святителя Паламу та молилися за осяяння тих, котрі каються і постяться, східний вітер закрив відлигу. Так ярмарковий блазень закриває вертеп з бляшаним сонцем. На черкаські землі насунули щільні, наче з повсті, хмари, дощ мішався зі снігом. Східний вітер налітав з Дніпра, зривав з драбів шапки та кидав їх на непривітну землю. Проте сенатор не став чекати на добру погоду й велів рушати до Маслового Ставу.

Леваї у широкій чорній мантиї з каптуром їхав за візком, який в Корсуні переставили з полозів на колеса.

Краще б вони цього не робили, думав пан Янош, помітивши, що візок знов застряг у багнуці. Сенатор тим часом про щось розмовляв з голомозим, одягненим у сіру шубу, провідником. Вже третю добу ця персона бентежила уяву трансільванця. Назвався голомозий Ярчуком й мав біля себе здоровенного хорта.

Того дня, коли Трифон привів до Немирича цього черкаса, пану Яношу пояснили, що ярчуками тут прозивають псів із вовчими зубами. Сказали, що за місцевим повір'ям ярчуки безпомилково відчувають відьм та нагло вкорочують їм життя. Манойлович схвалив вибір Трифона, зауваживши, що хорта тричі намагалися зжити з білого світу. Сотник, певно для переконливості, показав трансільванцеві три свої розчепірені пальці й додав, що після кожної з тих трьох спроб вороги самі відправлялися до пекла.

Леваї все зрозумів про пса, але не наважився запитати, чому ж Ярчуком назвали його господаря. Відтак згадав батькового псаря, що вдень і вночі жив зі своїми годованцями на псарні, харчувався ледь не з собачої корчаги та закошлатився так, що здавалося: от-от махне хвостом і загавкає. Батько розповідав, що у древніх куманів був звичай брататися з вовкодавками. Казав, що кипчакські мисливці, котрі пройшли ритуал, відокремлювалися від кибитних, не одружувалися до скону життя і мешкали з чотириногими братами. Одягалися вони у собачі і вовчі шкури, а в бій йшли на чолі зграї лютих псів.

Можливо, Ярчук походить з правдивого половецького кореню, міркував трансільванець. І вже бачив у провідникові далекого родича з забутої племінної гілки, в якому воскресли – а раптом й збереглися через покоління – легендарні традиції злочасного народу, що здобувся історичної величі, а потім був покараний за непомірну гординю старшин та відступництво.

Хоча ожилі легенди й гріли трансільванцеві душу, тіло його все більш піддавалося східному вітру й геть залякло. Немирич помітив під каптуром його посиніле обличчя, підїхав до пана Яноша й запропонував горілки.

– Як тобі черкаський край? – поцікавився сенатор, коли Леваї відірвався від фляги.

– Про щось подібне я читав у Лівія і Тацита.

– ...?

– Тут живуть достеменно так, як жили Проперції, Цецилії і Корнелії за кращих часів Рима. Тутешня людність відривається від ріллі заради війни й повертається з битв до плугу за прикладом древнього Цинцината. Хто може бути правдивішим шляхтичем від воїна-рільника, що живе на кордоні й б'ється з ворогом не заради грошей і слави, а знаючи, що за його спиною беззахисна сім'я та оброблені власноруч ґрунти.

– Влучне порівняння, – оцінив Немирич. – Але в тутешніх немає кивотів з масками предків.

– Розповідають, що першої шлюбної ночі до козацького покою вносять дідуха, – сказав трансільванець. – Чим це гірше від звичаїв Корнеліїв або ж Юліїв, які навколо шлюбного ложа розставляли маски консулів і трибунів?

– Дідух і лари? – розсміявся сенатор. – У тебе, Яноше, неабиякий талант до екстраполяцій. Я б хотів, аби козацтво виводило з числа свого Юліїв, а не персон на штиб Марка Дурного.

– Він знаменитий чимось недобрим?

– Історія трапилася за часів Наливайка і Лободи. Тоді в одному селі, десь між Гострополем та Константи-новим, жменька кварцяних напали на півтисячі козаків, що йшли до Наливайка. Ті козаки обрали Марка отаманом. Хлопці намерзлися у поході, знайшли в орендаря горілку й так гульнули, що всі до одного позасинали. Ну й дали себе спалити живцем. Запорожцям з того часу оковита в походах заборонена.

– Такі випадки у військовій історії трапляються, – кивнув Леваї. – Що, в цілому, не закреслює героїчних справ.

– Якщо казати про ціле, то в цілому Корсунь мало подібний до Рима. Хоча геройства в минулому не менше, аніж у Тацита. Вміємо спалахувати, не вміємо накопичувати. В цих степах слава надто туго переходить у знатність.

– Знатність є однією з найпримхливіших визначеностей світу сього, – трансільванець струсив з мантиї мокрий сніг. – Здається у Салюстія згадано, що юного Сулли діти римських шляхтичів визнали своїм ватагом лише завдяки знатності його матері. Батькового маєстату забракло, хоча той був патріцієм, а один з його предків – консулом.

– Це не в Салюстія, а в Плутарха, – зауважив сенатор. – Я також багато думав про такі речі. А ще ці розмови з писарем. Якщо насправді все впирається в знатність, то майбутнє за князем Яремою. Один з його предків, Байда, колись був, так би мовити, архигетьманом Дикого Поля. За знатністю, як не крути, з Яремою ніхто в цих степах не зрівняється. А в теперішньому становищі опертися можна лише на знатність.

Він подумав й додав:

– А ще на золото.

– Послухаємо, що буде *de tripode dictum*⁷³.

– Ти сподіваєшся десь тут знайти піфію на триніжнику?

– Валендула казав про оракула, я йому вірю. Ти також чув його слова. Він був при ясному розумі і мав записи.

– Чув, проте маю деякі сумніви.

– Якби твої сумніви не висіли в повітрі, а стояли на фундаменті з аргументів, тебе б тут не було.

– Мене б тут не було, якби я мав відповіді на свої питання, – Немирич знаком покликав провідника.

Той з'їхав з горба, наблизився. Пес прибіг слідом, уважний і насторожений.

– Як довго нам їхати? – запитав сенатор.

– Якщо знов не застрягнемо, то недовго.

– Там хтось живе?

– Поряд з тими ярами, пане, – Ярчук показав нагайкою на північний схід, – були землянки.

– Були?

– Ми не ходили там від осені, все могло статися, – знизав плечима голомозий. – Люди, пане, там іноді селяться, потім йдуть. Куди вони йдуть, – він глянув на свого пса, наче той мав підтвердити, – ми не знаємо.

– Йдуть чи зникають? – поцікавився Леваї.

– Йдуть.

– А цигани там є?

– Не бачив.

– Цигани? – здивувався Немирич. – А вони тут до чого?

– Цигани відчувають особливі місця, – пояснив трансільванець. – Та й Валендула казав мені, що біля того святилища, де оракул, жили цигани.

– Ти ще казав про хреста.

– Так, – кивнув Леваї. – Там є дуже примітний хрест. Валендула намалював його, – він приклав руку до серця. – Малюнок у мене.

– Добре підготувався, – всміхнувся сенатор, відтак запитав у Ярчука: – Ти міг би впізнати хреста на мальованні? Його поставили там, куди ми прямуємо.

– У цих місцях, пане, є і хрести, і кам'яні баби та ще багато всього, – сказав голомозий. – Якщо з такого змальовано, я впізнаю.

---

⁷³ *De tripode dictum* – сказано з триніжника (лат.).

Трансільванець розщепнув гудзики на жупані, витягнув з-під нього плаский шкіряний кашук, а з нього засмальцьований пергамент, обережно його розгорнув. Ярчук, не торкаючись пергаменту, подивився на зображення, кивнув.

– Ти знаєш, де це? – погляд Немирича повзав Ярчуковим обличчям, наче він вперше побачив зламаний ніс голомозого, лилові сліди чиряків на вилицях та шрам, який прорубом у бороді піднімався від губ до ока.

– Треба було відразу показати, – сказав провідник. – Ми б вже були там.

– То не гаймо часу, – вирішив сенатор. – З нами Господь!

Холодна пуста розкинулася перед Виговським. Дивлячись туди, де сіре небо сходилося з сірою землею, він згадав нудну проповідь дидаскала Борковського. Нависаючи над школярами, той бурмотів: «Місце тліну, де від праведного Божія гніву ховаються демони, єсть пустиня. Там вони чашу ярості Господньої іспівають і многообразними наказаніями мучаються, горчайшее ізверганіє приємлют і в мученіях сіх очідають кари Спасової».

Писар уявив собі волохатих бісів, що сидять під тутешніми вербами, в канавах та ярах й тремтять, *горчайшее ізвергнути*, від холоду. Він стиснув мерзлими губами посмішку, торкнув шпорами іноходця, козаки рушили за начільним. Йти за сенаторським загоном було неважко. Драби Немирича їхали вільно, не плутали слідів й, було видно, нікого й нічого не боялися.

А дарма, подумав Виговський. Тут, біля кордонів Дикопілля, на подорожніх чатували не лише закрижанілі чорти і неприкаяні душі. Годину тому вони зустріли роз'їзд чигиринських. Розвідники сказали, що перед світанком за Насташиною балкою бачили комонних. Чужих, але не татар. Наздогнати не вийшло, ті були далеко. Та й гнали немилосердно, наче тікали від прудкого жаху.

До писаря під'їхав десятник.

– Там ворони, – показав він на північ.

Писар кивнув, махнув нагайкою. До оболоння, над яким кружляли чорні цятки, виявилося не близько. Довелось долати річку – обмілілу, вкриту нерівною кригою – та об'їхати мочари. Пси, яких пустили попереду, підняли двох біляків, погнали їх полем, відтак повернулися до служби і діловито обгавкали ворон. Ті піднялися злою зграєю, закаркали на все пустелище.

Подібне до того, що відкрилося за рідким чагарником, Виговський бачив не вперше. Розірвані звіротою людські тіла, розкидані шматки плоті й одягу.

– Вовки, – визначив десятник, перевернув алебардою одне з тіл, принюхався. – Вночі, а може, й учора.

– Законники, – Зорка, що їхав по ліву руку від писаря, побачив на роздертому одязі хрести. Чиясь вправна рука пообшивала їх дрібним бісером.

– Схимники? – десятник зліз з коня, придивився ближче. – Але ж у свитках та кожухах, не в мантиях.

– Певно скитські, – припустив молодий козак. – Ризи вони лише на свята одягають.

– Тут є скит? – Виговський подивився на пагорби, що заступали обрій.

– Там далі, – махнув на схід козак. – Минулого року монасі в землянки сіли.

– І що вони тут робили? – й далі дивувався десятник. – Тут ні дороги, ні житла.

– Може заблукали, – син трактирника широко перехрестився, також зістрибнув на землю, підняв зачеплену за куц торбу, розв'язав і заглянув у неї. – Хліба мали і дві морквини.

– Маємо чим могилу вирити? – писар дивився на небо, намагаючись визначити час; дарма, хмари не давали побачити висоту сонця.

– Ножами рити будемо, – сказав десятник і першим взявся за роботу.

Мерзла земля не давалася до скорботної справи. Козаки рили мовчки, під воронячий гамір та шелестіння вітру. Не лише ножі, але й алебарди стали в пригоді. Хтось пробував й

шаблю, але його зупинили. Могила вийшла мілкою, ледь знайшли кілька каменів, аби покласти зверху. Коли загін Виговського повернувся на сенаторський слід, сірість почала густішати, посипався дрібний сніг.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.